

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
філософський факультет**

Лекції з дисципліни
«Практична політологія»
для студентів спеціальності
052 «Політологія» освітнього рівня
«Бакалавр» ОПП «Політологія»

Розробники : Григорій ПОСТРИГАНЬ, кандидат
філософських наук, доцент;
Петро ОЛЕЩУК , доктор
політичних наук, доцент

Київ-2021

Рекомендовано до публікації через розміщення на сайті філософського факультету Науково-методичною комісією філософського факультету 25 червня 2021 р., протокол № 13.

Рекомендовано до публікації через розміщення на сайті філософського факультету Вченою Радою філософського факультету 27 серпня 2021 року., протокол № 1.

ЗМІСТ

Лекція 1. Предмет практичної політології.....	4
Лекція 2. Політична символіка.....	20
Лекція 3. Політична мова.....	40
Лекція 4. Політичний аналіз.....	57
Лекція 5. Політичне прогнозування.....	76
Лекція 6. Політичне рішення.....	96
Лекція 7. Політика як практична дія.....	114
Лекція 8. Політичне маніпулювання.....	136

Лекція 1. Предмет практичної політології

1.1. Теоретичне і практичне знання в сучасній політології

Визначення предмету будь-якої науки є важливим кроком в окресленні кола проблем та завдань, які вона повинна вирішувати. Розуміння предмету сучасної політології, як відомо, було й залишається багато в чому дискусійним питанням. Якщо в трактуванні об'єкта політології особливих розбіжностей не спостерігається (об'єктом є політична сфера суспільства), то в трактуванні предмета існує низка підходів, в яких ту, або іншу сторону політичної сфери суспільства наділяють ядром предмета політології.

До таких підходів відносяться такі характеристики політики, як політична система суспільства, політичні процеси, влада, держава. Кожен з перелічених підходів має право на існування, має свою логіку обґрунтування і дає підстави для висновку про самостійний характер політології, як науки.

В той же час треба звернути увагу на тісний зв'язок політології з науками, що також вивчають політику, це яскраво проявляється в широкому використанні знань, підходів, методів та методик, які розроблені в інших науках. Це і філософія, і соціологія, і психологія, і історія тощо. У зв'язку з цим доцільно було б, говорячи про предмет політології як окремої системи знань про політику, підкреслювати її інтегративну природу. Саме інтеграція, тобто формування якісно нової, цілісної форми знань про політику і визначає особливу роль політології в суспільствознавстві.

Такий підхід дає можливість не тільки віддеференціювати політологію від усієї сукупності знань про політику, але й коректно ставити питання про внутрішню структурованість предмета політології.

Тут доречно нагадати, що в науковій та навчально-педагогічній практиці використовують різні назви політологічної науки. Говорять про «політичну науку» і «науку про політику», «політологію». У цих назвах відображається певна традиція, прагнення до пошуку найбільш точного,

гармонійного визначення суті конкретної науки. Але особливе місце серед цих термінів займає множинна форма самоназви політології – «політичні науки».

Представляється, що термін «політичні науки» фіксує наявність у межах єдиної політології якісно різних, але взаємопов'язаних галузей знань про політику. До них відносяться такі, як історія політичної думки, загальна теорія політики, порівняльна політологія, кратологія (наука про владу), партологія (наука про партії), електоральна політологія тощо.

У зв'язку з цим логічно постає питання про предмет не тільки усієї політології, а й її складових частин – окремих політичних наук. Оскільки політологія в цілому – це цілісна система знань за своїм загальним предметом, то й її складові як підсистеми закономірно мають свої якісно визначені предмети досліджень політики.

Внутрішня диференціація предмету політології має різні виміри. За критерієм цілого і його частин поділяють дослідження, наприклад, усієї політичної системи суспільства і окремих її складових: держави (теорія держави), партій (партологія), культури (теорія політичної культури) тощо. За критерієм динамічності, процесності політики відрізняють трансформаційні дослідження у функціонуванні політичної системи, її складових (теорії трансформації політичних режимів, політичної модернізації, демократизації тощо).

Особливим підходом до внутрішнього виокремлення досліджень політики у межах єдиної науки політології є розгляд політологічних знань через призму понять «теорія» і «практика». І в цьому випадку зустрічається різноманіття в назвах окремих галузей політології. Коли мова йде про «теорію», говорять про «теорію політики», «загальну теорію політики», «теоретичну політологію». Коли мова йде про «практику», то використовують назви «прикладна політологія», «практична політологія», а то й поєднання – «практично-прикладна політологія».

Найбільш вдалим виглядає використання назв галузей єдиної політології у відповідності до кореляції з поняттями «теорія» і «практика», «теоретична політологія» і «практична політологія». Характеристика політології як «прикладної» викликає питання про те, що прикладається і до чого прикладається. Як прийнятним може бути і змішаний термін «практично-прикладна» політологія.

Виділення теоретичного і практичного рівня знань в дослідженні політики має свою історію і вписується в загальний процес розвитку знань про політику і становлення сучасної політології.

Американський дослідник К. Дойч виокремлює декілька стадій у розвитку знань про політику. Перша стадія, яку він називає філософською, охоплює час від праць Арістотеля до другої половини ХІХ століття. Основні здобутки цієї стадії полягають у формуванні уявлень про політику, державу, пошук досконалих форм втілення політичної влади, визначення концептуальних засад правової держави, демократії тощо.

Філософська стадія заклала основу тієї галузі сучасної політології, яка охоплюється терміном «теоретична політологія». Ядром її є сукупність теоретико-концептуальних знань, які створюють фундамент сучасної політології. До них відносяться інтерпретації сутнісних характеристик політики, її ядра влади, їхнього інституціонального втілення у функціонуванні держави, партій тощо. Теоретична політологія охоплює також і людський вимір політики. В цьому аспекті вона досліджує культурно-моральні та управлінсько-організаційні параметри політичного життя суспільства.

Друга історична стадія у розвитку знань про політику за К.Дойчем пов'язана з впливом позитивістської філософії, яка орієнтувала дослідників на вивчення реальних фактів політики, на позитивне знання, головним механізмом отримання якого є емпіричні дослідження.

У межах цього етапу в 20-х роках ХХ століття зусиллями ряда американських вчених і, перш за все, Ч.Мерріама, починає формуватися практично-прикладні дослідження політики. В їх основі лежало прагнення до

широкого застосування методів та процедур, які використовувалися у психології, соціології, статистиці.

З цього, по-суті, і почалося становлення та розвиток окремої галузі знань в сучасній науці – практично-прикладна політологія.

Теорія та практика, як відомо, тісно між собою пов'язані, взаємообумовлюють і взаємодоповнюють одна одну. Це в повній мірі стосується і теоретичної та практичної політології. Але не менш важливим є і розрізнення цих галузей знань про політику.

Видається вдалою спроба розрізнення теоретичної і практичної політології, здійснена К.Симоновим¹. Він виділив п'ять параметрів, за якими відбувається порівнювання.

По-перше, існує різниця у меті досліджень, які відбуваються в теоретичній та практичній політологіях. Якщо теоретична політологія прагне розкрити загальні механізми функціонування політики, то практична орієнтується на розв'язання актуальних проблем, що постають перед політичними акторами. Інакше кажучи, теоретична політологія досліджує сутність політики, а практична – конкретні її прояви в реальній політичній практиці.

По-друге, розрізнення відбувається і по об'єкту дослідження. Теоретична політологія охоплює процеси, не обмежені просторово-часовими характеристиками. Це явища, які внутрішньо притаманні політиці і які відтворюються, евалюаціонізують, залишаючись сутнісно єдиними (держава, влада, режими, культура тощо).

Практична політологія спрямована на дослідження конкретних проблемних ситуацій повсякденної політичної практики з чітко визначеними просторово-часовими параметрами. В цьому плані поняття «політична ситуація» постає ключовою характеристикою предмета практичної політології. Ситуативний вимір політики і є ядром практичної політології.

---

¹ Див.: Симонов К. Политический анализ. М., 2002. С.14.

Во-третє, розрізнення проходить і по тій ролі, яку відіграють ці галузі політології в реальній політиці. Знання теоретичної політології впливають на політичне життя суспільства не на пряму, а опосередковано, через рівень політичної освіченості, грамотності як політичних акторів, так і всього суспільства.

Вплив результатів практичної політології на політику є безпосереднім, оскільки вони спрямовані на забезпечення аналізу реальних ситуацій в політиці, виробленню практичних рекомендацій політичним акторам, що багато в чому визначає кінцевий результат політичних дій.

По-четверте, відмінності полягають і по критерію суб'єктів досліджень. В теоретичній політології суб'єктами досліджень є фахівці-вчені, які сконцентровані в науково-дослідних установах, вищих навчальних закладах, де здійснюються в основному фундаментальні наукові розробки. В практичній політології суб'єктами досліджень виступають аналітики-експерти, які працюють в державних або приватних спеціалізованих аналітичних центрах.

По-п'яте, якщо своєрідним замовником теоретичної політології виступає усе суспільство як носій політичної культури в цілому, то головним споживачем результатів практичної політології є безпосередні учасники політичного життя, його головні діючі особи – політичні актори.

Таким чином, можна зробити висновок, що практична політологія є галуззю знань про політику, яка безпосередньо стосується процесів практичного здійснення політики. Вона є складовою частиною і, одночасно, специфічним рівнем політичної науки. Якщо теоретичні дослідження прагнуть дати відповідь на питання: що таке політика?, то практично-прикладні дослідження сконцентровані на питанні: як здійснюється політика? Якщо головним в предметі теоретичної політології є розкриття сутнісних характеристик політики, то в практичній політології – це дослідження реальних політичних ситуацій.

1.2. Наукові засади практичної політології

На перший погляд говорити про науковість як усієї політології, так її частини практичної політології не має ніякого сенсу, оскільки по самому визначенню – це науки, які є складовими усього гуманітарного знання.

Але, як відомо, знання про суспільство, в тому числі і про політику, не тотожне знанню про природу. Важливий критерій науки – це знання про закони, тобто про необхідні, суттєві, стійкі і повторювальні зв'язки між явищами. Зв'язки між явищами в природі дають можливість чітко фіксувати стійкість, повторюваність, що дає змогу логічно досліджувати і прогнозувати їхній розвиток. На цій базі і формуються закони природного світу.

В суспільстві ситуація ускладнюється тим, що зв'язки між явищами опосередковуються людською діяльністю і проявляються в ній. В цих умовах на перший план виходить унікальність, неповторність явищ та процесів в суспільстві. Це і дає підстави стверджувати, що в суспільних процесах, в тому числі і політиці немає законів.

У більш широкому плані науковості політології в тому числі і практичної політології є проблемою раціонального і ірраціонального як в політиці, так і в процесах її пізнання.

Категорії «раціональне» та «ірраціональне» є одним з фундаментальних у філософському розумінні та пізнанні світу. Раціональне («гасіо» - розум) розглядається як така характеристика пізнавального процесу, в якому визначальними є розумова, інтелектуальна складова, що втілюється в системно-обґрунтоване, доказове знання. Ірраціональне – це протилежне розумному, воно ґрунтується на вірі, інтуїції, інстинктах тощо.

Саме тому раціональне знання є основою науки, її базовим критерієм як логічне, закономірне, передбачуване. Ірраціональне навпаки – простір нелогічного, мінливого й незакономірного, непередбачуваного, тут домінують переживання, вірування, емоції.

Очевидно, що існує тісний зв'язок між характером зв'язків у реальних явищах та процесах і їхнім відображенням в пізнавальній практиці людей.

Тому поняття «раціональне» та «ірраціональне» використовують і до характеристики практичної сторони людських дій. В цьому плані раціональність та ірраціональність розкриваються у співвідношенні мети і засобів її досягнення, раціональних форм організації суспільного життя і ірраціональних проявів його дезорганізації.

Політика і процес її пізнання можуть розглядатися як єдність раціонального і ірраціонального. Але тут виникає питання: що є визначальним, домінуючим в політиці – раціональне чи ірраціональне?

Розглянемо це питання через призму двох рівнів політичного знання: теоретичної та практичної політології. По своїй суті теоретична політологія орієнтується, як вже відмічалось, на глибинні, не обмежені просторово-часовими вимірами явища та процеси. Це означає, що масштабність підходу до політики, сприяє виокремленню повторюваних, сутнісних характеристик. А це в свою чергу відкриває можливості до обґрунтування закономірностей в політиці. Певні спроби в цьому плані були зроблені рядом політологів. Це, наприклад, відомий «закон олігархічних тенденцій» Р.Міхельса, «закон циркуляції еліт» В.Парето, закон взаємодії виборчих і партійних систем М.Дюверже тощо.

У практично-прикладній політології мова йде про інший масштаб досліджуваних явищ та процесів. Ядро предмету практичної політології – політична ситуація – має максимально конкретний вимір, як за часом, так і місцем події. Досліджуються, наприклад, не вибори як політичний процес взагалі, а вибори в конкретній країні, в конкретний час з конкретними політичними акторами.

Все це приводить до того, що ситуативна спрямованість практичної політології зіштовхується з різноманітним проявом ірраціональних компонентів політики. На рівні політичних ситуацій дослідники мають справу з проявами активності або пасивності реальних політичних акторів, з усіма їхніми властивостями та діями.

В таких умовах раціонально-сутнісне знаходиться під могутньою оболонкою ірраціонально-мінливого, емоційно-чуттєвого його прояву. Саме тому для практичної політології важливим є обґрунтування рівня науковості її результатів. Чи не є різноманітні рекомендації, консультації, технології довільним тлумаченням окремих фахівців, чи не є знання практичної політології виявом чистої суб'єктивності, а не об'єктивно обґрунтованої системи знань, що притаманно дійсним наукам.

Одним із загальних критеріїв науки є відповідність її результатів дійсності. Якщо розробки практичних політологів сприяють отриманню бажаного результату, якщо їхні експертно-аналітичні висновки та рекомендації мають цінність для політичних акторів, можна стверджувати, що це ознаки науковості.

Обґрунтованість результатів наукових досліджень напряму залежить від того, як їх отримали, які методи, методики, процедури використовували у пізнавальному процесі. В цьому плані треба підкреслити, що методи, які використовуються в практично-прикладних дослідженнях мають науковий характер, перевірені багаторічною практикою діяльності як окремих фахівців, так і колективами експертів-аналітиків.

Розглянути усю сукупність методів, які використовуються в практичній політології, у межах цієї роботи буде важко. Тому рекомендуємо для детального ознайомлення з ними ґрунтовну роботу рядам українських фахівців².

Умовно можна поділити методи практичної політології на дві основні групи. Загальнонаукові методи та методи, запозичені з інших галузей знань. Коротко охарактеризуємо ці групи методів.

Загальнонаукові методи. Це такі методи, які використовуються як у природничих, так і суспільнознавчих науках. Очевидно, що загальнонаукові методи притаманні, перш за все теоретичній політології, оскільки, як уже

---

² Див.: Політична наука: Методи досліджень: підручник/за ред.О.А.Габрієляна.К., 2012. - 320 с.

відмічалось, масштаб досліджуваних в ній явищ та процесів максимально узагальнений. А саме на такий підхід і розраховані ці методи. І все-таки не тільки як загально-методологічна орієнтація працюють ці методи в практично-прикладних дослідженнях, вони іноді є засобом вирішення конкретних прикладних завдань.

Так, наприклад, один з таких методів є метод системного аналізу. Він передбачає розгляд досліджуваного явища як цілісного системного утворення, що характеризується внутрішньою будовою (структурою) та мережею зв'язків між складовими (елементами) цієї системи і взаємодією із зовнішнім середовищем. Певним втіленням системного методу є структурно-функціональний метод, який є сукупністю процедур по розчленуванню об'єкта дослідження та вивчення функціональних зв'язків між виділеними його частинами.

Ці методи є необхідними умовами ефективних аналітичних процедур, які здійснюються на різних етапах дослідження різноманітних політичних ситуацій у практичній політології.

Це певною мірою відноситься і до ряду інших загальнонаукових методів, які адаптовані до завдань практично-прикладних досліджень. Насамперед, це стосується порівняльного методу, методу моделювання. Детальніше про це йтиме мова в інших розділах цього посібника.

До методів, які запозичені з інших наук, у практичній політології використовуються досить велика кількість. Це і не дивно, оскільки в практичній політичній діяльності діють і взаємообумовлюють різноманітні чинники людської поведінки: психологічні, соціологічні, економічні в їх якісному та кількісному втіленні.

Центральний в цій групі методів виступає біхевіористський метод. Започаткований і розвинутий в психології, цей метод фокусується на аналізі поведінки індивідів і соціальних груп (з англ. behaviour – поведінка). Вивчення мотивів поведінки людини в політиці та результатів її поведінки,

започаткувало, по-суті, практично-прикладний, емпіричний етап в розвитку політології як науки.

Біхевіористський метод, а більш в широкому значенні підхід в практично-прикладних дослідженнях відкрив шлях до застосування кількісних процедур в описі та в оцінці явищ та процесів реальної політики.

В кінцевому підсумку сьогодні існує значний перелік методів та методик, де кількісний аналіз переплітається з якісним, наближаючи тим самим політологію до статусу точної науки.

До цих методів відносяться методи дискурсу та контент-аналізу, які дають можливість виявляти приховані сенси у політичних текстах.

Різноманітні форми колективних експертиз, методів експерименту та ігор в аналітично-прогностичних процедурах. Можна також виділити блок методів та методик, які використовуються в зборі, обробці, оцінці політичної та іншої інформації (опитування, аналіз документів, статистично-математична обробка інформації тощо).

Окремо треба сказати про метод, який є одним з ключових у дослідженні процесів реальної політики. Мова йде про івент-аналіз (з англ. event – подія). Започаткований при дослідженні проявів насильства в 60-ті роки ХХ століття в США, він набув статусу одного з ключових в аналізі різноманітних політичних ситуацій: від конфліктів до переговорів. Суть цього методу полягає у «спостереженні за перебігом ті інтенсивністю подій з метою визначення основних тенденцій еволюції, становища в деяких країнах і на міжнародній арені»³.

Застосування усієї сукупності методів, методик та прийомів дослідження в практично-прикладній політології обумовлює існування досить розгалуженої структури самої науки. До основних складових практичної політології можна віднести:

---

³ Політична наука: Методи досліджень: підручник/за ред. О.А.Гарбрієляна. К., 2012. С.215.

1. Державне управління. Головним змістом цього компонента є дослідження передумов, основних механізмів управління суспільними справами, визначення критеріїв ефективності функціонування державно-політичного апарату управління та керівництва. В цілому велика кількість завдань і складність їх вирішення в сучасному глобалізованому світі привели к поступовому оформленню цього компоненту практичної політології в окрему галузь сучасної політології і як науки, і як навчальної дисципліни.

2. Політична аналітика. Ця складова практично-прикладної політології є тим стрижнем, який зв'язує усі різноманітні напрямки досліджень реальної політики. Аналітичні аспекти присутні в діях політичних акторів, вони об'єктивно передують будь-яким конкретним крокам в політиці. Саме тому такі важливі елементи аналітики, як політичний аналіз ситуацій, їх прогнозування, розробка і прийняття політичних рішень є ядром практичної політології.

3. Політичний маркетинг та менеджмент. Це взаємопов'язані напрямки теорії та практики реальної політики. Якщо маркетинг є процедурами вивчення політичного ринку і пошуку шляхів просування політичного товару на цей ринок то менеджмент спирається на здобутки маркетингу і є нічим іншим, як управлінням практичною політикою в умовах конкурентної боротьби.

У межах цієї складової практичної політології функціонують такі напрямки досліджень: вивчення громадської думки, політичного ринку в цілому, виборча інженерія, іміджмейкерство, політика рекламування.

4. Політичні технології. Важливий і відповідальний компонент практичної політології, оскільки він, будучи різноманітними системами наперед визначених дій, переводить ідеї, плани, цілі в площини їхньої практичної реалізації. Технологічні розробки практичних політологів охоплюють усі сторони реальної політики: від виборів до пропаганди і агітації.

5. Політичні комунікації. Вони охоплюють взаємопов'язані процеси практичних взаємодій політичних акторів, інститутів політики та громадян в їх інформаційному та дієвому вимірі. Треба також додати, що є й такі напрямки політичної науки, які включають в себе як солідну теоретичну базу, так і практично-прикладну спрямованість. Це в повній мірі відноситься до таких наукових напрямків, як політична конфліктологія, партологія, політична соціологія та виховання.

Виділені складові практичної політології дають лише загальну картину змістовної характеристики цієї науки. Очевидно, що ці складові взаємодоповнюють одна одну, забезпечуючи тим самим реальні запити і політиків, і суспільства в цілому.

Важливою характеристикою практичної політології є вичленування тих напрямків, по яких відбувається вплив на суспільно-політичне життя. Функції практичної політології є також проявом її наукової значимості.

Основними функціями практичної політології можна назвати наступні:

1. Аналітико-пізнавальна функція включає в себе забезпечення практичної політики осмисленням актуальних суспільно-політичних проблем, розробку прийомів, процедур, пошуку ефективних політичних рішень, виявленням та оцінюванням небезпек, які зустрічаються в діяльності політичних акторів. Особливо важливим і одночасно досить складним в цьому виступає аналітико-прогностичні розробки.

2. Консультативно-рекомендаційна функція. Складність та суперечливість політики роблять діяльність політичних акторів надзвичайно відповідальною та важкою. Фахова допомога практичних політологів і як радників, консультантів, помічників, як розробників експертно-політичних рекомендацій є необхідною умовою ефективної політики.

3. Технологічна функція. Реальна політика не можлива без продуманої послідовності дій, які повинні забезпечити бажаний ефект, результат. Ускладнення внутрішнього і зовнішнього політичних процесів

обумовлює необхідність постійного оновлення політичних технологій, широкого використання новітніх інформаційних засобів. Все це постійно підвищує роль практичної політології в забезпеченні технологічних аспектів політики.

4. Просвітницько-виховна функція. Як теоретична, так і практично-прикладна політологія відіграють велику роль у формуванні політичної культури суспільства, у набутті громадянами навичок самостійного аналізу явищ суспільно-політичного життя. В цьому аспекті результати практичної політології стають надбанням не тільки професіоналів-політиків, але й широких верств населення. Значення просвітницько-виховної функції постійно зростає, оскільки вдосконалюються політичні технології, посилюються маніпулятивні впливи на свідомість та поведінку людей.

5. Кадрова функція. Підготовка фахівців, які повинні вміти діяти в умовах сучасного світу, інформаційних та глобалізаційних викликів стає все більш актуальною. У межах практичної політології накопичено знання як теоретичне, так суто прикладне, яке дає можливість реалізуватися зацікавленим у політологічній проблематиці в різних фахових якість. Це і політичний аналітик-експерт, прогнозіст, політтехнолог, іміджмейкер, політконсультант тощо.

Практична політологія, таким чином, є складовою єдиної науки про політику, вона має потенціал для забезпечення раціонального пізнання політики, використовує розгалужену систему наукових методів дослідження, багато структурована і виконує важливі функції у забезпеченні реальної політики.

1.3. Практична політологія як мистецтво осягнення політики

Взаємодія раціональних та ірраціональних складових в ситуативному вимірі реальної політики обумовлює й раціональні та ірраціональні процедури їхнього пізнання. Раціональний пізнавальний процес, спираючись на відповідні методи та методики, формує логічно обґрунтоване, доведене

знання, яке в цілому характеризується поняттям «наука». Щодо практичної політології про це мова йшла в попередньому розділі цієї теми.

Ірраціональні прояви політичного життя в практичній площині втілюються через емоційно-чуттєву сферу свідомості та поведінку людей. Тому в їхньому пізнанні практична політологія має справу не з логікою, а інтуїцією, не з закономірним, а випадковим, не з передбачуваним, а з непрогнозованим. Склалася традиція процеси, дії та пізнання в ірраціональному просторі політики описувати поняттям «мистецтво».

Відома характеристика політики як науки та мистецтва. Це повною мірою відноситься і до процесів аналізу, пізнання політики.

Використання терміну «мистецтво» щодо політики та її дослідження є своєрідною метафорою. Остання, як відомо, полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості, або порівняння.

Аналогія між політикою і мистецтвом заключається в тому, що і той, і той різновид людської діяльності є творчим процесом, а, головне, і в політиці, і в мистецтві спільним є ірраціональна складова, яка заснована на емоційно-чуттєвому, образно-інтуїтивному відображенні дійсності. Політика не тотожна художній творчості, але вона вимагає від тих, хто діє, або досліджує її, таких якостей, які певною мірою аналогічні сфері естетично-образної діяльності.

Цікавою в цьому плані є практика застосування до аналітико-пізнавального процесу щодо політики двох протилежних характеристик: пояснення і розуміння. Пояснення розглядається як процедура раціоналістичного, закономірного характеру, в основі якої лежить виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Пояснення представляє собою логічне розчленування об'єкта, його опис і відтворення, як певної моделі для практичного впливу на цей об'єкт. Розуміння є процедурою, в основі якої лежить осягнення намірів, уявлень, цінностей, що обумовлюють дії суб'єктів політики, надають того, або іншого окрасу конкретним політичним явищам

або ситуаціям. Цілісний процес пізнання політики передбачає одночасне застосування процедур як пояснення, так і розуміння⁴.

Розгляд практичної політології як науки та мистецтва передбачає усвідомлення того, що так само, як переплітаються й взаємодіють раціональне та ірраціональне в політиці, так само переплітаються науковість і мистецькість у політико-аналітичній діяльності. Не буде ефективний аналіз, якщо не враховувати, відсікати ірраціонально-суб'єктивні параметри політичних подій. З іншої сторони, не буде ефективним й аналіз, який зводиться лише до інтуїтивних тлумачень аналітика щодо прихованих сторін реальної політики. Лише в поєднанні науково-обґрунтованих процедур і методик з розвинутим вмінням дослідника «вжитися» в світ політики, вміти його інтуїтивно відчувати, криється таємниця високої ефективності різноманітних політико-аналітичних розробок.

Погляд на практичну політологію як науку та мистецтво допомагає чіткіше уявити основні шляхи підготовки висококваліфікованих фахівців з практично-прикладних досліджень. Розвиток якостей науковця-аналітика, політтехнолога, піарщика тощо передбачає, перш за все, фундаментальну освіту у галузі політології, набуття практики застосування сучасних методів та методик збору, обробки й аналізу емпіричної політичної інформації. Грамотний практичний політолог повинен досконало володіти цим накопиченим теоретико-категоріальним апаратом, різноманітними дослідницькими парадигмами, які використовуються в політичній науці.

Фахівець з практичної політології повинен також володіти й мистецтвом осягнення утаємниченого світу політики. Це мистецтво виникає й вдосконалюється на основі розвинутої наукової інтуїції, яка в свою чергу зміцнюється на базі безперервного досвіду самостійної аналітико-прогностичної роботи. Так само, як не може професіонал-музикант не грати

---

⁴ Див.: Гаджиев К.С. Политическая наука: Учебное пособие. М., 1995. С.45.

на інструменті щодня, так і політолог-практик не може не вивчати хитросплетіння кожної політичної події та ситуації, вдосконалюючи тим самим свій фаховий рівень.

Література

1. Амелин В.Н., Дегтярев А.А. Охват развития прикладной политологии в России. Полис.1998.№3.
2. Гримська М.У. Зв'язки з громадкістю. підр. для вищих навч. закл. Харків.2015.
3. Краснов Б.И. Предмет и специфика прикладной политологии. Социально-политический журнал.1997.№3
4. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования.М.,1997.
5. Олещук Петро. Новітні політичні технології інформаційного впливу: Монографія. К.,2018.
6. Петренко Ігор. Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики: Монографія.К.,2018.
7. Політична наука.: Методи досліджень: підручник/за ред. О.А.Габрієляна.К.2012.
8. Політологія: Підручник для студ. вищих. навч. закладів/за ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенко.К.,2001.
9. Прикладна політологія: навч. посіб./за ред. В.П. Горбатенка.К.,2008.
10. Симонов К.В. Политический анализ.М.2002.

Лекція 2. Політична символіка

2.1. Сутність та функції політичної символіки.

У найбільш загальному сенсі символ може бути визначений як необхідний елемент культури, що втілює здатність матеріальних речей вказувати на інший, ідеальний зміст. Однак тлумачення поняття „символ” у літературі не вичерпується цим підходом.

Так, відомий філолог Ю. М. Лотман виокремлює три різні лінгвістичні класифікації, у яких визначається, що таке символ. Зокрема, це ототожнення символів та знаків, розрізнення їх у відповідності до виразності іконічної складової у символах (за Ф. де Соссюром) та принципове протиставлення через визнання за символами спроможності виражати якісно інші, незнакові сутності⁵.

Таким чином, фактично, усі підходи щодо тлумачення проблеми символу зводяться до двох основних напрямків: визначення символу як специфічного знаку та різкого розмежування символічного та знакового.

Перший підхід є поширеним у межах семіотики, що є науковою дисципліною, предметом дослідження якої є, насамперед, знаки та знакові системи. Його витоки можна віднайти ще у американського філософа, представника напрямку прагматизму Ч. Пірса, що поділяв знаки на знаки-індекси, знаки-ікони та знаки-символи.

Для індексу притаманний реальний зв'язок знака та об'єкта (наприклад, дим над вогнищем виступає знаком вогнища). У цьому випадку знак є елементом дійсності. Іконічні знаки - це знаки, подібні до об'єкту. Тут прикладом можуть виступати малюнок, фотографія. На відміну від попередніх типів, знак-символ взагалі не має зв'язку між формою та змістом, вона умовна. Прикладом подібних знаків можуть виступати слова природної

---

⁵ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера - история. М., 1996. с. 146.

МОВИ.

Згідно до Ч. Пірса: "Символи - ті знаки, які зроблені знаками, точніше - знаки, які суть знаки і не тому, що вони наділені конкретними якостями, і не тому, що в них містяться особливі ефекти (або індекси), а тому, що вони будуть інтерпретуватися як знаки, як певні визначені знаки"⁶. Тобто символ розглядається як штучно "вироблений" знак, як знак, що набуває своїх властивостей внаслідок творчої діяльності людини по освоєнню оточуючого світу.

Як зазначає дослідник, "символи починають існувати, розвиваючись з інших знаків, зокрема із іконічних або змішаних знаків, що мають характер як ікон, так і символів. Ми мислимо тільки знаками. Ці мисленнєві знаки мають змішану природу: їх символічні частини називаються поняттями. Якщо людина створює новий символ, то робить вона це опосередковано через думки, які включають поняття. Таким чином, новий символ може вирости тільки із символу. Народжений символ набуває поширення у світі людей. Його значення розширюється через його використання"⁷.

З іншого боку, очевидно що, для потреб політичної науки розрізнення символів та знаків є важливим та принциповим, оскільки дискурс політики оперує, насамперед, певними символічними утвореннями, значення яких є не самоочевидним, а походить із культурного контексту вживання. Це зумовлює потребу звернення до альтернативних, тобто несеміотичних концепцій символу.

Значною мірою у межах семіотичного підходу, проте істотно доповнюючи його, розгортає своє бачення символів Ю. М. Лотман. Він дає наступне визначення символу: „Найбільш звичне уявлення про символ пов'язане з ідеєю деякого змісту, що, в свою чергу, слугує планом для

---

⁶ Пірс Ч.С. Избранные философские произведения. М., 2000. с. 177.

⁷ Пірс Ч.С. Избранные философские произведения. М., 2000. с. 217.

вираження іншого, здебільшого, більш культурно цінного змісту". Таким чином, у розумінні Ю. М. Лотмана символ постає у вигляді знака, що відсилає, проте, не до власного значення, а до іншого, глибшого змісту. Таким чином, символ створює певну систему конотацій, що відсилають одне до одного, насичуючи світ культури значеннями, пов'язуючи його в одне ціле.

Підсумовуючи наведені вище підходи, необхідно відзначити, що, загалом, вони об'єднуються розумінням символу як різновиду знаку, як знаку, що вписується до простору комунікації на основі закріпленого в межах певної культури зв'язку між ним та значенням, яке він у собі містить.

Хоча розбіжності між різними підходами і є очевидними, однак це не відкидає можливості для опису окремих якостей символу, що виокремлюються у більшості концепцій. Зокрема, дослідник, здебільшого, визнають умовний (тобто конвенційний) характер символу. Тобто виокремлюється, насамперед, та особливість символу, що його зміст існує не у природі, а у свідомості інтерпретатора.

Але якщо зміст символу не можна віднайти у природі (на відміну від знаку чи, приміром, сигналу), то, відповідно, його слід шукати у царині культури, де і виникає зв'язок між позначуванним та позначенням, на що варто звернути особливу увагу.

Символи пронизують усі сфери людської культури (у найширшому сенсі цього поняття). Навіть і така сфера діяльності як наука не може існувати поза символами. Зокрема, математика надає досконалі образи символу. Жодна категорія математичного аналізу не можлива без послідовного застосування символів. Такими є, перш за все, категорії диференціала та інтеграла, що побудовані на одержанні тих чи інших величин у результаті їх безперервного руху до межі згідно до певного закону.

Подібною є ситуація у випадку гуманітарних наук, де чим глибше та і

яскравіше вдається історикю зобразити той чи інший період історії, ті чи інші події, тих чи інших героїв, ті або інші пам'ятки або документи, тим більше вони перетворюються у принципи або закони досліджуваної дійсності, тим легше підводяться під їх вимоги одиничні явища. Тобто, вдалі історичні поняття набувають символічного змісту. Цінність філософських символів, перш за все, полягає у тому, що найбільш досконаліми є ті поняття філософії, що спроможні впливати у зворотному напрямку на дійсність, яка їх породила. У цьому сенсі, у символічній структурі найбільш виразними та яскравими є науково-технічні категорії. Таким чином, символи пронизують усі сфери культури, що потребує з'ясування природи цього зв'язку.

Тому можемо сказати, що саме символ, з усіх типів знаку, має найбільш повну залежність від свідомості, і навіть більше — не існує, як символ, поза нею. Це робить твердження про зв'язок свідомості та символів конкретним і обґрунтованим. Саме можливість людської свідомості довільно "приписувати" значення об'єктам є вихідним базисом для продукування символів, тому ці дві філософські категорії виступають як пов'язані нерозривно та сутнісно. А це, в свою чергу, розкриває відповідні перспективи для з'ясування суб'єктивності відображення людьми як світу загалом, так і його окремих елементів та структур.

Тому, коли йде мова про довільність приписування значень, то мається на увазі не стільки індивідуальний, скільки культурно-історичний контекст. Все вищезазначене показує стійкий характер символів будь-якої культури. Це, звичайно, не виключає зміни символів, але лише культурно-мотивованої. Говорячи про символи у свідомості представників тієї чи іншої національної культури, не можна опускати їх генезис, історичне походження, вкоріненість у культурні шари. Узгодженість символів певної спільноти - запорука її єдності, згуртованості, взаєморозуміння.

Вивчення символів, притаманних різним типам свідомості, допомагає у з'ясуванні сутності останніх, у вивченні "картин світу", спродукованих у

різних людей, соціальних та етнічних груп, бо якщо картини світу організованих за допомогою лінгвістичних символів, значить, люди, що спілкуються різними мовами, мають сприймати світ дещо відмінно.

Символ - не просто певний елемент дійсності, що наділений значенням, але своєрідний носій тексту культури. Як текст він може включатися до складу інших текстів, але завжди зберігає своє значення. При цьому значення символу є також виразно культурно-детерміновані. Символ за минулих епох - не те саме, що являє собою сучасний символ. Відповідно, трансформація суспільства змінює цей "акт обміну", трансформуючи його, нерідко, до невпізнанності.

Символ - засіб збереження та передачі культури, а отже і фіксації культурного простору, забезпечення його розгортання у часі. Найкращий механізм передачі традиції через символи - її відтворення та репрезентація. У даному випадку, символічні дії - ритуали, церемонії зберігають пам'ять про минуле через його відтворення. Символічна передача традиції є ефективною, оскільки забезпечує належне емоційне забарвлення, а тому добре запам'ятовується та сприймається. Через символічний вимір культури суспільство спілкується із своїми членами, передаючи їм соціальну пам'ять. Загалом, саме виразність, ємність та образність символів дозволяє виступати їм носіями культурного спадку.

Як елемент культури, символ - має два виміри, вкорінений у історії та включений у контекст новітніх процесів. Спільне тлумачення одних і тих самих символів - основа єдності культурного простору. Трансформація ж символів - ознака трансформації культури.

Соціально-політичне життя завжди носить символічний характер, хоча воно і не зводиться до комплексу уявлень, химер і символів. Необхідно зазначити, що стверджувати про символічність політики - значить стверджувати, що вона повинна бути зрозуміла й інтерпретована, що жести,

знаки, слова відсилають до чогось іншого, ніж вони є фактично. Дослідник масової комунікації та громадської думки У. Ліпман, наголошує на особливому значенні символічного для політичної діяльності: “Оскільки символи мають важливе практичне значення, політичним лідерам, щоб домогтися успіху, необхідно культивувати символи, що допомагають згуртуванню їх послідовників. Символи відіграють для рядових членів організації ту ж роль, котру відіграють привілеї в середині ієрархії. Вони підтримують єдність. Тотемний стовп і державний прапор; дерев’яний ідол і Господь Бог; чарівне заклинання і спрощені концепції А. Сміта або Бентама – усі ці символи культивувалися лідерами...”⁸.

За допомогою символів і знаків люди взаємодіють один з одним, і в цьому відношенні вони є засобом регуляції соціальної поведінки. Більше того, нація, народ, співтовариство людей виробляють власний "само-образ", значною мірою втілений у різного роду символах і знаках.

Людина пізнає політичну дійсність, найчастіше оперуючи не повністю абстрактними ідеологічними категоріями, ціннісними ідеями, програмними засадами, а цілком конкретними політичними символами – будь-якими, з наведеної вище класифікації. Символи виступають як пізнавальними одиницями (лідер соціального руху як символ певної ідеології) так і мотиваційними (державна символіка – стимул до боротьби за свободу держави). Поєднуючи мотиваційні та пізнавальні елементи, символи тим самим виступають зовнішнім втіленням різноманітних структурних елементів політичної свідомості, серед яких одне з провідних місць займають політичні цінності.

У порівнянні з іншими компонентами, зокрема з політичними установками, цінності, як правило, розглядаються як більш фундаментальні ментальні утворення, як абстрактні ідеали не пов'язані з конкретним

---

⁸ Ліпман У. Общественное мнение. М., 2004. с. 228.

об'єктом чи ситуацією, як свого роду уявлення людини про ідеальні моделі поведінки і ідеальні кінцеві цілі.

Якщо розглядати політичні цінності як найбільш фундаментальні абстракції у структурі політичної свідомості, а політичні символи – об'єкти матеріального світу, які політична свідомість наповнює абстрактним змістом, то цілком очевидно є та обставина, що саме за допомогою відповідних символів політичні цінності набувають конкретно-матеріального втілення, позбавляючись тим самим від надмірної абстрактності і стаючи, тим самим доступнішими для сприйняття у політичній свідомості.

Саме політичні символи забезпечують таку конкретизацію, виступаючи носіями політичних цінностей. При цьому, звичайно, не кожен політичний символ є носієм певної цінності, але це лише підвищує специфічний статус “ціннісних” символів (Прапор СРСР в роки Великої вітчизняної війни – уособлення цінності свободи Батьківщини), їх значення для функціонування політичної свідомості.

Щодо функцій політичної символіки, то їх можна виділити цілий ряд, найбільш значущими з яких є: інтегративна, мобілізаційна, ідентифікаційна, регулятивна, інформаційно-комунікативна, ідеологічна, виховна, функція політичної соціалізації та ін.

Інтеграційна функція виражається в знятті з допомогою символів дистанції між правлячою елітою і соціальними групами, соціально-політичними цінностями і імперативами. Довкола спільних символів відбувається консолідація суспільства.

Мобілізаційна функція полягає в організації суспільства і суспільних ресурсів для досягнення певних цілей, підкріплених у свідомості людей постулатами панівної ідеології, надання раціональним положенням політичних доктрин наочно-образного та емоційного забарвлення.

Ідентифікаційна функція виражається у тому, що політичні символи

встановлюють, регламентують і охороняють «межі» між власним чужорідним політичним середовищем, між різними соціально-політичними системами.

Регулятивна функція політичних символів зводиться до впливу на імпульсивну поведінку індивідів, соціальних груп для того, щоб забезпечувати стабільність існуючої політичної системи, або, навпаки, її деформувати, або зруйнувати.

Інформаційно-комунікативна функція виражається у передачі інформації, що містяться у знакових системах, між політичними суб'єктами. Символ (як різновид знака) - завжди «елемент комунікації, який представляє або замінює особа, об'єкт, групу, процес або ідею».

Ідеологічна функція полягає у тому, що політична символіка несе в собі ідейне навантаження певної політичної системи. Призначення політичної символіки полягає у наданні матеріального знакового вираження політичних ідеологій та соціально-політичних міфів, усього політичного життя суспільства.

Політична символіка виконує також функцію політичної соціалізації членів суспільства. Символи беруть участь у процесі становлення індивіда як суб'єкта політичних відносин, вони відповідають за формування у свідомості людини певних уявлень, орієнтацій і установок. У межах даної функції можна умовно виділити і виховну підфункцію, яка зводиться до формування у індивідів певних соціально-політичних якостей, конкретних політичних установок.

Деякі дослідники виділяють також прогностично-перетворюючу функцію, яка полягає у формуванні довготривалих прогнозів про розвиток того чи іншого політичного об'єкта, надання кінцевих цілей, визначенні завдань, постановки проблем перед учасниками політичних дій.

2.2. Основні різновиди політичної символіки.

Політичним символом можна назвати “знак, пов’язаний з відношенням влади, котрий визнається таким на основі соціальної конвенції”⁹.

Звичайно формування символів може відбуватися у найрізноманітніших напрямках, що забезпечує творення усієї повноти політичних символів певного суспільства. На основі розмежування різноманітних форм втілення ідеального політичного змісту можна запропонувати таку класифікацію політичних символів:

1. Національно-державна політична символіка (насамперед прапор, герб, гімн, що закріплюються законодавчим шляхом на державному рівні).
2. Архітектурні комплекси (будинки, спорудження та ін. - Білий дім у Вашингтоні, Китайська і Берлінська стіни, московський Кремль і т.д.).
3. Скульптурні пам'ятники (політичним діячам, меморіали, присвячені історичним подіям).
4. Знаки розрізнення (особливі регалії у вищих осіб держави, форма одягу, ордена, медалі, значки та ін.).
5. Грошові знаки (на них нерідко нанесені ті чи інші символи, що мають значення для цієї країни; крім того, їх статус серед інших валют може символізувати економічне і політичне значення держави).
6. Політична топоніміка (назви вулиць, міст, країн і т.д.).
7. Ритуально-процесуальна символіка (значна кількість політичних заходів - це ритуал з дотриманням визначених процедур).
8. Наочно-агітаційна символіка, що включає усі види наочної агітації, котрі належать до сфери політичної реклами (гасла, плакати, передвиборні листівки, прапори, портрети і т.д.).
9. Політико-музична символіка (не обов'язково гімни, у певні моменти

---

⁹ Морис-Георгица Г. Политические символы // Элементы теории политики. Ростов-на-Дону, 1991. с 353.

історії символічними можуть стати народні чи революційні пісні, популярні мелодії).

10. Предметно-об'єктна політична символіка (предмети-об'єкти, особливо значимі для даної національної спільності: Дзвін волі для американців, Цар-гармата і Цар-дзвін у Росії, гора Афон у Греції, зуб Будди в Шрі-Ланці і т.д).

11. Люди як політичні символи (насамперед політичні лідери - Лінкольн, Ленін, Наполеон і ін.; легендарні герої - Вільгельм Тель, Робін Гуд, Ілля Муромець, а також вигадані персонажі - Джон Буль в Англії, дядько Сем у США).

12. Умовно-графічна символіка, що включає геральдичні знаки (усіякі зірки, хрести, леви, грифони і т.д.).

13. Політична мова (спеціальна термінологія або особливі мовні конструкції, що застосовуються в політичній практиці: пан, товариш, "Ура!", а також гасла; крім того, контекстуально це може бути будь-яке писане і вимовлене слово як особливий символ).

14. Політична мода і стиль (загальні пристрасті прихильників якого-небудь руху, виражені в одязі, поведінці і т.п.).

15. Символи місця і часу ("Вікторіанська епоха", "епоха Петра Першого", "радянський час" і т.д. ; кордони, столиці, національні свята також нерідко пов'язують з цим типом політичної символіки)¹⁰.

Ця класифікація дає змогу зрозуміти, що політична символізація може торкатися будь-яких об'єктів (предметів, навіть людей), тим самим приписуючи їм особливий політичний сенс.

Очевидним також є вплив політичних символів на політичну свідомість

---

¹⁰ Мисюров Д. А. Политическая символика: между идеологией и рекламой. // Политические исследования («Полис»). 1999. №1. с. 169.

на загальносуспільному рівні, на рівні певних соціальних груп.

В історії людства різні племена спочатку використовують прості образні символи (тотеми, ритуали) для упорядкування громадського життя, потім переходять до політичної мови (закони, конституції, декларації прав і ін.). Проте "архаїчні", в історичному сенсі, символи продовжують використовуватися, особливо в моменти, коли вироблена в ході більш пізнього розвитку цивілізації символіка не справляє належного впливу.

У даному плані показовим є відродження знаків зі зміною змісту (наприклад, свастика в стародавності й у ХХ ст.), що свідчить про зміну значеннєвого наповнення багатьох символів з часом. Наприклад, прапор СРСР по-різному сприймався як усередині країни, так і за кордоном у періоди відразу після утворення СРСР, у 1941 - 1945 р., у 1961 р. (політ першого космонавта), під час холодної війни, у 1980-х і 1990-х роках.

На основі якого-небудь політичного символу можна судити про особливості політичної культури, політичної свідомості суспільства. З даної точки зору, для адекватного відображення суспільно-політичної ситуації необхідно проводити дослідження суспільної думки з приводу всього реєстру політичної символіки, а не тільки символічних фігур начебто діючих політиків (тобто вивчати ставлення до національного прапора, гербу, гімну; до архітектурно-скульптурних споруд, політичної топоніміки, нагород і т.д.).

Вивчення символів, притаманних різним типам свідомості, допомагає у з'ясуванні сутності останніх, у вивченні "картин світу", спродукованих різними людьми, соціальними та етнічними групами.

Ще одна важлива сфера активного використання символів – політична комунікація, під якою у даному контексті мається на увазі і система, в якій здійснюється взаємодія її складових, і способи спілкування, що дозволяють створювати, передавати та приймати інформацію.

Проаналізувавши сучасні підходи до розуміння процесу комунікації, можна виокремити наступні положення, що їх поєднують:

1. Комунікація – обмін інформацією між людьми.
2. Комунікація здійснюється за допомогою символів, яким

приписується певний зміст в ході процесу кодування.

Очевидно, що ці особливості комунікації є її основними властивостями, оскільки виражають значення як ідеального змісту так і матеріальної форми, що містить цю інформацію.

Обидва складники комунікації є взаємозалежними, оскільки обмін інформацією для свого здійснення потребує засобів, якими виступають матеріальні носії інформації. Для того, щоб матеріальний носій міг бути правильно проінтерпретований, обміну інформацією повинна передувати певна конвенція про загальне визнання приписуваних значень в межах певної комунікативної групи. Суб'єкти комунікаційного процесу повинні чітко усвідомлювати, що має на увазі кожен з них, інакше жодного обміну інформацією не відбудеться. Відповідно, саме конвенція передує будь-якій комунікації.

Об'єктом конвенції виступає символ, оскільки символ за своєю сутністю є елементом матеріального світу, котрий наділяється людською свідомістю певним додатковим смислом. Смислом, котрий може бути проінтерпретований в межах певного культурного простору.

Прикладом подібної конвенції виступає сама мова, що, фактично, є нічим іншим як сукупністю вербальних символів, звуків, що набувають певного значення в межах комунікативного культурного простору.

Відповідно, символи, наділені певними значеннями, стають одиницями комунікації. При чому комунікації, що охоплює усі сфери взаємодії людей в межах суспільства.

Символічний характер охоплює усі сфери та засоби комунікаційної взаємодії. Комунікація уможлиблює взаємодію людей, пронизуючи усі сфери суспільного життя. Звичайно, політика, як регулятивно-контрольна сфера

суспільного життя, не може стояти осторонь комунікативної взаємодії, оскільки будь-якій політичній дії має передувати розуміння усіма учасниками процесу його сутності.

Відповідно, за своєю сутністю політична комунікація не є принципово відмінною від комунікації у загальносуспільному її розумінні. Водночас, оскільки масштаби процесу, кількість включених до нього людей та обсяги інформації, що її необхідно передати, є значними, то це зумовлює специфічний характер форм політичної комунікації.

Однією з елементарних одиниць політичної комунікації виступає візуально-наочна символіка. Від давніх часів, коли ще людське суспільство не використовувало письмо, візуальна символіка активно використовувалася для постачання членам суспільства важливої соціальної інформації, що, у тому числі, стосувалася і владно-підвладних взаємин.

Зокрема, італійський антрополог Д. Пірціо-Біролі показує (на прикладі представників африканських народностей) значення візуальної символіки у організації соціальної стратифікації та влади. Зокрема, за умов Африки влада найчастіше виражалася у «надмірному одязі» вождів та правителів. Саме за кількістю предметів, прикрас, елементів убранства визначалося місце індивіда у системі політичної стратифікації¹¹.

Від часів знаків розрізнення вождів і корон королів до сучасної епохи президентських штандартів влада та символи влади є нероздільними.

Крім візуальних символів-образів елементарним носієм політичних текстів може виступати і політична дія. Елементарні символічні дії переповнюють політичну практику. До їх числа належать і форми ідеологічних привітань, і жести, і міміка політичних діячів. І піонерський салют і взаємне привітання нацистів – дії, що є носіями цілком виразних політичних текстів.

Тому, однією з форм складних носіїв політичних текстів є ритуал.

---

¹¹ Пірціо-Біролі Д. Культурная антропология Тропической Африки. М., 2001. с. 127-128.

Ритуал, фактично, є комплексом символічних дій, кожна з яких є специфічним текстом. Ритуали є важливою складовою будь-якого суспільства. Одночасно зі значеннями, вже втраченими у минулому, вони несуть у собі чіткі комунікативні вказівки.

Для обізнаної людини, включеної у культурний контекст неважко віднайти у будь-якому політичному ритуалі певний глибинний зміст, сенс, який в нього вкладається. Відповідні навички дозволяють “читати” ритуал як своєрідну книгу, в якій замість слів і літер використовуються дії та символи.

Символічні форми комунікації дозволяють переносити великі обсяги потрібної інформації, забарвлюючи її емоційно, долучаючи до засвоєння потрібних текстів авторитет джерел інформації. Це перетворює політичну комунікацію на впорядкований процес обміну текстами, що виражені символічно.

2.3. Проблема ефективності політичної символіки.

Як вже було відзначено, символ поєднує у собі ідеальне та матеріальне. У сфері політики символічний "синтез" ідеального і матеріального виявляється, як відомо, у поєднанні ідеального поняття влади зі світом реальних речей, що створюється людиною.

Ефективність політичної символіки стосується того, як саме за допомогою символів можуть реалізовуватися політичні задачі. Зокрема, реалізація політичної влади. Ряд відомих авторів звертаються до спроби символічного опису владно-підвладних відносин, намагаючись таким чином відобразити трансформацію влади за сучасних умов.

Одна з перших концепцій, в якій була здійснена спроба розгляду влади як символічного феномену, це концепція політичних символів Г. Лассуелла. У праці „Влада і суспільство” Лассуел та Каплан запропонували власну концепцію політичних символів. Вони стверджують, що символи існують між цілями та засобами влади. Влада сама по собі класифікується ними як формальна, ефективна, авторитарна, що здійснює контроль за допомогою

символів (перспектив), з якими вона пов'язана¹².

При цьому Лассуел обстоював позицію т. зв. психіатричного методу у політиці, що полягав у розробці відповідних символів, що мали б забезпечити управління масами В межах підходу Г. Лассуела символи розуміються досить широко та неоднозначно. Він, зокрема, критично оцінює здатність управлінських механізмів регулювати конфлікти в суспільстві. Для нього традиційні політичні методи полягають у маніпуляції символами, різними благами й насильством шляхом пропаганди, хабарництва й убивства. Він відштовхується від іншого розуміння політичних процесів. Головний же механізм влади – переміщення приватних афектів на суспільні цілі. Таким чином, влада здійснюється через переміщення настроїв громадян на цілі, що мають суспільне значення, і здійснюється це за допомогою символів.

Близькі до Г. Лассуела ідеї виражені у підході Т. Парсонса. Парсонс відкидає ідею про те, що влада охоплює всі форми підпорядкування об'єкта, відносячи до влади тільки генералізовані, легітимізовані, інституціоналізовані, символи, що повністю залежать від довіри людей до самої системи влади.

Концепція Парсонса значно "вужча" за більшість інших підходів, вона виключає із влади примус, маніпуляцію, персональний авторитет, "голу силу" і розглядає владу лише як один зі способів впливу суб'єкта на об'єкт. На відміну від традиційного підходу, що розглядає владу як існуючу в конкретних відносинах одних індивідів з іншими, у Парсонса влада не обмежується декількома специфічними відносинами; вона являє собою генералізовану (узагальнену) здатність соціальної системи реалізувати інтереси системи відносно широкого спектру проблем.

Більш ніж хто-небудь до нього, Парсонс підкреслює "символічний" характер влади, розмежовуючи "владу" і "силу". Він не просто відкидає визначення влади через силу й примус, але й робить наступний крок у цьому

---

¹² Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. М. , 2002. с. 346.

напрямку, стверджуючи, що хоча "влада" і "сила" історично тісно перепліталися між собою, з аналітичної точки зору це дві принципово різні "сутності". Тим самим Парсонс сприяв ствердженню ідеї про те, що влада не обов'язково має на увазі конфлікт і гноблення.

Парсонс розглядає людей, насамперед як соціалізованих акторів; тому влада існує в контексті соціальних норм. Тим самим влада фактично стає похідною авторитету, що розуміється як інституціоналізоване право лідерів очікувати на підтримку членів колективу. Фактично, символи – засіб здійснення влади, при чому вони розуміються (традиційно для американської політичної думки) дуже широко.

По іншому символічний характер влади розглядається в межах іншої традиції, що виникає в межах французької школи політичної науки. Її представляє П. Бурдьє. У концепції "символічної влади" Бурдьє надається пояснення деяких "природних" форм панування; при цьому владі приділяється найважливіша роль у формуванні певного типу соціальної реальності.

Поняття "символічна влада" позначає скоріше не окрему форму влади, а аспект всіх форм владних відносин. "Символічна влада" проявляється в характері структурування соціальної реальності на основі досягнення консенсусу стосовно погляду на світ і легітимації відповідного когнітивного порядку, тому Бурдьє називає її "владою створювати світ" ("world-making")¹³.

Це влада конституювання дійсності, що змушує людей бачити й вірити, підтверджувати або змінювати їх сприйняття світу; вона нав'язує певне відображення розходжень між групами, фактично створюючи ці розходження, роблячи їх видимими і явними й, тим самим, формуючи ці соціальні групи і їх соціальні позиції. Для успішного здійснення процесу зміни світу за допомогою зміни бачення світу, символічна влада повинна

---

¹³ Ледяев В., Ледяева О. Многомерность политической власти: концептуальные дискуссии. «Логос». 2003. № 4-5 (39). с. 26.

ґрунтуватися на символічному капіталі. Якщо для К. Маркса суспільство постає із класів, що існують об'єктивно, то для П. Бурдьє структура суспільства є значно складнішою та складається з різноманітних груп, поява яких зумовлена як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками.

Відповідно, конституюючим поняттям концепції П. Бурдьє є поняття „капіталу”, що, знову ж таки, не тотожне капіталу у К. Маркса. Якщо для останнього це лише економічна категорія, то П. Бурдьє говорить і про т.зв. соціальний, культурний та навіть символічний „капітал”. Капітал, таким чином, постає універсальною одиницею влади та впливу, можливості нав'язувати свою волю іншим. При цьому, різні види капіталу можуть трансформуватися один в інший.

При цьому, соціальний простір постає у вигляді безлічі об'єктивних відношень влади, під дію яких потрапляє кожен, хто входить у це поле. Фактично, для П. Бурдьє проблема легітимності влади трансформується у проблему „політичного капіталу”, тобто комплексу засобів досягнення та утримання влади. Символічний капітал (під яким мається на увазі комплекс різноманітних уявлень, звань та символічних привілеїв) може бути трансформований у капітал політичний, тобто дозволити посилити владу чи одержати доступ до неї.

Використання символічного капіталу переходить у своєрідну владу номінації – владу давати імена, позначаючи місце їх носіїв у владній структурі. Символічна влада дає їй суб'єктам ті ж блага, що й силові, економічні й політичні ресурси - привілеї, положення в суспільстві, авторитет і багато чого іншого. Тому до неї прагнуть всілякі групи, що намагаються нав'язати іншим своє бачення світу. Ця боротьба ними ведеться або безпосередньо - у символічних конфліктах повсякденного життя, або через тих, хто створює символічну продукцію.

Успіх у ній залежить як від величини соціального капіталу, так і від того, наскільки пропоноване бачення соціальної реальності має підставу в самій

соціальної реальності: чим більше відповідає реальності створювана символічна конструкція, тим більше вона має шанси бути сприйнятою. Відповідно, щоб змінити світ - треба змінити способи творення світу.

Символічна влада здійснюється не у вигляді відкритих і усвідомлених актів, а через способи відображення, оцінки та дії, які конституюються сукупністю диспозицій, котрі формують сприйняття й установки людей. Люди визнають легітимність влади, існуючу ієрархію, не розуміючи, що ця ієрархія і цей порядок довільні. Тому символічна влада залишається неусвідомлюваною; вона існує постільки, оскільки реальність уявляється природною.

Істотно відрізняючись від інших, символічна влада може взаємодіяти з іншими формами влади і, природно, доповнювати їх. Тим самим, Бурдьє вужче але більш конкретно (у порівнянні з Лассуелом та Парсонсом) розуміє символічну владу. У межах німецької школи політичної науки проблему символічної влади вивчає Н. Луман., який виходить із того, що трактування влади як особливого роду комунікативного засобу дозволяє уникнути перевантаженості поняття влади ознаками процесу впливу, що робить її незрозумілою та невиразною.

За задумом Н. Лумана, влада може бути інтерпретована на основі загальної та приватної теорій комунікації, які, у свою чергу, доповнюють дві фундаментальні суспільні теорії: теорію соціальної диференціації й теорію соціокультурної еволюції.

У концепції Н. Лумана соціум розглядається як складна, відкрита система, динамічна стійкість якої виражається й одночасно підтримується комунікаціями. Селекції та мотивації соціальних акторів надзвичайно різноманітні, "збирання" їх стійкості й відтворюваності виконується особливого роду механізмами, які Н. Луман називає "символічно

генералізованими комунікативними засобами"¹⁴.

Історичними передумовами для їх виникнення стало впорядкування загальних засобів комунікації (розвиток природної мови, виникнення писемності), ускладнення соціальних інтеракцій, коли виникає потреба у їх позаситуативній орієнтації. „Комунікативні засоби, - пише Н. Луман, - завжди можуть утворюватися там, де спосіб відбору, здійснюваного одним з партнерів, одночасно служить для іншого мотиваційною структурою”¹⁵.

У цьому сенсі, Н. Луман порівнює владу з комплексною функцією каталізатора, тому що владна комунікація являє собою шанс підвищити ймовірність бажаних селективних зв'язків. Влада як комунікація перестає розглядатися тільки в реальному, предметному відношенні „володар – підданий”. Влада постає як управління комунікативними кодами.

Навіть за допомогою лаконічного ескізу комунікативної моделі влади можуть бути зроблені цікаві висновки для, так би мовити, повсякденного розуміння влади й можливостей її реалізації. Н. Луман, при цьому, висловлює схожу на парсонівську позицію, що примус означає відмову від переваг символічної генералізації, відмову від того, щоб управляти селективністю партнера. У більшості випадків можна казати про те, що насильство використовують внаслідок нестачі влади. Влада стає більш могутньою, якщо вона виявляється здатною домагатися визнання своїх рішень при наявності привабливих альтернатив дії або бездіяльності. Тим самим, виявляється значимість комунікативної інфраструктури соціуму (зв'язок, транспорт, засоби масової інформації, різні форуми), які, є не "прикрасами" влади, а її необхідними передумовами.

Також серед переліку символічних концепцій влади необхідно згадати підхід П. Бергера та Т. Лукмана. Вони вбачають проблему влади у зіткненні

---

¹⁴ Луман Н. Власть. М., 2001.

¹⁵ Луман Н. Власть. М., 2001. с. 16.

альтернативних символічних універсумів (тобто соціально-психологічних „світів”, в яких живе людина і які є для неї „реальністю”). Перемагає ж не просто володар влади, а той, хто має більше влади завдяки символічним перевагам його універсуму¹⁶.

Загалом, ідея символічності влади не означає її несправжності, але означає, що влада, насамперед, існує не атрибутивно в руках певного правителя чи державного апарату, а, насамперед, у міжлюдських відносинах.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика, Поэтика. М., 1989.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М., 1995.
3. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть. THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. 1993. № 2.
4. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної "кухні". Л., 2007.
5. Мисюров Д. А. Политическая символика: между идеологией и рекламой. Политические исследования («Полис»). 1999. №1.
6. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. Екатеринбург, 2001.
7. Полянська В. Символічна політика як політична реальність: концептуальні засади дослідження. Людина і політика. К., 2004. №2.
8. Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме. Политические исследования («Полис»). 1999. №5.
9. Почепцов Г. Г. Семиотика. М., К., 2002
10. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics. Urbana, 1964.

---

¹⁶ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М., 1995. с. 178.

Лекція 3. Політична мова

3.1 Специфіка мови як різновиду політичної символіки

Засобами політичної комунікації можуть бути найрізноманітніші символічні форми. Насамперед, необхідно згадати політичну мову.

Політична мова може бути визначена як сукупність дискурсивних практик, які формують систему політичної комунікації¹⁷. Це вербальні практики, які застосовуються під час реалізації політики. Також політична мова може розумітися як особлива підсистема національної мови, яка може використовуватися для: 1) пропаганди певних політичних ідей; 2) емотивного політичного впливу; 3) вироблення політичного консенсусу¹⁸.

Оскільки, політика є регулятивно-контрольною сферою для всього суспільства, та, з іншого боку, ґрунтується на публічній владі, це зумовлює значимість мови для політичного процесу. Зв'язок між мовою і політикою виявляється насамперед у тому, що жоден політичний режим не може існувати без комунікації. Мова потрібна політикам для того, щоб інформувати, давати вказівки, проводити законодавчі акти, переконувати тощо. Специфіка політики, на відміну від інших сфер суспільної діяльності, полягає у її переважно дискурсивному характері: велика кількість політичних дій за своєю сутністю є мовленнєвими діями¹⁹.

У літературі, у зв'язку з розглядом політичної мови, іноді вживаються такі терміни, як „спеціальна мова політики” або „функціональний стиль політики”. Та на думку, наприклад, німецького дослідника В. Шмідта обидва ці терміни мають досить суттєві вади: хоча для мови політики безумовною є наявність спеціального словника, та все ж він відрізняється від інших спеціальних мов цілою низкою особливостей, основна з яких полягає в тому,

---

¹⁷ Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К., 2005. с. 72.

¹⁸ Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000). Екатеринбург, 2001. с. 3.

¹⁹ Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М., 2000. с. 18.

що спеціальний словник політики використовується не тільки в політичних текстах, але і в різних сферах повсякденного життя. Крім того, політичні тексти можуть належати до різних жанрів, що, у свою чергу, обумовлює існування різних стилів у межах політичної мови. Отже, вважає В. Шмідт, найточніше зміст цього феномена відображають такі терміни, як „спеціальний словник політики” та „мова політики”. Перший термін включає всю термінологію міжнародних відносин і сферу економіки, реалії внутрішньополітичного та економічного життя, визначення, пов’язані з політичним устроєм і суспільно-політичним життям окремих держав. Термін же „мова політики” об’єднує спеціальний словник політики і особливий, прагматичний аспект його застосування²⁰.

Одиницею мовлення є слово, що, фактично, є звуком-символом і виступає елементарною символічною одиницею процесу комунікації. З цих елементарних одиниць твориться реальність, найчастіше іменована в літературі як текст²¹ Водночас, текст можна розуміти і як певну словесну єдність, об’єднану визначальною ідеєю. Тоді текст виступає не лише письмовим, графічним відображенням усного мовлення, але й будь-яким змістовним поєднанням слів.

Цілком очевидно, що за такого розуміння поняття текст наближається до поняття повідомлення, що також активно використовується при описі процесу комунікації. Виходячи з вищенаведених обставин, саме текст може виступати одиницею політичної комунікації, оскільки просте слово не несе в собі політичного змісту, лише цілісний текст, спрямований на найширшу аудиторію, може нести політичний зміст.

Тоді і символ, коли вести мову про політичну комунікацію, набуває дещо іншого, вужчого розуміння. Не будь-яка символічна форма може виступати

---

²⁰ Крючкова Т. Б. Язык политики в работах ученых ГДР // Язык как средство идеологического воздействия. Сб. обзоров. М., 1983. с. 60-73.

²¹ Шомова С. А. Политические шахматы. Паблик Рилейшнз как интеллектуальная игра. М., 2003. с. 82.

одиницею політичної комунікації, але лише та, що може виконувати функцію відносно цілісного політичного тексту. Однак, якщо брати за одиницю політичної комунікації текст, то подібне розуміння може видатися занадто вузьким, оскільки інформація в межах політичного простору може передаватися найрізноманітнішим чином. Це зумовлює необхідність у чіткішому окресленні засобів вираження тексту у політиці. Зрозуміло, що цілісний зміст, який передається у тексті, може мати відмінні форми вираження. Текст може поставати не лише у вигляді сукупності слів, виражених усно чи на письмі, але й у будь-якій значимій формі, що може бути проінтерпретована людською свідомістю.

Однією з найпростіших форм, у яких може бути виражений політичний текст, є метафора. Однак, якщо говорити про політичну дійсність, то тут вживання слова метафора набуває іншого змісту. Як зазначає Д. Стоун: “Метафора – це уявне порівняння. Вживання метафори – це використання певного слова, що означає якийсь предмет чи ідею, для змалювання іншого...”²².

Метафора являє собою складну символічну форму. Складність її полягає, насамперед, у подвійному характері інтерпретації. Найчастіше метафора являє собою слово, словосполучення. Як будь-які слова, що належать до певної мови, вони мають своє первісне, закріплене в культурі значення. Однак у метафорі слова набувають іншого, іноді протилежного змісту. Відбувається перекодування слів, котрі, таким чином, стають носіями певного тексту, перетворюючись на метафору. Метафора, таким чином, стає чимось більшим ніж просто словом чи словосполученням, вона стає концентрованим текстом.

Завдяки подібним особливостям метафори, вона дозволяє вмістити у невеликому за обсягом вислові певний текст з бажаним для комунікатора

---

²² Стоун Д. Парадокс політики: мистецтво ухвалення політичних рішень. К., 2000. с. 122.

змістом, що активно використовується в умовах політичної боротьби. Це перетворює метафору на важливий елемент політичної комунікації, символічний характер якої впливає зі складної схеми кодування-перекодування смислів в межах певних сталих словесних висловів.

До політичної мови можна віднести також мову публічних виступів політичних діячів. Особливим видом політичної мови є парламентська мова або так звана «мова парламентських дебатів». Сюди входить і мова політичної пропаганди та політичної реклами як в усній, так і в письмовій формі. Специфічним видом політичної мови є мова різноманітних політичних документів (договорів, угод, законів). До проявів політичної мови також відноситься мова медійних програм на політичні теми, блоків політичних новин на радіо та телебаченні, рубрик, які відводяться політичним подіям у пресі, статей на політичні теми тощо. Політична мова завжди включає не тільки повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію та як явну, так і приховану оцінку, вона орієнтована на те, щоб викликати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації.

Термін «політична мова» не є сьогодні загальноприйнятим. Поряд існують такі визначення, як «мова політики», «політичний дискурс». Іноді їх уживають як синоніми, хоча поширеною у науковій літературі є думка, що їх слід розрізняти²³. Під мовою політики можна розуміти термінологію і риторику політичної діяльності²⁴. У ній розрізняють мову законодавства, мову управління, мову дипломатичного спілкування та переговорів, мову політичної пропаганди, мову політичного виховання. Політична мова у такому баченні — це не обов'язково прерогатива професійних політиків чи державних чиновників; це, по — перше, ресурс, відкритий для всіх членів мовного співтовариства, а по — друге, мова, що застосовується у

---

²³ Баранов А.Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом? Человек. 1997. №6. с. 14.

²⁴ Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К., 2005. с. 72.

маніпулятивних цілях. До сфери політичної мови відносять також увесь спектр проблем, пов'язаних із політичною коректністю і боротьбою за чистоту мови. Втім, визначається, що обидва поняття, «мова політики» та «політична мова», перебувають у відносинах перехресцування — мова політики так само є мовою маніпуляцій, як і політична мова.

3.2. Політичний дискурс.

Особливістю сучасних медійних технологій у політиці є те, що вони, здебільшого, не функціонують окремо, а є складовою єдиної системи, елементи якої є взаємопов'язані.

Зокрема, політична промова спирається на меседжі, розроблені для рекламної кампанії, які, у свою чергу, відображають певні ключові тренди масової комунікації. Кожен комунікативний акт, таким чином, виступає інтегрованим елементом єдиної системи, яку, за певного рівня абстрагування, ми можемо назвати політичним дискурсом. Проблема зростання політичної ролі ЗМІ у сучасному інформаційному суспільстві зумовлює необхідність дослідження сутності даного впливу, оскільки, з одного боку, мас-медіа наближають політичний процес до громадськості, висвітлюючи різноманітні політичні проблеми та надаючи цілісне бачення політичного процесу, але, одночасно, відкриваючи додаткові можливості для маніпуляційного впливу на громадську думку. Відповідно, політичний дискурс, як цілісне поєднання політичних комунікацій у межах даного суспільства, постає суперечливим та неоднорідним явищем, дослідження якого становить важливу наукову проблему для теоретичної розробки сучасних концепцій демократії.

Водночас, політичний дискурс, як певне змістовне утворення, несе у собі не просто набір лінгвістичних засобів, а має виразне політичне спрямування. Політичний дискурс функціонує у суспільстві не стихійно, а впорядковується політичними та державними структурами, оскільки від характеру, інтенсивності та ключових проблем дискурсу залежить стабільність державної влади. Відповідно, контроль за дискурсом

реалізується у певних моделях, дослідження яких дозволяє визначити базові політичні ідеологеми даного суспільства. Моделі детермінуються рядом показників, такими як: політичний режим, розвиненість мас-медіа, політична культура, а тому є специфічними для кожного державного утворення.

Дискурс відтворює соціальні інститути, культурні схеми, системи цінностей соціуму. Політична комунікація визначається дискурсом, тобто соціокультурним контекстом. Культурний контекст розуміється як сукупність інституціональних, рольових, ціннісних, когнітивних умов реалізації подій або фактів, з одного боку, і сукупність виразних засобів, використовуваних людьми в цих обставинах, з іншого. Це означає, що в тексті мас-медіа будуть реалізовані установки і вимоги до створення мовного продукту, що відповідає зовнішнім умовам ситуації появи даного продукту. Той факт, що мас-медійний текст є своєрідною проекцією культурного простору, має цілий ряд наслідків у плані особливостей структури, змісту і мовного наповнення даного виду тексту.

Можна узагальнити деякі характеристики політичного дискурсу:

- дискурс як знак своєрідної знакової системи, в якій відбувається модифікація семантики і стандартних мовних дій;

- як спеціальне використання мови для актуалізації певної ментальності або для реалізації особливостей ідеології, що передбачає дію граматики, лексикону, правил функціонування слів і синтаксису, а також особливу прагматику;

- як форми соціальної дії, що знаходиться під впливом владних структур та історичних процесів;

- модулятора інтересів суспільства.

Отже, політичний дискурс - це «мовленнєві утворення (усні або письмові), що стосуються сфери політики, реалізуються вербально та

екстравербально, актуалізуються у певному ситуативному контексті і спрямовані на здійснення конкретної прагматичної семантики»²⁵.

Поняття політичного дискурсу (як і переважна більшість наукових понять постмодерну) не передбачає однозначності визначень. Повнота його розуміння можлива лише через набір функцій, які можна визначити, підсумовуючи різні підходи: 1) інтеграція та диференціація агентів політики (поєднання та відчуження); 2) управління політичним конфліктом («агональність» дискурсу); 3) реалізація вербальних політичних дій; 4) створення мовленнєвої реальності політики (базові поняття, інтерпретації); 5) направлення дій електорату; 6) конструювання образу політики; 7) формування соціальних та політичних ідентичностей; 8) артикуляція соціальних інтересів, очікувань; 9) символічна ідентифікація влади; 10) емоційне забарвлення політики.

Фактично, усю інформацію, яку індивід має про політичний процес, він одержує не прямо, а опосередковано - через дискурс. Сприймаючи ті чи інші відомості про світ політики, він вступає в акт комунікації. Далі він аналізує інформацію, співвідносить її з власними інтерпретаційними схемами, оцінює, робить висновки, визначає свої подальші кроки, обговорює свої думки з іншими (при цьому, може їх корегувати).

Інформація для політико-дискурсивної практики може надходити різними шляхами. Очевидно, найпоширеніший засіб політичної комунікації – офіційні канали (мас-медіа), через які ретранслюються зведення про політичний процес. Проте, не тільки вона справляє вплив на політичний дискурс у суспільстві, оскільки на шляху офіційних відомостей можуть стояти бар'єри сприйняття (насамперед, бар'єр недовіри до влади).

Дискурс може формуватися і на основі альтернативних інформаційних

---

²⁵ Ващук Т.М. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2007. №33. с. 182-185.

джерел, серед яких провідне місце займає неформальна комунікація, тобто комунікація між індивідами, що не контролюється формальними структурами.

Часто може відбуватися дроблення політичного дискурсу суспільства, його перетворення на множину автономних дискурсів, кожен з яких присвячений обговоренню специфічних проблем та будується довкола власних інтерпретаційних схем. Політичний дискурс – це поєднання комунікації, її передумов (мова, поняття, стереотипи) та наслідків (інтерпретація, реакція). Це комунікація, що тлумачиться не лише лінгвістично, а соціально, як обмін інформацією між свідомими та політично-активними індивідами.

Відповідно, за дискурсивного підходу політична комунікація тлумачиться не атомізовано, а як певна цілісність, що виступає відображенням публічного характеру політики. Фактично, дискурс являє собою переосмислений на рівні суспільства політичний процес, при цьому рядові громадяни, не маючи змоги безпосередньо впливати на політичний процес, тим не менше реалізують свої прагнення у обговоренні політичних тем. Поширюючись у обговоренні на загальносуспільний рівень, ті чи інші теми впливають на громадську думку, а, отже, потенційно і на політичний процес. Таким чином, саме дискурс реалізує зворотній зв'язок громадянського суспільства щодо політичної системи.

За такого розуміння політичного дискурсу, найбільш доцільним буде використати критичний підхід. Особливостями критичного напряму в дискурс-аналізі є: 1) лінгвістично-орієнтований підхід; 2) трактування дискурсу як комунікаційної акції у формі тексту та мовлення; 3) інтерпретація письмового та розмовного дискурсу як форм соціальної практики; 4) діалектичний погляд на взаємозв'язок та взаємообумовленість дискурсів і соціальних практик; 5) розуміння політичного дискурсу як вербальної репрезентації відносин ідеологічного домінування; 6) акцент на

критиці та викритті дискримінаційного і репресивного змісту пануючих соціально-політичних дискурсів; 7) особлива дослідницька увага до дискурсів расизму, націоналізму; 8) розгляд дискурсу політичних еліт та медіадискурсу як основних джерел владної асиметрії²⁶. Відповідно, політичний дискурс за такого розуміння розглядається не формально, як сукупність певних політико-комунікативних практик, а як вираження владно-підвладних відносин.

Саме пануюча ідеологія, що виражає позицію державної влади, формує межі, інфраструктуру, ресурс і - найголовніше - зміст інформаційного простору, що визначає наше життя в реальному світі. Очевидно, що головним напрямком і формою, у якій реалізується вплив офіційної ідеології на політичний дискурс є мас-медіа, як універсальний агрегуючий засіб масової комунікації, за допомогою якого основна маса громадян одержують інформацію про політику.

Водночас, завдяки розвитку широкої альтернативи різноманітних форм та засобів політичної комунікації, цей вплив не може бути прямим та однозначним. Такий вплив викликатиме лише негативну реакцію у відповідь і не дозволить реалізовувати поставлені цілі. Тому, такий вплив здійснюється не прямо, а опосередковано. Зокрема, через визначення тем для обговорення та формування порядку денного суспільно-політичного дискурсу.

Ця теза знайшла підкріплення у відповідних даних. Дослідження показали, що пріоритети глядачів або читачів тих чи інших каналів і видань залежать від ролі, які ці питання займають у ЗМІ, яким вони надають переваги²⁷. Таким чином, не стверджуючи безпосередньо, що слід говорити, влада може засобами мас-медіа спрямувати тему для обговорення у

---

²⁶ Шарова А. Політичний дискурс і політичний текст: можливості лінгвістичного аналізу. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. К., 2008. Вип. 14. с. 79-80.

²⁷ Кулик В. Україна, яку нам обирають - 5. [електр. Ресурс]. Критика. режим доступу: <http://kritiki.net/2002/05/24/ukraina-yaku-nam-obirayut-5>

бажаному напрямку, винісши за межі дискурсу небажані теми.

3.3. Особливості політичного мовлення в сучасній Україні.

Особливості політичного мовлення в сучасній Україні прямо пов'язані із історією формування вітчизняного дискурсивного простору. Якщо радянська політична комунікація виходила із безумовного домінування ідеологічних посилів та політичної цензури, то проголошення цілями побудови демократичних суспільств унеможливило безпосереднє втручання у дискурс, яке було переведено у форми опосередкованого формування політичної комунікації.

Загалом, зміни у структурі ЗМІ під час переходу від тоталітарної до посттоталітарної політичної комунікації позначилися, насамперед, стилістично-лексичною трансформацією суспільно-політичного мовлення. Зокрема, відбулося нівелювання «високого» стилю мовлення та «фейлетонізація» офіційного дискурсу, що позначалося у поширенні гумористичного способу викладу матеріалу. Новий політичний дискурс позначався засиллям неологізмів та актуалізацією застарілої («питомо української») лексики, руйнуванням старих політичних кліше, заміною останніх відповідно до логіки «зміщення полюсів» і побудови парадоксальних з позицій граматики конструкцій. Відбулося розмивання норм публіцистичного мовлення та розпад їх на кілька автономних традицій («радянської», «новітньої», «традиційно-української» тощо), кожна з яких структурувала та забезпечувала функціонування власного політичного дискурсу²⁸. Відповідно, такі трансформації мови політичного дискурсу перетворювали останній на досить невизначене та поліцентричне утворення, що полегшило використання мовленнєво-маніпуляційних зворотів.

Якщо вести мову про еволюцію політичного теле-дискурсу на

---

²⁸ Серажим К.С. Сучасний український політичний дискурс: формування нового стилістичного канону. Наукові записки інституту журналістики. 2002. Т. 8 (липень-вересень). с. 88-94.

пострадянському просторі, то слід казати про перехід від всеохопливості до вузької сегментації та спеціалізації.

У підсумку, все це закінчилося перетворенням суспільно-політичного теле-дискурсу на цілий ряд слабо пов'язаних між собою елементів, що включали в себе як різноманітні інформаційні, так і квазі-інформаційні. Тобто, інформація, з одного боку множитья, перетворюючись на нескінченну та неосяжну множину смислів, а з іншого боку – переходить у іншу, неполітичну площину. Картину дійсності підмінює дайджест поглядів, а аналітику – постійна але беззмістовна дискусія. Відповідно, політичний дискурс, засобами телебачення, перетворюється на ряд слабо пов'язаних між собою автономних дискурсів, поділених тематично, соціально, географічно. Сутнісні ж, загальнополітичні проблеми на фоні все загальності та беззмістовності виводяться за межі суспільно-політичного дискурсу.

Ключовими тенденціями є переведення суспільного дискурсу у площину «жовтих новин», тобто відверто шокуючих сенсацій та побутових новин, спрямованих на посилення цікавості аудиторії будь-якими засобами. У цьому ж контексті можна розглядати і «криміналізацію» телебачення, що позначається у домінуванні як програм, так і художніх фільмів / серіалів кримінально-детективної тематики.

Одночасно із феноменом «жовтих новин» та криміналізації телебачення відбувається формування альтернатив, в якості яких виступають канали, що спеціалізуються на “позитивних” або “неполітичних” новинах. Таким чином, здійснюється каналізація та структурування суспільної уваги. Обирається кілька найбільш цікавих та популярних у різних цільових (соціальних, демографічних, гендерних) груп тем, та пропонуються альтернативні продукти, з домінуванням цих тем. Аудиторія тим самим поділяється на кілька великих автономних груп, кожна з яких формує свої власні «квазі-дискурси» (спеціалізуючись на обговоренні серіалів, новин естради тощо).

При цьому глядачеві не пропонується альтернативи. Іншої реальності (окрім розгулу криміналу, побутових скандалів, розквіту наркоманії і проституції тощо) немає. На цьому тлі новинні програми знебарвлюються і набувають відверто постановочного характеру. Впадає в око відсутність емоцій, вихолощування будь-яких проявів людського. Відображення політики у ЗМІ знеособлюється та ритуалізується.

На телебаченні формується «дефіцит реальності». Він виражається, зокрема, у знебарвленні дійсності, у підвищеній увазі до сторичних проблем, на тлі деактуалізації теперішнього, у розриві між зображенням та текстом. ЗМІ продукують свою власну реальність. Формально не надаючи неправдивої інформації, необхідний ефект досягається засобами акцентування.

Політичний дискурс контролюється шляхом його «деполітизації», вихолощення та маргіналізації. Власне політичні проблеми відсуваються на другий план, підміняються псевдо-політичними дискусіями, поділяються на дрібні квазі-проблеми. Місце політики у суспільному дискурсі займають інші масово-культурні утворення, що мають забезпечувати умови для функціонування у суспільстві квазі-дискурсу.

На відміну від інших пострадянських країн, в Україні протягом незалежності не склалося умов для виникнення єдиного владного центру. Відповідно, контроль дискурсу через його монологізацію був неможливим. Крім того, необхідність дотримання демократизму (принаймні зовнішньо) ставила вимоги для масово-політичної дискусії, зокрема, у формах публічного обговорення проблем.

Д. Дуцик відзначає проходження українським політичним теле-дискурсом етапів авторитарного (домінування теле-монологізм) та демократичного (домінування прямого ефіру та діалогічних форм політичної

комунікації²⁹.

Тому специфікою українського політичного дискурсу є домінування у ньому політичних ток-шоу, котрі «акумулюють різномірну інформацію і в результаті генерують концептуальні смисли, пов'язані з перманентним функціонуванням у суспільстві тих чи інших економічних, політичних та світоглядних проблем».

Політичні ток-шоу, з одного боку, стали своєрідним відображенням політичної відкритості та плюралізму за українських реалій. За своєю структурою вони являють собою дискусивне обговорення представників політичної еліти тих чи інших нагальних проблем, під час якого сформована за електорально-географічним принципом аудиторія відображає своє враження від виступів політичних діячів.

Подібна ситуація створює двоїсту ситуацію для реалізації політичного впливу у сфері суспільного дискурсу. Насамперед, це обрання теми для дискусії. Оскільки вона визначається не стихійно, а запланована завчасно (звичайно, з урахуванням подій тижня, однак не без відхилень від центральної теми), тому характер суспільно-політичного тижня визначається тим, яка проблема буде запропонована для обговорення у межах політичних ток-шоу. Сьогоднішній український політичний дискурс надміру театралізований. Однією із особливостей такого театралізованого політичного дискурсу є псевдоподії.

Відомий український культуролог С. Грабовський, аналізуючи сутність сучасних політичних ток-шоу України, називає їх сурогатною «свободою слова»³⁰, що виступає своєрідним замінником у формі «гласності» (тобто

---

²⁹ Дуцик Д. Українські медіа: від авторитарного до демократичного дискурсу . Магіструм. Журналістика. 2006. вип. 22. с. 40-42.

³⁰ Грабовський С. «Шустер Live»: ігри дорослих на українському телебаченні. Радіо Свобода. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1798958.html?page=2&x=>

публічного виголошення позицій) реальної конституційної свободи слова. Для подібних ток-шоу властиві тенденції: тенденційного обрання тем, підміни реально важливих тем умовно важливим, репрезентації наявної у студії аудиторії в якості загального зрізу усієї політичної еліти (при цьому, ті, кого на політичні ток-шоу не запрошують, начебто виводяться за межі політичного дискурсу, набуваючи маргіналізованого статусу).

Можна виділити тенденційний характер підбору аудиторії (продукування «розколу» між різними регіонами України), перекіс у дискусії одних політичних сил у порівнянні з іншими, домінування політико-демагогічних виступів над фаховими позиціями. Також, дослідник відзначає як особливість ток-шоу переведення політичної дискусії із рівня ключових соціально-політичних проблем до рівня особистостей. «Шоу завжди містить елемент гри для дорослих, бутафорії, несправжності, перебільшеності наявних у реальності тенденцій. Інакше-бо воно не було витвором мистецтва. Але водночас телешоу – це бізнес-продукт. Він мусить мати якнайвищий глядацький рейтинг, щоб рекламний час у ньому продавався якнайдорожче. А як найпростіше за конкретних українських умов досягти цього рейтингу? Треба брати предметом обговорення не просто гострі, а й скандальні теми – і вести розмову на грані фолу, ледь не на грані фізичної бійки».

Відповідно, контроль за політичним дискурсом в українських реаліях здійснюється шляхом його каналізації та структурування, відповідно до певного плану. Зокрема, суспільно-політичний дискурс (у формі обговорення тих чи інших проблем рядовими членами соціуму) визначається на основі тих тем, котрі репрезентуються у тих чи інших мас-медійних програмах. Ток-шоу визначають тематику для дискусії а також її основних суб'єктів, тобто політичних сил, що репрезентують ті чи інші позиції. Те, що не включається у дискурс ток-шоу за замовчанням виноситься за рамки суспільного дискурсу. На основі цього створюється уявлення про готовність влади до обговорення тих чи інших проблем. Водночас, незручні проблеми можуть

просто не виноситься на теле-обговорення, маргіналізуючись тим самим.

Відповідно, на основі моделей контролю суспільно-політичного дискурсу Російської Федерації та України ми бачимо два різні підходи до упорядкування владою політичних комунікацій після розпаду тоталітарного радянського механізму жорсткого контролю суспільно-політичного дискурсу.

Контроль може здійснюватися на основі наступних механізмів:

1. Підміна політичних проблем неполітичними, виведення політичних проблем за межі суспільного дискурсу через генерування «альтернативних» неполітичних проблем (криміналізація, масова культура тощо), котрі витісняють політику на другий план.

2. Структурування політичних проблем на більш дрібні та несуттєві під-проблеми.

3. Контрольований публічний дискурс, на основі завчасно визначених тем та учасників обговорення, що впливає на загальносуспільне обговорення.

4. Театралізація політичного дискурсу, переведення його на рівень обговорення особистих питань, а не політичних проблем.

Також серед особливостей політичного мовлення в сучасній Україні можна виділити те, що протягом тривалого часу незалежності у ній існували різні політичні дискурси, що перебували між собою у дисонансі. Наприклад, центристський та націонал-патріотичний (за темніологією В. Кулика).

В. Кулик виокремлював тоді два основні типи політичного дискурсу: центристський та націонал-демократичний. Перший вибудовується довкола геополітичної орієнтації на Росію, визнання наявності «спільної історії» та певного спільного культурного спадку між обома державами, у той час як другий орієнтується на Європу, закликає до переоцінки історії та

трансформації вектору державного розвитку³¹.

Кожен дискурс вирізняється своїми специфічними рисами: понятійно-категоріальним апаратом (апелюванням до таких термінів як «геноцид», «окупація», «репресії» тощо), цілісним тлумаченням історичних проблем, власним міфологічно-символічним відображенням політичної дійсності.

Відповідно, коли будь-яка політична проблема потрапляє у орбіту того чи іншого дискурсу, вона одразу набуває переінтерпретації згідно до визначених схем. Всеохоплюючий характер дискурсу виявляється, за сучасних умов, у його переміщенні на альтернативні дискурсивні майданчики, наприклад, до мережі Інтернет. Активне зіткнення дискурсів у даному випадку засвідчує відмінності у різних дискурсивних площинах сучасної України, зокрема у вимірі цінностей та понятійно-категоріального апарату.

Також необхідно згадати про таку особливість політичної мови сучасної України як постійна трансформація термінів, які використовуються у політичному дискурсі, їх заміна та переінтерпретація. Будь-які серйозні зміни у політиці призводять до появи у політичному дискурсі цілої групи нових слів, які набувають певного специфічного значення. Наприклад, Революція гідності 2014 року та наступна російська агресія актуалізували відомі раніше політичні слова (майдан), переінтерпретували традиційні терміни (революція, сепаратист, агресія), створили нові політичні поняття (ОРДЛО — “Окремі райони Донецької та Луганської областей”).

Динаміка змін української політичної мови відображає зміни у політичній системі та політичній культурі, що відбуваються у достатньо високому темпі. Це призводить до того, що для кожного періоду незалежної України властивий свій специфічний політичний словник із низкою

---

³¹ Кулик В.М. «Порядок денний» новинного дискурсу українських мас-медіа. «Гілея». режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Gileya/2009_26/Gileya26/P3_doc.pdf

особливих термінів, які не зустрічалися у попередні періоди.

Таким чином, політична мова сучасної України відзначається: 1) мінливістю та постійною трансформацією лексики; 2) впливом мас-медіа; 3) неоднорідним політичним дискурсом, що залежить від політики.

Література

1. Дуцик Д. Українські медіа: від авторитарного до демократичного дискурсу . Магіструм. Журналістика. 2006. вип. 22.
2. Иванова С.В. Политический медиа-дискурс в фокусе лингвокультурологии. Политическая лингвистика. Вып. 1(24). Екатеринбург, 2008.
3. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К., 2005.
4. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. М., 2002.
5. Петренко В. В. Політична мова як предмет наукового дослідження. Політичний менеджмент. 2007. № 5.
6. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М.: 2002.
7. Серажим К.С. Сучасний український політичний дискурс: формування нового стилістичного канону. Наукові записки інституту журналістики. 2002. Т. 8 (липень-вересень).
8. Шарова А. Політичний дискурс і політичний текст: можливості лінгвістичного аналізу. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. К., 2008. Вип. 14.
9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М., 2000.
10. Шомова С. А. Политические шахматы. Паблик Рилейшнз как интеллектуальная игра. М., 2003.

Лекція 4. Політичний аналіз

4.1. Поняття, мета та різновиди політичного аналізу

Важливою складовою реальної політики є процеси осмислення усієї сукупності обставин, в яких вона функціонує, вивчення конкретних ситуацій, в яких змушені діяти політичні актори. Вміння орієнтуватися в суспільно-політичному просторі і часу завжди було однією з необхідних вимог до політиків, тому в історії політичної думки можна знайти цікаві та слушні ідеї, щодо розвитку і використання аналітичних здібностей усіх, хто прагне до державної влади.

Але як окрема галузь політичного знання аналіз політики стверджується з середини ХХ ст. зусиллями ряду провідних вчених і, перш за все, американського дослідника Ч.Ліндблома. В той же час і до сьогодні не існує єдиної думки щодо визначення, структури і різновидів політичного аналізу. Для характеристики інтелектуально-пізнавальних аспектів в практиці і теорії політики використовують низку понять. До них відносяться такі, як «аналіз політики», «політичний аналіз», «аналіз державної політики», «аналіз публічної політики» тощо.

У межах цієї роботи зупинемося на основних поняттях, які важливі для розуміння аналітичної складової практичної політології.

Ключове поняття «аналіз» має дві основних змістовних характеристики. У вузькому значенні «аналіз» (з грецьк. – розклад, розчленування) розуміється як метод дослідження, що полягає в мисленному або практичному розчленуванні цілого на складові частини. В широкому значенні під аналізом мається на увазі «детальне, комплексне вивчення будь-якого об'єкту з метою зрозуміти, досягнути його природу чи визначити його суттєві характеристики (поглиблене дослідження чого-небудь)»³².

---

³² Петренко Ігор. Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики. Монографія. К.; 2018. С.58.

Слід зауважити, що використання поняття «аналіз» у широкому його значенні, включає в себе не тільки процедури розчленування об'єкта дослідження на окремі елементи, а й їх об'єднання на основі отриманих аналітичних знань. Це, по-суті, є методом синтезу, який передбачає вивчення об'єкта в цілісності, єдності і взаємозв'язку його частин.

Аналіз і синтез, таким чином, взаємопов'язані і доповнюють одне одного, що і підтверджується практикою конкретних досліджень політики, від ситуаційного до історичного масштабу її виміру.

Близькими за змістом є поняття аналіз (у широкому значенні) і дослідження. Вони характеризують процес вивчення, отримання нового знання. Іноді їх розмежовують за інформаційним критерієм. Якщо дослідження спрямовано на отримання нової інформації, то аналіз використовує інформацію, яка накопичена в процесі дослідження. Але реальна політико-аналітична практика часто-густо доводить, що інформація потрібна аналітикам, ними і здобувається, правда, якщо на це є час і відповідні ресурси.

Але найбільше різноманіття спостерігається у тлумаченні понять «аналіз політики», «політичний аналіз», «аналіз державної політики» тощо.

Об'єднує усі ці поняття те, що вони характеризують пізнання єдиної сфери суспільного життя – політики. Відмінності між ними, якщо не враховувати суб'єктивні уподобання дослідників, полягають у масштабах охоплення явищ політики і, відповідно, мети, якої прагнуть досягти дослідники-аналітики.

Щодо масштабів охоплення політики, то логічним було би стверджувати, що аналіз політики має справу з політикою в цих її проявах, аналіз державної політики стосується питань саме політики, яка формується і реалізується державою, а аналіз публічної політики направлений на простір публічної політики, де окрім держави є й інші політичні суб'єкти (наприклад структури громадянського суспільства).

Англомова традиція розуміння політичного аналізу (policy analysis) базується на тому, що політика в даному контексті означає її дієву характеристику, як напрям дій, направлений на вирішення суспільних проблем. Таке трактування різних варіацій політичного аналізу вказує на його практично-прикладну спрямованість в оцінці і вивченні реальної політики. Слушним в цьому плані видається використання поняття «політична аналітика». Під яким розуміється процес «вивчення політичної обстановки, подій, тенденцій, перспектив її розвитку з метою визначення цілісної картини того, що відбувається та подальшого прийняття політичних рішень»³³.

В цю характеристику можна додати й те, що аналітичні компоненти, присутні на різних етапах політичної діяльності від оцінювання ситуації, її прогнозу, прийняття рішень й забезпечення ефективної їх реалізації. Аналітика враховує й спільне в різномасштабних політичних явищах. Тому до політичної аналітики відносять точний аналіз, політичне програмування, аналіз державної (публічної) політики, політичне консультування, теорію прийняття політико-управлінських рішень, політичне проектування та моделювання.

Політичний аналіз, таким чином, є складовою політичної аналітики, який спрямований на вивчення конкретних політичних процесів з метою забезпечення ефективності дій політичних акторів.

Політичний аналіз поділяється на два основних різновиди: теоретичний та прикладний. Вони відрізняються один від одного за метою і результатами. Метою теоретичного політичного аналізу є отримання концептуально-узагальненого знання, яке досліджує конкретні явища та події, прагне вписати їх у широкий суспільно-політичний, історичний контекст. Так, наприклад, аналізуючи події в Україні у 2004 р. та 2009 р., дослідники-

---

³³ Телешун С.О., Баронін А.С. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації. К.; 2001. С.7.

теоретики прагнуть оцінити їхній вплив на розвиток суспільства, підтвердити або заперечити революційний характер тодішніх масових виступів населення проти можновладців.

Прикладний політичний аналіз зорієнтований на вивчення тих же конкретних явищ та подій, але мета його має іншу спрямованість. Це спрямованість на потреби реальних політичних акторів, в їхньому прагненні розробити і прийняти оптимальні і ефективні політичні рішення.

Розрізнення теоретичного і практичного політичних аналізів в цілому співпадає з розрізненням теоретичної та практично-прикладної політології, про що вже йшла мова в першому розділі цієї роботи. Важливим тут є те, що ці різновиди політичного аналізу, доповнюють один одного, а іноді і існують в своєрідних «гібридних» формах.

Так, якщо відштовхуватись від суб'єктів аналізу, то можна виділити три основні їх варіанти. Перші, - це аналітики-експерти, які працюють в структурах органів державної влади; другий – це незалежні комерційні аналітичні структури або центри; третій – це аналітики-дослідники з середовища наукових працівників.

Між ними існують відмінності як по меті, так і по змісту аналітичних досліджень. Умовно, за впливом на реальну політику, мета їхньої діяльності може бути споглядальною, або метою активного впливу. Споглядальність означає, що головне в аналітичних розробках – максимально об'єктивний опис процесів і незаангажована їхня оцінка. Такий підхід може бути притаманний незалежним аналітичним центрам, а також розробкам вчених-науковців. Хоча і вони можуть виконувати дослідження на замовлення, де сформульована мета активного впливу - рекомендації щодо рішень та дій.

Очевидно, що діяльність аналітичних структур, підпорядкованих державним і недержавним політичним інститутам має чітку орієнтацію на забезпечення результативної політики. Споглядальна позиція аналітиків-експертів в такому випадку малоімовірна.

Змістовні відмінності в розробках вказаних суб'єктів аналітичної діяльності тісно пов'язані з метою і майбутнім споживачем інтелектуального продукту. Якщо розробки аналітиків орієнтуються на широку аудиторію, і задачі вирішуються публіцистичного-просвітницького характеру, то і зміст, і форма подачі матеріалу буде мати максимально доступний вигляд.

Такі публіцистично-аналітичні розробки розповсюджуються через засоби масової інформації, їм притаманне певне спрощення, простота викладу. Тут є, безумовно, небезпека примітивізації, викривлення й маніпулятивності, але серйозні фахівці заради доступності своїх думок не будуть нехтувати обґрунтованістю й доказовістю аналітичного матеріалу. Про заангажованих маніпуляторів-пропагандистів мова не йде.

Зовсім інша ситуація складається тоді, коли аналітичні розробки готуються в науковому середовищі і орієнтовані на спеціально підготовлену аудиторію. В цьому випадку на перший план виходять такі якості аналітичних матеріалів, які притаманні науковій продукції. Головне тут буде чіткість та логічна обґрунтованість розробок, забезпечення можливості верифікації проведеного дослідження.

Аналітичні розробки, які орієнтовані на замовника, або здійснюються в межах певного політичного інституту мають свої особливості. Вони повинні чітко відштовхуватися від інтересів замовника, максимально лаконічно, з точним використанням термінології подавати об'єктивну оцінку політичних процесів, містити конкретні, зрозумілі замовнику висновки, прагматичні рекомендації щодо їхніх можливих дій. Відповідним має бути і оформлення аналітичних документів: резюме – стислий виклад основних положень аналізу, висновків, рекомендацій; розгорнута структура документу – перелік розділів, підрозділів; відповідні додатки – таблиці, цитати, проекти рішень тощо.

Мета і завдання політичного аналізу обумовлюють і певні технологічні вимоги до його здійснення. Це стосується й традиційного питання про співвідношення мети і засобів її досягнення. В даному контексті мова йде

про різноманітні ресурси, які необхідні для здійснення аналітичних процедур.

До них можна віднести матеріальні, інформаційні, інтелектуальні та часові можливості, які сприятимуть виконанню аналітичної роботи. Під матеріальними ресурсами мається на увазі наявність відповідних засобів, які забезпечать аналітичний процес обладнанням, приміщенням, грошима, персоналом, тощо. Інформаційний ресурс включає в себе можливість отримати необхідний обсяг потрібної інформації з наявних її джерел. Ресурс часу встановлює рамки аналітичного дослідження і, особливо, момент представлення завершального підсумкового документу.

І, нарешті, інтелектуальний ресурс вимагає тверезої оцінки здатності до виконання поставлених задач з урахуванням фахової підготовки, досвіду, інноваційних здібностей тощо виконавців-аналітиків. В цьому плані особливе місце займає вміння осмислювати соціально-політичні проблеми, висувати гіпотези як наукові припущення, які сприяють виробленню програм дослідницької роботи.

Окремим аспектом здійснення експертно-аналітичної роботи є етичні питання у взаємовідносинах дослідників і замовників. Це стосується споконвічного прагнення догодити тим, хто замовляє аналітичні розробки, фінансує їхню реалізацію, винагороджує за отримані результати.

Престиж і професійна етика експертно-аналітичного середовища є перепоною на шляху до угоди з замовниками. Тільки максимально обґрунтована, достовірна оцінка політичних процесів, навіть якщо вона не буде подобатись замовникам, є запорукою авторитету і ефективності політичної аналітики.

Окрім розглянутих вище теоретичного та прикладного політичного аналізу, існують і інші підходи до його класифікації. Зупинемося кратко на часовому критерії розрізнення. За таким критерієм виділяють стратегічні та тактично-оперативні політичні аналізи.

У характеристиці стратегічного аналізу на перший план виходить здатність до перспективного бачення розвитку тих, або інших проблем політики. Тут важливим є передбачення майбутніх станів досліджуваних об'єктів, ті зміни, які будуть відбуватися у довгостроковій політичній перспективі.

Стратегічний політичний аналіз може мати як теоретичне, так і прикладне втілення. Теоретично-стратегічний аналіз має справу з узагальненнями історичного масштабу і втілюється в концептуально оформлені уяви про майбутнє політики. Прикладні стратегічні дослідження є по-суті прогностичними і їхнє завдання полягає у передбаченні можливого розвитку конкретних політичних явищ та процесів, які функціонують у контексті цієї політичної системи.

Тактично-оперативний політичний аналіз полягає у вивченні політики в її повсякденному вимірі, масштаб його бачення політики – це політична ситуація, політичні події з конкретним виміром у часі і просторі.

4.2. Ситуативний політичний аналіз

У науковій і навчальній літературі часто ототожнюють прикладний політичний аналіз і ситуативний політичний аналіз. Для цього є певні підстави, оскільки прикладний аналіз має справу з конкретними проявами повсякденної політики, а поняття «політична ситуація» якраз і відображає цю політичну повсякденність.

Термін «ситуація» означає обстановку, положення, що виникає в наслідок збігу або сукупності якихось умов, обставин.

Поняття «політична ситуація» і характеризує політичну обстановку, що виникає внаслідок збігу різноманітних умов, які так або інакше впливають на реальний політичний процес.

Політична ситуація – це стан політичної системи або будь-якої її складової, який визначається притаманною певному часу і місцю взаємодією обставин, що безпосередньо впливають на поведінку політичних акторів.

Центральним в політичній ситуації є взаємовідносини між соціальними і політичними суб'єктами, а однією з головних задач політичного аналізу – виявити зв'язок між обставинами ситуації і діями політичних сил.

В аналізі політичної ситуації з'ясування її різноманітних обставин або чинників є непростю задачею. Справа в тому, що питання про чинники (або фактори) політики, в тому числі і в ситуативному її баченні, є досить широким, об'ємним. Це пов'язано з тим, що, як політика впливає на всі сторони життя суспільства, так і на політику впливають багато різних суспільних параметрів.

Достатньо подивитися в будь-який політичний словник, або енциклопедію, щоб переконатися в тому, що чинниками політики є і економічні, і соціальні, і культурні, в тому числі моральні, аспекти життя суспільства.

На рівні політичної ситуації дослідити прояв різноманітних чинників політики іноді непросто. Тут аналітикам-експертам на допомогу приходять наукові методи, які дозволяють описати, виявити природу і кореляцію тих параметрів, які складають обставини політичної ситуації. Окрім того, велике значення має і набутий досвід політичного аналізу, що забезпечує розвиток наукової інтуїції і сприяє осмисленню ірраціональних (емоційно-чуттєвих) складових політичної ситуації.

Але виявленням і розумінням природи обставин ситуації пізнавальні задачі не обмежуються. Не меншого значення має інший аспект ситуації – вирішальний ланцюг в череді обставин, який є головним, домінуючим в обумовленості стану і розвитку політичної ситуації.

Домінуюча обставина або вирішальний ланцюг ситуації визначає усю картину політичних взаємодій і є тим елементом, який дозволяє впливати на її розвиток, підпорядковувати при можливості їх хід в особистих інтересах.

Існують навіть такі формулювання: «володіти ситуацією» і «плисти за ситуацією».

В цілому є різноманітна класифікація політичних ситуацій за різними критеріями. Так, наприклад, виділяють «сприятливі» і «несприятливі» ситуації, «стандартні», «нестандартні», «критичні», «панічні», конфліктні тощо.

Поняття «політична ситуація» корелюється з поняттям «політична подія». Не випадково один з важливих методів політичного аналізу є метод івент-аналізу, де як раз описується, класифікуються, аналізуються події як складові характеристики політичної ситуації.

Політична подія – це свідоме і добровільне втручання людей у відносини влади, яке суттєво впливає на її здійснення.

Іноді політичну подію називають первинною клітиною політичного аналізу, оскільки саме вона є своєрідною одиницею, відштовхуючись від якої можна прослідкувати зростання або затухання політичної ситуації. Дійсно, послідовні події наповнюють політичний простір, в цих актах людської активності і проявляє себе політичне життя суспільства. Певна політична ситуація починається з якоїсь або якихось подій, розгортається в часі і просторі через інші події і завершується так само подіями.

Важливо й те, що подієва природа політичних ситуацій надає можливості їх емпірично досліджувати, розглядаючи ці події як конкретні факти реальної політики. Тим самим закладається основа раціонально-обґрунтованого аналізу реальної політики.

Політичні події мають різні виміри. Їх оцінюють за різноманітними критеріями. По своєму характеру події поділяються на позитивні або негативні (залежно від намірів політичних суб'єктів – або досягти чогось для себе, або зашкодити комусь). Події поділяють на раціональні та ірраціональні. Тут критерій у послідовності актів поведінки і досягнення, або недосягнення поставлених цілей. Нарешті політичні події за своєю природою

ділять на ті, що здійснюють ідейний вплив (наприклад, через мову, символи) і ті, що впливають за допомогою практичних дій.

Описують політичні події, класифікуючи їх за критерієм суб'єктності. Тут загалом є низка підходів, але звернемо увагу лише на те, що суб'єктами політичних подій виступають як окремі індивіди, так і соціальні групи, носії владних повноважень в різноманітних інститутах політики (міністри, лідери політичних партій, парламенти тощо).

Структура ситуативного політичного аналізу. Існують різні підходи до виділення основних етапів ситуаційного аналізу та завдань, які вирішуються на кожному з етапів.

Однією з відомих інтерпретацій ситуативного політичного аналізу є розгляд його як послідовного процесу, який включає в себе три основні етапи. Перший етап – це аналіз самої політичної ситуації, тобто з'ясування обставин, які породили взаємодію соціальних і політичних сил в цій ситуації. Якщо сказати коротко, то це пошук відповіді на питання: що і чому відбувається?

Другий етап аналізу ситуації – це розробка прогнозу щодо майбутнього її стану. Завдання цього етапу можна окреслити питанням: що і як буде в майбутньому?

Третій етап аналізу політичної ситуації – це пошук відповіді на питання: що і як робити політичним акторам?

Таким чином, структура ситуативного політичного аналізу включає в себе три аналітичні дії щодо ситуації: аналіз стану ситуації, прогноз ситуації, розробка і прийняття рішень щодо ситуації.

Ця інтерпретація структури політичного аналізу має своє обґрунтування. Головне в ньому це існування аналітичної складової на всіх етапах ситуації. І політик-практик, і аналітик-експерт послідовно з'ясовують, яке середовище ситуації, що з ним буде далі і що робити в умовах цього середовища.

Певне застереження викликає те, що кожен з вказаних етапів хоч і має єдину аналітичну складову, але зміст, завдання, а в чомусь і методи її реалізації дещо відмінні. Тим більше, що в реальній політичній практиці, як і в дослідженні політичних ситуацій, кожен з виділених етапів може бути достатньо самостійним. Підтвердженням цьому є те, що в наукових розробках і в навчальному процесі існують три відносно самостійні галузі: теорія політичного аналізу, теорія політичного прогнозування, теорія розробки і прийняття політичних рішень.

Відштовхуючись від ідею про відносну самостійність трьох етапів дослідження політичної ситуації, можна сформулювати думку про те, що в широкому трактуванні ситуативний політичний аналіз охоплює всі етапи осмислення і визначення дій в кожній політичній ситуації.

Більш вузьке трактування ситуативного політичного аналізу охоплює тільки перший етап аналітичної складової – з'ясування обставин, які породили ситуацію і змісту позицій і взаємодій соціальних і політичних сил, задіяних в ситуації.

В цьому плані цікавим є наступний алгоритм аналізу політичної ситуації, де виокремлюються суб'єкти ситуації (домінуючий і недомінуючий), логіка їх дій і взаємодій, чинники внутрішнього (мотивація суб'єктів) і зовнішнього по відношенню до ситуації впливу на її динаміку.

Основні етапи аналізу політичної ситуації за цим алгоритмом наступні:

1. Визначення рівня інформаційного забезпечення, верифікація наявних даних, визначення їх достовірності і ступеня повноти інформації, її якості.
2. Первинний збір інформації, виключення непотрібної інформації про політичні події, які не мають принципового значення для аналізу певної політичної ситуації.
3. Опис політичної інфраструктури (реальних залежностей та зв'язків), які безпосередньо задіяні в політичній ситуації.
4. Опис змісту дій домінуючих суб'єктів політичної ситуації.

5. Опис станів і політичної поведінки інших суб'єктів політичної ситуації.
6. Опис впливу зовнішніх чинників на політичні зміни.
7. Інтерпретація мотивів дій домінуючих суб'єктів політичної ситуації, їх цілей і засобів реалізації.
8. Інтерпретація мотивів поведінки інших суб'єктів політичної ситуації.
9. Аналіз можливих зовнішніх чинників корегування дій суб'єктів політичної ситуації.
10. Загальний аналіз змін політичних ситуацій, їх адекватності досягнутим цілям і задачам суб'єктів ситуації.

Вказаний алгоритм ситуативного політичного аналізу не є всеохоплюючим і досконалим, в ньому не враховуються інституційні аспекти в загальному контексті політичної системи суспільства, синергетичний характер динаміки ситуації. Але на цьому прикладі можна проілюструвати множинність методів, які задіяні в аналітичному процесі.

Методологічну основу вказаного алгоритму складають наступні складові: системний і його необхідний елемент структурно-функціональний підходи. Вони застосовуються при моделюванні політичної ситуації як взаємопов'язаної мережі взаємодій політичних суб'єктів, у виділенні домінуючого і недомінуючого суб'єктів.

Біхевіористський підхід реалізується в тому, що акцент зроблено на описі (через спостереження, аналіз документів, контент-аналіз політичних текстів тощо) поведінки учасників політичної ситуації.

Особливу увагу привертають ті етапи пропонованого алгоритму ситуативного аналізу, де мова йде про інтерпретацію мотивів дій суб'єктів ситуації. На цих етапах дослідники мають справу з ірраціональними параметрами реальної політики. Відомо, що політичні актори не прагнуть розкривати дійсні мотиви своїх дій, оскільки часто-густо ці мотиви суперечать інтересам суспільства, можуть дискредитувати їх імідж.

У дослідженні мотиваційної і дуже часто прихованої сторони політики використовують як раціональні процедури, так і ірраціональні прийоми аналізу. До раціональних можна віднести івент-аналіз (про який вже йшла мова у першій лекції), когнітивні карт-матриці, у яких фіксуються типові реакції політиків на кризові ситуації, зразки вчинків у стабільних умовах, біографічні дані й інша інформація, що допомагає оцінити дії політика в конкретній політичній ситуації.

Ірраціональними знаряддями аналітиків у дослідженні ситуації виступають їхня наукова інтуїція, творча фантазія, які базуються на вміння відчувати і «вживатися» в політичну «гру», де діють явні і неявні мотиви.

Слід відзначити, що в ситуативному політичному аналізі, як і в інших різновидах політичного аналізу, використовується уся гамма методичних прийомів і підходів, які притаманні практичній політології як науці. Про методологічну основу цієї науки мова йшла у першій лекції.

Загальну характеристику ситуативного політичного аналізу треба завершити представленням його різновидів. В науковій і навчальній літературі зустрічаються різні підходи до класифікації ситуативного політичного аналізу.

Один з таких підходів базується на ідеї про те, що політичний процес складається з трьох елементів: по-перше, це детермінанти політики, тобто ті чинники, що обумовлюють її виникнення; по-друге, це зміст політики, який включає в себе наміри, інтереси, конкретні дії по досягненню бажаних цілей; по-третє, це впливи політики, які вона здійснює на суспільство, на різні його сфери ³⁴.

Відштовхуючись від цих елементів політичного процесу, виділяють три різновиди ситуативного політичного аналізу. Перший – це аналіз подій та обставин, що обумовили політичну ситуацію. Другий – це аналіз подій, що

---

³⁴ Див.: Пал Л.А. Аналіз державної політики/пер.з англ.І.Дзюби. К.; 1999. С.48.

характеризують зміст ситуації. Третій – це розгляд наслідків, які породила і може породити політична ситуація.

Таки поділ різновидів аналізу політичної ситуації має свої обмеження, оскільки всі три вказані етапи політичної ситуації як певного процесу відносні, оскільки і детермінанти, і зміст, і наслідки в кінцевому підсумку складають єдине ціле. Але в процедурах дослідження реальних політичних ситуацій вказаний поділ може мати місце.

Широко використовується підхід до класифікації ситуативного політичного аналізу за критерієм охоплення суб'єктів ситуації та її масштабами.

З цієї точки зору виділяють загальний ситуативний аналіз і фрагментарний ситуативний аналіз.

Загальний ситуативний аналіз є своєрідною екстраполяцією змісту конкретної політичної ситуації на усю політичну систему суспільства. І в цьому є певний сенс, оскільки і локального характеру події можуть мати загальносуспільний резонанс. Тому загальний ситуаційний аналіз включає в себе вивчення усієї політичної системи через призму детонації конкретної ситуації.

У свою чергу цей аналіз поділяється на два варіанти. Перший – це вертикальний, або інституціональний аналіз, який акцентує увагу на тому, що відбувається в умовах політичної ситуації на різних поверхах інституціональної ієрархії політичної системи. Інший різновид загального ситуативного аналізу – це горизонтальний або груповий аналіз. У цьому випадку увага зосереджується на так званій тіньовій стороні політичної системи. Тобто, аналізується реакція, поведінка «номенклатурно-політичних угруповань», вплив яких не завжди легальний, але достатньо реальний. Вертикальний і горизонтальний ситуативні аналізи складають повний аналіз політичної ситуації.

На противагу загальному або повному аналізу виділяють так званий фрагментарний аналіз політичної ситуації. Цей різновид аналізу включає в

себе лише частини політичної системи як у вертикальному, так і горизонтальному вимірі. Фрагментарним може називатися і аналіз, який виокремлює якусь сторону, аспект процесів в політичній системі у зв'язку з конкретною політичною ситуацією. Це може здійснюватися на вимогу замовника аналізу.

І, нарешті, виділяються різновиди ситуативного політичного аналізу за критерієм змісту цілей і задач дослідження. Може бути проблемний ситуативний аналіз. Він спрямований на вирішення гостроактуальних проблем, що постають перед політичними акторами. Але така характеристика ситуативного аналізу співпадає з широким його розумінням, де поєднуються задачі аналізу змісту ситуації, її прогнозу і розробки та прийняття рішень щодо цієї ситуації. По цей аспект розуміння ситуативного аналізу вже йшла мова.

У цьому ряду близький до проблемного є діагностичний ситуативний аналіз, який орієнтується на вияв потенційних можливостей проблемних ситуацій та дій політичних акторів в цих умовах ³⁵.

4.3. Інформаційне забезпечення політичного аналізу.

Важливою особливістю будь-якої аналітичної діяльності є те, що дослідники, розглядаючи різноманітні реальні події та процеси, повинні характеризувати їх надаючи їм специфічну оболонку знаково-символічного порядку. Мова йде про інформацію, яка є своєрідним «киснем», без якого аналітика не можлива.

Інформація, як відомо, є сукупністю відомостей про навколишній світ, процеси, які в ньому відбуваються, про події, ситуації тощо. Інформація про політику або політична інформація є сукупністю відомостей про політичні явища та процеси, про те, що так або інакше пов'язано з політикою, впливає на нею і обумовлено нею. Очевидно, що обсяг інформації про політику

---

³⁵ Див.: Симонов К.В. Политический анализ. М., 2002. С.37-39.

досягає великих величин і постає проблема інформаційного забезпечення різних видів політичного аналізу, з їх специфічними цілями і задачами.

Слушним у цьому зв'язку є використання поняття «аналітична інформація». Справа в тому, що не усякі відомості або дані можуть бути використані в політичній аналітиці. Можливий масив даних для здійснення конкретних аналітичних процедур повинен пройти попередню обробку, стати дійсно необхідною інформацією для конкретного аналізу. Тому аналітичну інформацію можна визначити «як осмислені відомості, отримані з оцінених, витлумачених і співвіднесених фактів, викладених таким чином, що ясно видно їхнє значення для вирішення конкретної поточної задачі аналітики»³⁶.

Саме тому, як уже зазначалося, у здійсненні політичного аналізу один з важливіших та перших його етапів є збір, обробка та використання потрібної політичної інформації.

Складовими інформаційного забезпечення політичного аналізу є: визначення та оцінка джерел інформації, збір інформації у відповідності до мети і завдань аналізу, її оцінка, формування бази даних політичного аналізу.

Розглянемо в загальному плані кожен з вказаних етапів інформаційної роботи дослідників-аналітиків.

Визначення та оцінка джерел інформації передбачає попереднє уявлення про те, яка наявна інформація вже є у розпорядженні фахівців і якої не вистачає, або немає взагалі. Потім окреслюється коло потенційних джерел інформації за різними критеріями: друковані, усні, офіційні, неофіційні, тенденційні, або об'єктивного спрямування, наукові, публіцистичні тощо. Враховується часовий параметр. З одного боку оцінюється їхня актуальність, з іншого боку важливо враховувати і витрати часу на збір та обробку інформаційних джерел.

---

³⁶ Телешун С.О., Баронін А.С. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації. К., 2001. С.22.

Збір інформації та її оцінка. Цей етап політичного забезпечення інформаційного аналізу включає в себе опрацювання джерел інформації, чутку фіксацію змісту, авторства та місцезнаходження інформації. Первинна обробка даних акцентує увагу на окремих фактах, подіях, їхньому змісті та часовому і територіальному розміщенні. Вторинна обробка спрямовує зусилля аналітиків на узагальненнях, пошуку взаємозв'язку між подіями тощо.

Оцінка інформації включає в себе врахування наступних критеріїв: відносність, важливість, своєчасність, повнота, достовірність. Відносність означає, що відомості, отримані дослідниками мають безпосереднє відношення для виконання конкретних аналітичних завдань. Важливість – це оцінка через призму значущості для досягнення поставлених цілей. Своєчасність – це оцінка з точки зору часового виміру виконання аналізу. Повнота – підхід до інформації, як такої, що дає можливість в повній мірі уявити досліджувані явища та процеси. Достовірність означає оцінювання інформації по критерію відповідності реальним явищам, процесам, подіям суспільно-політичного життя.

Формування бази даних політичного аналізу – важлива складова його інформаційного забезпечення. Під базою даних мається на увазі не просто зібрана й оброблена інформація, а певним чином упорядкована, класифікована і придатна до довготривалого використання інформації. Дослідження як окремих фахівців, так і аналітичних структур (аналітичних центрів, підрозділів політичних інститутів) здійснюється тривалий час, який може охоплювати великі періоди в історії країн. А це означає, що дійові особи політичного життя перебувають в центрі подій роками, а іноді і десятками років. Тому інформація про політичні процеси, ситуації, політичних акторів потребує збереження, накопичення і в разі потреби використання. База даних політичного аналізу і є певним інструментом для довготривалої аналітично-експертної роботи.

Формування бази даних здійснюється на основі принципів систематизації, ієрархізації та квантифікації політичної інформації.

Систематизація означає розподіл інформації за певними критеріями: час, місце, суб'єкти, зміст, результати політичних подій та ситуацій.

Ієрархізація передбачає розміщення, «складування» інформації за значимістю, актуальністю, підпорядкованістю.

Квантифікація – це процес формалізації даних за певними ознаками, які надають інформації кількісного виразу, що дає можливість подальшого її використання математичними засобами, комп'ютерною технікою.

Прикладами такої квантифікації є різноманітні цифрові показники політики: рейтинги, індекси суспільно-політичного життя тощо.

До банку даних політичного аналізу включають статистичні та соціологічні відомості про різні сторони та процеси політики (результати виборів, опитування громадської думки і т.п.). Окремим блоком у базі даних є інформація про політичних лідерів, куди включаються відомості про життєву та політичну біографії, ідейно-політичні переконання, психологічні характеристики політичних діячів.

Таким чином, політичний аналіз є важливою і необхідною складовою практичної політології, оволодіння яким передбачає вивчення його теоретичних засад і набуття навичок і вмінь аналітично-експертної діяльності в реальних ситуаціях сучасної політики.

Література

1. Гогвуд Б., Ган. Л. Аналіз політики для реального світу/пер. А.Олійника.К.,2004.
2. Краснов Б.И. Анализ политической ситуации. Метод сценариев. Соц.-политический журн.1997.№5.
3. Пал Л. Аналіз державної політики/пер. з англ. І.Дзюби.К.,1999.
4. Петренко Ігор. Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики.Монографія.К.,2018.

5. Політична наука.:Методи досліджень:підручник/за ред. О.А.Габрієляна.К.,2012.
6. Прикладна політологія.:навч. посіб./за ред. В.П.Горбатенка.К.,2008.
7. Політологія: підручник./за ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка.К.,2010.
8. Симонов К.В. Политический анализ.М.,2002.
9. Телешун С.О., Баронін А.С. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації.К.,2001.
- 10.Шевченко А.Ю. Дискурс-анализ политических медиа-текстов.Полис.2002.№6.

Лекція 5. Політичне прогнозування.

5.1. Сутність, теоретичні засади та різновиди політичного прогнозування.

Важливою складовою політичної аналітики є прогнозування. Існує два близьких за змістом поняття: «передбачення» і «прогнозування». Обидва характеризують здатність людської свідомості до випереджаючого відображення дійсності. Людина прагне зазирнути у майбутнє, спланувати свою поведінку, орієнтуючись на досягнення бажаних цілей.

Поняття «передбачення» фіксує загальну фундаментальну здатність людини оцінювати майбутні явища та процеси і свої дії в усіх сферах суспільного життя. Передбачення невід'ємне від політики. З давніх часів і до сьогодення в повсякденній практиці існувало й існує прагнення до передбачення, яке притаманне як політичним акторам, так і пересічним громадянам.

Поняття «прогноз» (з грец. передбачення) характеризує не повсякденні спроби людей до бачення майбутнього, а є науково обґрунтованим судженням про майбутнє досліджуваних явищ і процесів.

Прогнози отримуються в результаті здійснення складних, заснованих на використанні різноманітних методів та методик процедур, які називаються прогнозуванням.

Якщо щодо передбачення в політиці, як прояву людської сутності заперечень не виникає, то щодо прогнозування існують різні його тлумачення. Можна виділити три основних підходи до характеристики можливості прогнозування в політиці.

Перший – умовно називається «оптимістичний» підхід. Суть його заключається в тому, що прогнозування в політиці не тільки можливе, а воно

надає достатньо точне знання про майбутнє. Такий підхід найбільш послідовно втілений в марксистсько-ленінській методології дослідження соціально-політичного життя. Його засадами є положення про існування закономірностей в політиці, що дозволяє, спираючись на їхнє знання, з високою достовірністю бачити майбутній розвиток політики.

Другий підхід у розумінні можливостей прогнозування в політиці можна назвати «песимістичним». Корені цього підходу криються у позитивістській методології дослідження суспільно-політичного життя. Суть його в запереченні закономірностей політики, твердженні про її унікальність, неповторність, що ставить під сумнів досягнення практично значимого результату прогнозування. Хоча позитивісти в цілому не заперечували спроб прогностичної аналітики в політиці, але вважали, що вона дає тільки загальні уяви про майбутнє.

Третій підхід до трактування можливостей прогнозування політики також умовно можна назвати «поміркований». Поміркованість тут розуміється, як здатність здійснювати наукові дослідження прогностичного характеру в політиці, але ці дослідження повинні спиратися на чітко усвідомлені обмеження і застереження як у самому дослідженні, так і в оцінці його результатів. Саме поміркований підхід до прогнозування складає основну теоретичну і методичну базу сучасного політичного прогнозування.

Політичне прогнозування – це спеціальне наукове дослідження, яке використовує обґрунтовані методи та методики для отримання уявлень про можливі стани політичних явищ та процесів у майбутньому.

На що в цілому спирається обґрунтування того, що в політиці можливе прогнозування? Виокремимо ряд положень, які в своїй сукупності складають теоретичні засади політичного прогнозування.

Філософським, загальнометодологічним підґрунтям прогнозованості політики є ідея про те, що людина здатна до пізнання оточуючого світу і те,

що є непізнаним сьогодні, може бути зрозумілим завтра. Політичні явища та процеси при всіх їхніх протиріччях, певній утаємничості та невизначеності, доступні до пізнання, в тому числі і прогнозування, хоча і з певними обмеженнями.

Об'єктивною основою політичного прогнозування є така технологічна настанова: майбутнє треба шукати в минулому і теперішньому стані речей, але як прояв імовірнісного напрямку розвитку цих речей. Немає іншого шляху зазирнути у майбутнє, як тільки спробувати максимально ретельно дослідити минуле і теперішнє. Звідси певна аксіома прогнозування – чим краще знаєш об'єкт прогнозу, тим більш достовірними будуть знання про його майбутнє.

Саме тому в процедурах політичного прогнозування велика увага надається виявленню і збору інформації щодо протиріч політичних процесів, стану політичних ситуацій, функціонуванню інститутів політики тощо.

Політичний прогноз розкриває майбутнє як об'єктивно обумовлене попереднім розвитком, як певний прояв сформованих тенденцій цього розвитку. В свою чергу однією з теоретичних засад прогнозування в політиці є дія закону причинності або причинно-наслідкових зв'язків. Його суть заключається в тому, що кожне явище або процес чимось обумовлені (мають свою причину) і в той же час вони обумовлюють інші явища або процеси. Тобто вони стають причинами і породжують певні наслідки свого впливу. Розкриття ланцюга причинно-наслідкових зв'язків – одна з умов прогнозування в політиці.

Не меншого значення для обґрунтування можливості політичного прогнозування має положення про те, що закономірності суспільно-політичного розвитку реалізуються через людську діяльність. Це так званий механізм дії законів суспільства, в якому надзвичайну важливу роль відіграють мотиви людських дій і поведінки в цілому.

Знаючи мотиви дій політиків, усіх, хто включений у політику, можна передбачати можливі наслідки цих дій. Хоча, як зазначалося у попередньому розділі, мотиваційна складова політики є простором ірраціонального, емоційно-чуттєвого, в наукових пошуках майбутнього застосовуються такі процедури, які дозволяють зазирнути і в цей зріз політики. Про це мова піде у другому підрозділі цього розділу посібника.

Важливим в теоретико-методологічному забезпеченні політичного прогнозування є основні принципи (ті правила або вимоги на яких базується прогнозування), до яких відносять наступні: альтернативності, системності, безперервності, верифікації³⁷.

Альтернативність означає у загальному значенні цього слова існування більше, ніж одна можливість. У політичному прогнозуванні принцип альтернативності вимагає від дослідників будувати припущення про різні варіанти можливого майбутнього. Ця вимога або правило політичного прогнозування спирається на об'єктивну особливість суспільно-політичного життя – складну взаємодію різноманітних чинників, вплив яких на процеси майбутнього можуть змінюватися, заступаючи одне одного. Саме тому прогнози в політиці вибудовуються як ряд варіантів, які можуть оцінюватися з різною мірою імовірності. Не випадково і форма подачі прогнозів має не категорично-стверджувальну форму, а несе в собі елемент невизначеності. Наприклад, фіксують не «обов'язково буде...», а «можливо буде...».

Не важко помітити, що принцип альтернативності вводить певні обмеження в процедуру прогнозування. Він застерігає від одномірності, категоричності і безумовності тлумачення майбутнього в політиці.

Принцип системності спрямовує прогностичне дослідження на розгляд об'єкта прогнозування як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що

---

³⁷ Політологія: підручник для студ. вищ. навч. закл./ За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. К., 2001. С. 503.

дає можливість ретельно відслідковувати їх впливи на зміни та розвиток цього об'єкта. Це конкретизує дослідження, відкриває шляхи до ціленаправленого збору потрібної інформації і комплексного використанні наукових методів.

Безперервність як принцип політичного прогнозування означає необхідність періодичного уточнення змісту прогнозу. Це пов'язано з тим, що з моменту створення прогнозу і до моменту здійснення передбачуваної події в життя проходить певний часовий період, за який виникають обставини, що змінюють очікуваний прогнозований результат. Безперервність прогнозування, таким чином, також є певним застереженням від абсолютизації результатів прогнозу.

Принцип верифікації (від лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю) означає встановлення істинності наукових тверджень у процесі їх емпіричної перевірки. У політичному прогнозуванні верифікація трактується, як визначення вірогідності розробленого прогнозу. Це передбачає як проміжне оцінювання прогнозу на відповідність його реальному розвитку об'єкта до очікуваного кінцевого стану, так і підсумкове оцінювання цього прогнозу. Верифікація дозволяє корегувати прогнози, уточнювати їх методичну складову, враховувати в подальшій аналітичній практиці виявлені недоліки та помилки. Кожен з розглянутих принципів політичного прогнозування взаємодіє з іншими принципами, забезпечуючи тим самим необхідний рівень науковості дослідження.

Політичне прогнозування охоплює весь спектр політичних явищ та процесів, усі напрямки політики. Основними різновидами прогностичної діяльності в політиці є зовнішньополітичне та внутрішньополітичне прогнозування.

Зовнішньополітичне прогнозування спрямоване на дослідження процесів міжнародної та зовнішньої політики. Його об'єктами є вивчення

стану та перспектив загальної міжнародної обстановки, регіональних політичних ситуацій в світі, тенденцій їх розвитку тощо.

Внутрішньополітичне прогнозування направлене на дослідження внутрішньої політики. Воно може орієнтуватися на процеси, які відбуваються в політичній системі в цілому або в тих чи інших інституціональних її зрізах. Важливою частиною цього напрямку політичного прогнозування є прикладні прогностичні дослідження конкретних політичних ситуацій та подій.

Порівнювання зовнішньополітичного та внутрішньополітичного прогнозувань за ступенем складності не має однозначної відповіді. З одного боку, зовнішньополітичне прогнозування представляється значно складнішим, ніж внутрішньополітичне. На це вказує і кількість за для них в міжнародних справах учасників, і багатоманіття параметрів, які треба враховувати в процесі прогнозування. З іншого боку, є країни, в яких внутрішньополітична обстановка була, є і мабуть, буде достатньо стабільною, а значить і передбачити її майбутнє не так і складно. Але є країни, особливо такі, які знаходяться в стані трансформацій, в яких рівень непередбачуваності дуже високий. До їх числа з певними застереженнями можна віднести і Україну.

Існують і інші підходи до типології політичного прогнозування. Так, за проблемно-цільовим критерієм прогнози поділяють на пошукові та нормативні.

Пошукові прогнози будуються на основі виявлення існуючих тенденцій в розвитку об'єкта дослідження і припускаючи подальшу дію цих тенденцій без суттєвих змін і їх проявах, отримують картину можливого майбутнього конкретних політичних явищ та процесів. Головна мета цього виду прогнозу – виявлення та уточнення проблем, які треба буде вирішувати суб'єктам

політики. Такі прогнози відповідають на питання: що імовірно відбудеться у суспільно-політичному житті при умові збереження існуючих тенденцій.

Нормативні прогнози направлені на пошук шляхів, способів і термінів досягнення бажаних цілей. Головна проблема, яку прагне вирішити цей прогноз, це подолати перешкоди і існуючі тенденції, які заважають отримати омріяну перемогу.

Обидва різновиди прогнозу в реальній практиці аналітичної діяльності, доповнюють одне одного. Як правило, спочатку робиться пошуковий прогноз, потім нормативний. Спочатку оцінюється можливий вплив існуючих тенденцій, а потім прогнозуються шляхи досягнення бажаного.

За часовим інтервалом до очікуваної події або явища прогнози поділяються на декілька видів: оперативні, короткострокові, середньострокові, довгострокові та стратегічні (футурологічні).

Оперативні прогнози (до 1 місяця), як правило, базуються на самих процесах, де не очікуються серйозні якісні зміни. Такі прогнози – необхідний елемент державно-політичного керівництва і управління.

Короткострокові прогнози (до 1 року) – важливий компонент сучасної політики. Об'єктами таких прогнозів можуть бути різноманітні політичні ситуації (політичні кризи, вибори тощо). Такі прогнози можуть мати справу з глибокими політичними пертурбаціями, які впливають на долю країн.

Середньострокові прогнози (до п'яти років) в політиці мають певну кореляцію з термінами функціонування деяких політичних інститутів (парламенту, президента, уряду). В умовах стійких традицій демократії середньострокові прогнози мають досить високий рівень достовірності, оскільки спираються на перспективи стабільного політичного курсу. В міжнародній політиці ці прогнози виглядають більш невизначеними.

Довгострокові прогнози (до 15-20 років) по своїй суті є прогнозами історичного масштабу. І в тих випадках, коли закономірності розвитку достатньо зрозумілі, прогнозування може мати досить високу ефективність.

Стратегічні (футурологічні) прогнози (понад 20 років) – один з найскладніших різновидів прогнозів, оскільки важко передбачити дію тих чинників, які ще себе не проявили, а можуть з'явитися через десятки років. Подібні політичні прогнози взагалі річ на межі фантастики, оскільки протиріччя між глобалізацією і глокалізацією постійно породжують перед людством різноманітні проблеми.

Оцінювання вказаних прогнозів за ступенем їхньої складності, так само, як і у випадку з зовнішньополітичними та внутрішньополітичними прогнозами не є однозначним.

На перший погляд саме розробити короткострокові прогнози, ніж прогнози, розраховані на тривалий час. Чим менше часу береться у дослідженні, тим менше можливих змін, тим легше спрогнозувати майбутній результат розвитку. Але є й інше бачення складнощів коротко- і довгострокових прогнозів.

Вважається, що довгострокові політичні процеси більш прогнозовані, ніж короткострокові. Це пояснюється тим, що чим більший прогноз, тим сильніше проявляється дія об'єктивних чинників суспільно-політичного життя, і тим надійнішим є прогноз. У короткострокових політичних процесах на перший план виходять не раціональні характеристики, а ірраціональні – бажання, емоції і прагнення політиків. Дії окремих політиків, що володіють відносною свободою дій, більш невизначені³⁸.

Існують і інші підходи до типології політичного прогнозування. Їх поділяють на аналітичні, прогнози застереження, прогнози-розвідки. Є поділ

---

³⁸ Телешун С.О, Баронін А.С. Політична аналітики, прогнозування та політичні консультації. К., 2001. С. 99.

на підставі характеру здійснення (прогноз за аналогією, за теорією вірогідності тощо), за ступенем достовірності виділяють низку прогнозів³⁹.

5.2. Етапи та методи політичного прогнозування.

Політичне прогнозування складний та багатоетапний процес, який може мати різну кількість процедур, що визначається об'єктом дослідження, метою, задачами, термінами здійснення прогнозу.

Якщо спробувати виокремити основні етапи політичного прогнозування, то можна назвати такі:

1.Визначення мети і задач дослідження.

Цей етап обумовлюється потребами замовника прогнозу, якщо він є, аналізом об'єкта дослідження і сукупності параметрів, які впливають на прогностичну діяльність.

2.Отримання необхідної для аналізу інформації.

Це важлива складова прогнозування, яка багато в чому визначає кінцевий результат дослідження.

3.Обробка, оцінка та аналіз інформації.

На цьому етапі здійснюється ряд важливих процедур, серед яких можна виділити верифікацію усього масива інформації, вибір методів та методик їх обробки, включення обробленої інформації в розробку моделей майбутнього прогнозу.

4.Безпосереднє створення попередніх та остаточних прогнозів.

Цей етап передбачає використання адекватних методів прогнозування, їх відбір, поєднання і фіксацію результатів у відповідних формах відтворення політичних прогнозів.

---

³⁹ Прикладна політологія:навч.посіб/ За ред. В.П. Горбатенка. К., 2008, С.415-416.

5. Визначення перспектив і ймовірність реалізації прогнозу.

Відбувається загальна оцінка прогнозу, якщо потрібно, то й його додаткова кореляція, а також при потребі розробка рекомендацій замовникам прогнозу.

В науковій та навчальній літературі існують більш ретельно розроблені етапи прогностичної діяльності щодо політики. Зупинимося на деяких з них, що уточнюють уявлення про особливості політичного прогнозування.

Початковий етап прогнозування ще називають передпрогносною орієнтацією. Тут важливо, що в межах цього етапу розробляється цілісна програма дослідження, яка, безумовно, в подальшому може уточнюватися, корегуватися. В цій програмі окрім уже згаданих параметрів (мета, задачі, терміни виконання, ресурси тощо) фіксують гіпотези дослідження, які виступають певними дороговказами для усього процесу прогнозування.

Варто також відмітити, що одним з перших етапів дослідження є побудова вихідної моделі прогнозованого об'єкта за допомогою системного аналізу. Системна модель дає можливість не тільки представити будову і внутрішні зв'язки об'єкта дослідження, але й визначити функціональну роль елементів цієї моделі, виокремити досліджуючи з них, що спрямовує пошуки необхідної інформації для подальшого аналізу.

На етапі побудови попередніх та остаточних прогнозів треба звернути увагу на те, що розробляються спочатку пошукові, а потім нормативні прогнози, причому застосовується принцип альтернативності в прогнозуванні. Розробляється серія нормативних, і серія пошукових прогнозів. Тут, наприклад, може бути використаний такий підхід: створюються декілька сценаріїв майбутнього – оптимістичний, песимістичний, найбільш вірогідний сценарій, який поєднує в собі попередні.

На завершальних етапах прогнозування, де здійснюється комплексна експертиза розробленого прогнозу і можливих рекомендацій замовникам при

потребі започатковується новий цикл політичного прогнозування. Це обумовлюється і вимогами принципу безперервності в прогнозуванні, і безперервності самого політичного життя, де одні події і ситуації породжують інші, щеплюючи таким чином в єдиний процес реальну політику.

На всіх етапах політичного прогнозування використовуються різноманітні методи і методики, методологічні підходи, про які згадувалося у попередніх розділах посібника. Це і не дивно, оскільки прогнозування є складовою практичної політології і її ядра політичної аналітики.

Вважається, що в цілому налічується до 200 загальних і вузькопрофільних методів прогнозування⁴⁰. Деякі з цих методів використовуються не тільки в прогнозуванні, а й в аналізі політичних ситуацій та в процедурах розробки та прийняття політичних рішень. Тому в цьому розділі розглянемо тільки деякі аспекти методичного забезпечення прогнозування.

Існує поділ вузькопрофільних (спеціальних) методів політичного прогнозування на дві основні групи. До них відносять ініціативно-логічні та формально-математичні, змішані.

Що є спільного у ініціативно-логічних методах прогнозування? Ці методи поєднують в собі дві характеристики відображення і освоєння людиною оточуючого світу: ірраціональне і раціональне. Детально про ці сторони людської свідомості і їх прояв в політиці мова йшла у першому розділі посібника.

У цьому випадку йдеться про те, що в прогнозуванні застосовують як ресурси раціонально-логічного передбачення, так і ресурси неусвідомленого, ініціативного відчуття майбутнього. Конкретно мова йде про застосування як логічно обґрунтованих процедур обробки інформації, висунення раціонально

---

⁴⁰ Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008. С. 417.

обґрунтованих моделей майбутнього, так і використання фантазії, суб'єктивних оцінок і уявлень, в основі яких лежить інтуїція.

Формально-математичні методи прогнозування орієнтуються на числові вираження політичних подій та ситуацій, на засоби математичного аналізу і моделювання.

Змішані методи в прогностичних процедурах являють собою поєднання двох попередніх груп методів. Такого роду поєднання обумовлюється як природою прогнозованого об'єкта, так і задачами, які вирішують дослідники. Варто зауважити, що змішаність методів не означає їх перемішування одне з одним, а послідовне використання в єдиному прогностичному дослідженні.

Процедура реалізації методів прогнозування, як правило, складається з трьох основних кроків. Перший – підготовка до застосування методу. В залежності від суті методу на основі певних теоретичних уявлень про об'єкт прогнозування розробляють вихідний матеріал для подальшої роботи (перелік питань для обговорення, анкети, моделі для порівнянь тощо).

Другий крок у застосуванні методів заключається у обробці наявної інформації відповідно до вимог і правил конкретного методу.

Третій крок – це опрацювання групою експертів-аналітиків, отриманих в ході використання методу інформаційних матеріалів.

Для забезпечення більшої об'єктивності другий та третій кроки можуть виконуватися різними групами дослідників.

Серед групи ініціативно-логічних методів прогнозування метод аналогії займає особливе місце. «Аналогія» (з грец. відповідність) – різновид умовиводу, який базується на схожості ознак предметів і явищ. Аналогія широко використовується в повсякденній практиці людини. В науці аналогія також є одним з широко розповсюджених методів досліджень як природи, так і суспільства.

Особливістю застосування методу аналогії в політичному прогнозуванні є те, що важливою умовою його ефективності є правильний вибір об'єктів порівняння. В політиці унікальність, неповторність виступають одними з сутнісних характеристик. Тому в політичному прогнозуванні потрібно ретельно оцінювати не тільки якості об'єкта, але і обставини, в яких він існував та існує. Порівнювати порівнювальне – от правило аналогії.

Прогноз на основі аналогії завжди має обмежений характер тому що повного співпадіння в порівнювальних явищ і процесів ніколи не буде. При зовнішній простоті – перенесення відомих подій та ситуацій на характеристику прогнозованого об'єкта – метод аналогії виступає допоміжним засобом в загальній структурі прогнозування.

Близький до методу аналогії є метод екстраполяції, який заключається в мисленому подовженні в майбутнє ліній розвитку того або іншого процесу, закономірності тенденції розвитку якого в минулому і теперішньому часі вивчені добре. Екстраполяція, як і аналогія відштовхується від схожості, тільки в екстраполяції схожість не між об'єктами, як в аналогії, а в самому об'єкті як характеристиці його розвитку. Екстраполяція також має свої обмеження, оскільки обставини, в яких існує об'єкт, можуть суттєво змінити процес розвитку. Екстраполяція як метод прогнозування це не враховує, акцент робиться на схожості тенденцій.

Широко використовують в політичному прогнозуванні метод експертних оцінок. Суть цього методу заключається в тому, що прогноз будується на аналізі суб'єктивних оцінок фахівців-експертів в певній галузі або питанні політики. Ірраціональна складова методу – це досвід, інтуїція, уявлення фахівців; раціонально-логічна складова – це науково-обґрунтовані питання, їхня градація, обробка отриманих відповідей, підготовка аналітичного висновку.

Різновидом методу експертних оцінок є метод «Дельфі». У цьому методі посилена раціональна його складова. Опитування експертів відбувається анонімно в декілька турів, анкети для опитування оновлюються, важливим є і забезпечення захищеності експертів від впливу інших осіб. При досягненні згоди з принципових питань анкетування припиняється.

В цілому при достатньо високій ефективності методів експертних оцінок, особливо методу «Дельфі» вони є досить складними, витратними і потребують серйозної попередньої підготовки.

Деякі схожі риси з методами експертних оцінок є у методі колективної генерації ідей («мозковий штурм»). Його особливість полягає в тому, що відбувається продукування оригінальних думок щодо уявлень про майбутнє конкретних подій, тенденцій, про можливі політичні рішення і події.

Метод «мозкового штурму» має свої правила і процедури, дотримання яких забезпечує його ефективність, особливо в критично невизначених ситуаціях і проблемах. До числа цих правил і процедур відноситься вимога до високої ерудиції учасників такого «штурму», підготовка керівника (модератора), толерантне ставлення один до одного, відсутність критики навіть до найнеймовірніших ідей тощо.

Стенограма або запис генерації ідей обробляється і аналізується спеціальною групою експертів, які не були задіяні на попередньому етапі реалізації методу.

Широкого застосування набув метод сценаріїв (сценаріотехніка). Сценарій в загальному плані – це описова картина майбутнього розвитку подій та ситуацій. Головною метою побудови сценаріїв в політичному прогнозуванні є виявлення альтернатив розвитку політичних ситуацій, характеру миттєвих дій її суб'єктів, вияв імовірних наслідків прийняття тих чи інших рішень, пошук шляхів запобігання негативного перебігу подій.

Хоча метод сценаріїв в основному базується на ірраціональних параметрах прогнозування – фантазії, уявлень, досвіді та інтуїції експертів-сценографів, він повинен мати достатньо теоретичну базу. Мова йде про те, що суб'єктивна оцінка майбутнього експертами ґрунтується на наукових положеннях про об'єкт прогнозування, про його системне бачення тощо.

Так само, як і в попередніх описах методів прогнозування, метод сценаріїв має підготовчий етап (теоретичні бази сценарію), етап написання, етап оцінки, аналізу сценарію і використання його результатів в загальному процесі політичного прогнозування.

Допоміжну роль в політичному прогнозуванні відіграє й метод імітаційних ігор. Запозичений з практики військових навчань, цей метод дозволяє певним чином відтворювати політичні ситуації, дії політичних акторів, процеси розробки і прийняття політичних рішень тощо.

В практиці застосування ігрових процедур в прогнозуванні використовують різні варіації ігор. Учасниками гри можуть бути команди, складені з фахівців-експертів, може бути гра, де однією з сторін виступає комп'ютерна програма і, нарешті, може відбуватися гра між комп'ютерними програмами.

У будь-якому варіанті на підготовчому етапі розробляється сценарій усієї гри, де передбачаються певні команди на зміну ситуацій обмеження і можливості учасників гри. Сама гра відбувається під контролем спеціальної контрольної групи фахівців. Підсумки гри ...вуються аналітиками і долучаються до загальної процедури прогнозування.

Імітаційні ігри в політичному прогнозуванні своєрідним чином відтворюють майбутнє, дозволяють його побачити ніби зсередини і в цьому їхня неоціненна перевага перед іншими методами. В той же час треба

пам'ятати, що теорія ігор не пропонує рішень, а є способом мислення про майбутнє, засобом, що спонукає людей до самостійного мислення⁴¹.

Заслуговує на увагу і метод моделювання. Цей метод відноситься до групи формально-математичних методів прогнозування і в той же час цей метод є загальнонауковим, а серед інших методів практично-прикладних досліджень відноситься до групи кількісних методів досліджень у політичній науці⁴².

Модель – це умовний образ (зображення, схема, опис) якого-небудь об'єкта або системи об'єктів. Дослідження реальності за допомогою моделей дає не точну, а наближену до дійсності картину. Це пояснюється тим, що повної тотожності між моделлю і реальним об'єктом бути не може. Разом з тим метод моделювання надає інформацію, яка доповнює інформацію, отриману з інших джерел і тим самим забезпечує комплексність аналітичних розробок.

Моделювання, в тому числі і політичне, спирається на ретельне вивчення об'єкта моделювання, його системне бачення і врахування визначальних сутнісних рис, відтворення яких в моделі забезпечить її пізнавальний потенціал.

У політичному прогнозуванні застосовують різні типи моделей. До основних відносяться статистичні моделі (фіксують стан об'єкта дослідження на певний час, його структурні характеристики), прості динамічні (відображають не тільки структуру, а й функціонування), складні динамічні (відображають структуру, функціонування і розвиток).

Особливе місце в моделюванні займає математичне моделювання. В політичному прогнозуванні математичні методи здобувають все більшого

---

⁴¹ Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008. С.421.

⁴² Політична наука: Методи дослідження: підручник/за ред. О.А. Габрієляна. К., 2012. С. 219.

розповсюдження, тим більш що математичні моделі адекватно використовуються в комп'ютерних технологіях.

Загальна структура математичного моделювання політичного прогнозування може бути описана наступним чином. Як і у випадках з іншими методами прогнозування, на початковому етапі відбувається теоретичний опис об'єкта прогнозу. Методом системного аналізу виокремлюють важливі елементи політичних явищ чи ситуацій, встановлюють існуючі зв'язки між ними. Далі відбувається кількісний вираз виявлених параметрів. Якщо параметри мають якісну характеристику, то за допомогою індикаторів їм надають кількісного виразу (процедура квантифікації, про яку мова йшла у попередньому розділі посібника).

Отримані кількісні показники вибудовуються в низку статистичних рядів, які показують зміни від минулого до теперішнього часу. Потім за допомогою математичного аналізу встановлюють кореляцію між ними, екстраполяція чи їх прояв в майбутнє. Отримані результати переводять в доступні для не фахівців форму і використовують в подальшій процедурі політичного прогнозування.

У підсумки треба підкреслити, що відбір і використання розглянутих методів політичного прогнозування, як і тих, про які не йшла мова, вимагають від аналітиків-прогнозистів правильного врахування особливостей об'єкта прогнозу, мети і термінів його здійснення.

5.3. Надійність політичного прогнозу

Політичні прогнози мають імовірнісний характер, вони є особливим інтелектуальним продуктом, який не може бути перевірений на його адекватність критеріям істини. Остання, як відомо, передбачає, перш за все, відповідність отриманого знання дійсності. Політична практика не може

виступати критерієм істинності прогнозів, оскільки прогноз втрачає своє значення, коли відбувається подія, яку прогнозували.

В цих умовах правильніше ставити питання про надійність політичного прогнозу. Надійність політичного прогнозу означає достатній ступінь реалізованості, співпадіння реальності з очікуваними передбаченнями.

Яким же чином може бути забезпечена надійність політичного прогнозу? Відповідь на це питання потребує врахування низки обставин.

Треба мати на увазі, що існує залежність між точністю прогнозу та часом упередження, на який розрахований прогноз. Як зазначалося в розділі є різні складнощі у розробці короткотривалих і довготривалих прогнозів. В певних умовах короткотривалі прогнози будуть менш надійними, ніж довготривалі. Це може бути тоді, коли ситуація, яка прогнозується на невеликий термін, буде надзвичайно складною, кризовою. Тоді ірраціональність прояву (емоції, імпульсивна поведінка тощо) завадять адекватно її сприймати і прогнозувати. І навпаки, при стабільному розвитку тих чи інших процесів, коли чітко проявляються їхні закономірності, надійність прогнозу буде високою. Але може бути і так, що короткотривалі прогнози надійніші за довготривалі. Це відбувається тоді, коли процеси в межах ситуації врівноважені, стабільні, передбачувані. Прогнозування на тривалі історичні періоди може затруднюватися у зв'язку з тим, що не всі чинники майбутнього зрозумілі, закономірності розвитку не сформовані остаточно.

На рівень надійності політичного прогнозу впливає й дія «Ефекту Едипа» у політичному прогнозуванні. Суть цього ефекту заключається в тому, що створений і оприлюднений прогноз впливає на дії усіх, хто зацікавлений в ньому. Ті, інтересам яких відповідають положення прогнозу, будуть робити все, щоб сприяти його реалізації. Ті ж, інтересам яких цей прогноз буде заважати, зроблять усе, щоб прогноз не реалізувався.

Назва «Ефект Едипа» походить від міфу про царя Едипа, який не зміг змінити свою долю, хоча вона і була передбачена оракулом. В сучасній науці вказаний ефект формулюється як явище самореалізації або саморуйнації прогнозу.

Очевидно, що розробники політичних прогнозів повинні враховувати дію «Ефекту Едипу», вносячи певні корекції в його зміст у зв'язку з оприлюдненням тексту прогнозу.

Джерела надійності політичного прогнозу треба шукати в його передумовах та здатності до виконання усіх процедур фахівцями-прогнозістами.

Виділяють ряд чинників, від яких залежить надійність політичного прогнозу, достатній для практичного використання рівень його достовірності.

На першому місці тут стоїть чинник перевіреної, достовірної інформації. Її потрібно бути достатньо для розробки ефективного прогнозу.

Не меншого значення має і рівень знань про процеси, які прогнозуються, про обставини, в яких вони відбуваються, про усі особливості політичного життя суспільства.

Успіх в прогнозуванні залежить і від методичного забезпечення дослідження. З великої кількості різноманітних методів і методик фахівці повинні відібрати саме ті, які найбільш вдало допоможуть опрацювати інформацію і створити картину майбутнього.

На надійність політичних прогнозів працює і рівень фахової підготовки аналітиків-експертів. Рівень їхньої компетентності ... залежить від набутої освіти і перш за все у галузі сучасної політології (теоретичної і практичної).

Прогнозування є такою сферою інтелектуальної діяльності, в якій особисті якості фахівця мають дуже велике значення. Саме тому розвинуті

здібності до аналітичного мислення, досвід практичного прогнозування, вольові і організаційні якості – ось далеко не повний перелік тих чинників, які забезпечують надійність політичного прогнозу.

Література

1. Ахременко А. С. Политический анализ и прогнозирование. М., 2006.
2. Ващенко К.О. Політичний аналіз і прогноз у сучасній Україні. К., 2008.
3. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. К., 2006.
4. Горбатенко В., Петренко І. Метод «Делфі» та специфіка його застосування у прогнозних розробках. Політичний менеджмент. 2004. № 1.
5. Петренко І. Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики: Монографія. К., 2018.
6. Політична наука: Методи дослідження: підручник/за ред. О.А. Габрієляна. К., 2012.
7. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. О. В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. К., 2001.
8. Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008.
9. Симонов К.В. Политический анализ. Учеб. пособие. М., 2002.
10. Телешун С.О., Баронін А.С. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації. К., 2001.

Лекція 6. Політичне рішення.

6.1. Рішення як важливий компонент політичної діяльності

Рішення відіграють суттєву роль як у повсякденному житті людей, так і в суспільно-політичних процесах. У загальному значенні рішення – це продуманий намір зробити що-небудь, якимось чином, а також певний спосіб вирішення, розв’язання чого-небудь. Прийняття рішень завжди передують практичним діям, саме тому рішення можна охарактеризувати, як план майбутніх дій.

В структурі професійної політичної діяльності рішення займають центральне місце. В кінцевому підсумку від продуманості і обґрунтованості рішень залежить успішність реальної політики досягнення бажаних цілей. В ланцюгу послідовних аналітичних процесах, які здійснюються політичними акторами: аналіз ситуації, прогноз ситуації, розробка і прийняття рішень щодо дій в умовах ситуації, остання є вирішальною. Рішення ніби завершує аналітичний цикл політичної поведінки і, одночасно, започатковує практичні дії по його реалізації. Реалізація політичних рішень в свою чергу змінює обставини ситуацій і обумовлює необхідність нового аналітичного циклу. Таким чином, рішення є одночасно певним двигуном і умовою усієї сукупності реальних політичних процесів.

На особливе місце рішень в політиці з давніх часів звертали увагу усі, хто займався політикою або вивчав її закономірності. В історії політичної думки ціла низка філософів, дослідників політики висловлювали цікаві й слушні думки щодо рішень (Платон, Арістотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін.).

Сучасне розуміння ролі і місця рішень в політичних процесах нав’язано з виникненням та розвитком окремої галузі політичних наук – теорії прийняття політичних рішень (ТППР). Виникнення цього напрямку в науці і практиці політики пов’язують з потребою значного підвищення ефективності

внутрішньої та зовнішньої політичної діяльності держав, політичних еліт, яка загострилася у зв'язку з подіями Другої світової війни.

Наукові праці видатних американських вчених Г. Лассуела, Г. Саймона, Ч. Ліндблона започаткували основні розробки проблем рішень, які розгорнулися не тільки в політології, а й психології, соціології, теорії управління тощо.

Взагалі, треба відмітити, що дослідження політичних рішень – це проблема демократичних країн, тому що однією з вимог демократії є відкритість влади, її підконтрольність громадянському суспільству. В авторитарних та тоталітарних суспільно-політичних системах відсутня потреба у розумінні механізмів володарювання, впливі громадськості на забезпечення його ефективності.

У концептуальних трактуваннях політичного рішення існують різні підходи. Зупинимося на деяких з них. З точки зору прихильників плюралістичної демократії рішення є результатом боротьби інтересів різних груп шляхом доступу до прийняття рішень. Таким чином, рішення виникають як результат активності соціальних груп, а структури державної влади лише погоджують прагнення груп й юридично оформлюють рішення.

Підхід до розуміння природи політичних рішень в прибічників елітаризму ґрунтується на тому, що рішення груп не є політико-державними, оскільки вони не охоплюють усю суспільно-політичну систему. Лише ті суб'єкти, які контролюють політичну систему, можуть приймати політичні рішення. Цими суб'єктами є політичні еліти і тому саме вони продукують рішення політичного характеру. При цьому елітаристи не ставлять питання про процедури розробки і прийняття рішень, вважаючи, що це є «закритим» процесам. І сенс в цьому плані має лише питання про ефективність політичних рішень.

Виділяється також і, так званий, технократичний підхід до трактування проблем політичних рішень. Одним з його яскравих представників є Г. Саймон, який вважав, що головне у володарюванні – це прийняття рішень. А

цей процес вимагає знань, фахової підготовки, тому політичне рішення - це науково обґрунтоване рішення експертів, прийняте за допомогою сучасних методів і техніки.

Існують також і системні, інституціональні, культурологічні інтерпретації природи політичних рішень. Тут наголошується певна аналогія з існуванням різноманітних концепції політики й влади. І це не випадково, тому що рішення, процедури його розробки та прийняття є невід'ємної складової політико-владних відносин.

Як визначають політичне рішення? Існують різні характеристики політичного рішення, які відрізняються акцентуацією на якихось аспектах змістовної або процедурної сторони рішень.

Змістова характеристика політичного рішення включає в себе виділення тих параметрів, на які спирається здійснення майбутньої діяльності. До їх числа відносять мету майбутньої діяльності, засоби або ресурси, які повинні забезпечити досягнення бажаної мети, організаційні аспекти майбутніх дій. Визначення виконавців рішення, терміни виконання завдань, засоби стимуляції або покарання за невиконання поставлених в рішенні завдань і цілей тощо.

Процедурні характеристики політичного рішення є певною сукупністю послідовних дій, які забезпечують його розробку і подальшу реалізацію. Детальніше про це піде мова у другому підрозділі цієї теми посібника.

Окрім змістовної і процедурної складової політичного рішення існує і формально-логічна його характеристика. Мова йде про формальну структуру рішення як політико-правового документу. Взагалі політичні рішення як документи мають різноманітне втілення. До числа політичних рішень відносять державні акти різного рівня (конституції, закони, укази, розпорядження вищих органів державної влади). Політичними рішення є програми, статути, плани, дії щодо громадсько-політичних організацій та рухів.

Політичні рішення можуть функціонувати не тільки в письмовій, а й в усній формі у вигляді певних заяв, промов, де фіксується спрямування майбутніх дій як окремих політиків, так і колективних суб'єктів політики.

З точки зору формально-логічної політичні рішення поділяються на дві взаємопов'язані частини: інформаційно-конструктивну та резолюційну. Перша частина включає в себе аналіз інформації щодо стану справ, політичної ситуації її оцінку, розуміння проблем, які потребують свого нагального вирішення. Ця частина рішення обґрунтовує кроки, дії, які повинні вирішити проблему й забезпечити окреслені політичні цілі. Все вказане складає зміст резолюційної частини політичних рішень.

В реальній практиці політичної діяльності ці частини обов'язково присутні, тому що між ними є логічна обумовленість: спочатку з'ясовується, що треба вирішити, а вже потім як це можна вирішити. Інша справа, що в документальному оформленні рішень може бути відсутній розгорнутий виклад першої, інформаційно-конструктивної частини політичного рішення. Це може бути зроблено для підкреслення викладу суті рішень.

В своїй єдності змістовний, процедурний і формально-логічний компоненти політичного рішення складають загальну картину його структури.

Політичне рішення – це здійснювальний в індивідуальній або колективній формі процес визначення завдань політичної діяльності, який включає в себе організаційно-владні аспекти досягнення бажаної мети.

Таким чином, політичне рішення – це і процедура, яка визначає, що треба робити, це і документ, який має обов'язковий для виконання характер, це може бути і усне розпорядження, яке спирається на авторитетно-владні повноваження.

Політичні рішення, будучи визначальним елементом політичної діяльності виконують важливі для суспільно-політичної практики функції. До їх числа основних можна віднести:

Цілеспрямовуюча функція. Рішення в політиці, з одного боку, є втіленням певного рівня цілей – довгострокових, короткострокових, ситуативних; з другого боку, вони забезпечують об'єднання зусиль людей на досягнення визначених в рішення результатів, тим самим надаючи цим зусиллям цілеспрямованого характеру.

Мотиваційна функція політичних рішень сприяє підсвідомо активності учасників політичного життя, надає їхнім діям осмисленості, суспільно-політичної значимості і віри в корисність очікуваних результатів.

Організаційна функція. За самим своїм смислом політичне рішення вибудовують необхідні організаційно-владні стосунки, які акумулюють зусилля окремих індивідів та груп, сприяючи тим самим успішній реалізації поставлених цілей.

Ресурсна функція. Корелюється з організаційною, оскільки розподіл обов'язків у ході виконання політичних рішень тісно пов'язані із забезпеченням необхідних ресурсів для їхньої реалізації. Визначення та розподіл ресурсів – необхідний елемент резолюційної частини рішень.

Ціннісно-ідейна функція політичних рішень означає, що в них фіксуються, закріплюються, важливі для певної політичної спільноти орієнтири, які створюють духовну ауру політичним діям. Окрім того політичні рішення самі можуть виступати джерелом нових ідей, нової духовно-творчої активності суспільства. Так, наприклад, відбулося після політичного рішення про заборону демонстрації російської кінопродукції та трансляції російського шансону в Україні після окупації Криму та початку війни на Донбасі. Український кінематограф, українська естрада після цього рішення набули значного розвитку і популярності.

Політика охоплює своїм впливом усі сфери суспільства в усіх різноманітних його проявах. Так само різноманітними є форми існування політичних рішень. Серед великої кількості критеріїв, які застосовують для типології політичних рішень зупинимося на кількох.

Критерій масштабності політичних рішень. Виділяють фундаментальні, законодавчі, адміністративні рішення. Фундаментальними є такі політичні рішення, які закладають основи усього суспільства або дуже його суттєвих параметрів (конституція, виборча система тощо). Законодавчі рішення охоплюють важливе коло питань життя як усього суспільства, так і його частин (реалізація прав людей, їхній соціальний захист, участь у державно-політичному житті та ін.). Адміністративні рішення регулюють процеси в межах певних об'єднань, корпорацій, дотримання певних правил та вимог (регуляція правил громадського порядку тощо).

Дуже розповсюдженим є підхід до технології політичних рішень за критерієм суб'єкта рішень. Такий підхід дозволяє фіксувати рішення, коли його суб'єктами виступають: народ (результати виборів, референдумів), органи державної влади (президент, уряд, міністерства тощо), структури громадянського суспільства (партії, громадські організації і рухи), індивідуальні носії авторитетно-владних повноважень (лідер партії, керівник громадської організації тощо).

Цілий куш критеріїв для типології застосовують щодо державно-політичних рішень⁴³. За часовою перспективою поділяють рішення на поточні і довгострокові. За сферою дії рішення розрізняють на внутрішні і зовнішньополітичні. За формою рішення поділяють на нормативно-правові, програмно-цільові та організаційно-розпорядчі.

З точки зору форм і методів прийняття політичних рішень, вони поділяються на елітарно-демократичні (здіяні елітні групи або усе населення) і авторитарні (одноосібні рішення, прийняті у закритому порядку).

Г. Саймон поділив рішення на програмовані і непрограмові. Перші – це такі рішення, які приймаються по шаблону, на основі оцінки добре відомих

---

⁴³ Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008. С.53-54

та повторюваних явищ. Другі – це рішення, які базуються на унікальних, раніше невідомих процесах та явищах.

Цікавим є підхід до поділу політичних рішень, в основі якого лежить критерій рівня впливу на здійснення влади. У цьому випадку рішення поділяються на значимі (кардинально впливають на здійснення влади), чергові (регулюють рутинні, повторювані явища та процеси), нейтральні (не впливають на реальну політику, створюють ілюзію активності влади).

Близьким до розглянутого є підхід за критерієм перспективності та оперативності мислення суб'єктів політичних рішень. Виділяють такі типи рішень. Прогностичні політичні рішення, які випереджають події, демонструють здатність суб'єктів політики до передбачення. Своєчасні політичні рішення – показник адекватності дій суб'єктів політики щодо проблем, які потребують вирішення. Запізнілі політичні рішення або рішення навздогін проблемі свідчать про втрату часу на розробку дієвого, ефективного рішення. Такі рішення є показником суттєвих помилок як оцінці проблем, так і в розумінні шляхів їх вирішення.

6.2. Етапи та методи підготовки та прийняття політичних рішень.

Теорія прийняття політичних рішень (ТППР) розглядає рішення у трьох вимірах: як процеси формування й вибору політичних рішень, як аналіз здійснення прийнятих рішень в політичній практиці, як вивчення наслідків й оцінка результатів їх проведення в життя. Кожен з вказаних вимірів вартий ретельного дослідження, що й буде предметом вивчення спеціальних курсів. У межах даного підрозділу зупинимося на деяких аспектах процесу формування й вибору політичного рішення.

Увесь процес прийняття політичного рішення включає в підготовку рішення (розробку) і процедури його прийняття. Важливо відмітити, що

ТППР бачить прийняття політичних рішень, як певне поєднання знань (науки), навичок (професійне ремесло), і творчості (мистецтво).

Як наслідок прийняття політичних рішень поєднує в собі науково-пізнавальну, рутинно-професійну й інтуїтивно-творчу діяльність, тобто передбачає поєднання фундаментальних знань з творчою фантазією й інтуїцією, а прикладних принципів й технологій з суцільно практичними навичками і вміннями⁴⁴.

Основні етапи, які проходить підготовка й прийняття політичного рішення визначені класиком теорії рішень Г. Саймоном. Він виділив три кроки у цьому процесі. Перший – пошук проблем, які потребують свого вирішення (інформаційна діяльність). Другий – вироблення намірів, тобто визначення шляхів можливого вирішення проблем (конструктивна діяльність). Третій – оцінка та вибір конкретного варіанта рішення (альтернативна діяльність).

Запропонована схема послідовних дій при підготовці та прийнятті політичного рішення є спрощеною моделлю складного і багатоетапного реального процесу. Тут треба мати на увазі, що кожен із запропонованих Г. Саймоном етапів є частиною загального процесу політичної аналітики. Так, наприклад, пошук проблем передбачає ретельний аналіз політичної ситуації, прогноз її розвитку і в цьому контексті осмислення суті проблем, які потребують свого вирішення.

Не менш складним і важливим в аналітичному аспекті є другий етап – вироблення намірів або альтернатив вирішення проблем. Тут велике значення має прогностичний момент політичної аналітики, оскільки по самій своїй суті альтернативні варіанти вирішення проблем є бачення майбутнього.

Нарешті, етап оцінки та вибору конкретного варіанта рішення не може обійтися без застосування раціональних та інтуїтивних засобів осмислення майбутнього плану дій.

---

⁴⁴ Дегтярев А.А. Теория принятия политических решений в структуре социальных и управленческих дисциплин. Полис. 2002. № 2. С.149

Прикладом досить розгалуженої структуралізації прийняття політичного рішення є схема, запропонована К.В. Симоновим⁴⁵. У цій схемі представлені процедури ситуативного аналізу, пошукового і нормативного прогнозування, а також аналіз реакції на виконання рішення, забезпечення в підсумку необхідної його корекції.

На особливу увагу в прийнятті політичного рішення заслуговують питання виявлення, аналізу проблем і обґрунтування альтернатив їх вирішення.

Проблемою називають питання, відповіді на яке потребує певного пошуку. Під проблемою розуміють і реальний стан речей, який перешкоджає існуванню, змінам, розвитку якого-небудь явища чи процесу. Ці аспекти розуміння проблеми поєднуються в їх особливому різновиді – політичній проблемі.

Не вдаючись в глибоке трактування політичної проблеми, зауважимо, що ці проблеми мають владний характер, напряду пов'язані з взаємодією інтересів людей і їхнім узгодженням. Тому політичні проблеми мають об'єктивні складові, які обумовлені різноманітними впливами соціально-економічного, духовно-культурного життя суспільства. Але в політичних проблемах суттєве місце займають владні, ідейні, моральні інтереси та устремління членів суспільства.

Виявлення та аналіз проблем, таким чином, обумовлює необхідність дослідження не тільки об'єктивних змістом проблем та їх причин, але й таких питань, які пов'язані з сприйняттям, трактуванням та відношенням соціальних і політичних груп до проблем. Тут все має значення: формулювання, оцінка актуальності та складності проблем, її масштабність, готовність до її вирішення тощо.

Сказане щодо аналізу проблем повністю стосується і наступного етапу в прийнятті політичних рішень – розробки шляхів вирішення проблем, а саме

---

⁴⁵ Симонов К. В. Политический анализ. М., 2002. С. 59.

пошук альтернативних варіантів цього вирішення. Більше того, не менш важливим і відповідальним є завершальний етап – оцінювання і вибір альтернатив для прийняття остаточного рішення.

В аналітичній частині альтернативної діяльності треба враховувати різноманітні параметри: ресурси, які будуть витрачені, час, який займе вирішення проблеми, спосіб дії і ставлення до нього різних груп населення (підтримка, байдужість, незадоволення, протест). Незмінною повинна бути вимога, що «усі альтернативи-стратегії мають бути взаємовиключними, розгорнуто викладеними, належно обґрунтованими»⁴⁶.

Важливе місце в теорії прийняття політичних рішень займають питання методів підготовки та прийняття рішень.

Оскільки, як уже зазначалося прийняття політичних рішень входить складовою частиною в структуру політичної аналітики, то й методи і процедури, які застосовуються у ситуативному аналізі та прогнозуванні знаходять певне застосування і в розробці рішень.

Так, наприклад, методи колективної експертизи, аналогії, мозкового штурму, моделювання використовують в аналізі проблем, розробці та оцінці альтернативних варіантів вирішення цих проблем. Зрозуміло, що змістовне наповнення цих методів відрізняється від того, що працює в ситуативному аналізі і прогнозуванні. Простіше кажучи, методи на етапі прийняття політичних рішень спрямовані на отримання відповіді; що і як робити політичним акторам.

Серед методів, які використовуються в прийнятті політичних рішень особливе місце займають методи, які дозволяють по-різному оцінювати шляхи вирішення проблем.

Перший метод – раціонально-універсальний (або «кореневий метод»). Його суть заключається в тому, що оцінка проблеми, як і альтернатив її вирішення будується на прагненні повного її зняття. Для цього виявляються

---

⁴⁶ Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008. С.61.

усі аспекти проблем, усі цінності, які мають пріоритети у вирішенні проблеми. Він «раціональний» оскільки альтернативи і цінності логічно обґрунтовуються і порівнюються у зв'язку з їхньою значимістю. Він «універсальний», тому що націлює на врахування усіх можливих альтернатив і цінностей.

Цей метод вимагає від розробників рішення прагнення до отримання максимально можливої інформації, їхньої виключної об'єктивності й незаангажованості і своїх діях. Реалізація кореневого методу наштовхується на різноманітні труднощі. Це стосується можливості досягти вичерпної інформації з проблем та шляхів їхнього вирішення. Це стосується й вимоги до безпристрасності розробників, це стосується й здатності врахувати інтереси усіх, кого буде зачіпати майбутнє політичне рішення.

Другий метод – це метод послідовних, обмежених порівнянь (або «метод гілок»). Він передбачає розробку рішень шляхом невеликих конкретних кроків, на основі тих можливостей, які виявляються за допомогою порівнянь. Тобто те рішення є правильним, яке не викликає великого супротиву серед політиків і громадян, яке має великі шанси бути реалізованим. Очевидно, що вказані процедури не орієнтовані на швидке вирішення проблем і при певних умовах взагалі можуть «заморозити» ці проблеми.

Третій метод – змішано-скануючий. Цей метод є своєрідним поєднанням двох перших. З одного боку, він не заперечує масштабного, фундаментального, по-суті, раціонального підходу до оцінки проблем і альтернатив їх вирішення. З другого боку, він вимагає в кожний конкретний момент виявляти ті частини, «гілки» проблем, які можуть бути вирішенні без зайвих зусиль. Сканування в цьому методі означає одночасне бачення перспектив вирішення проблем під «корень» з можливістю їх поступового подолання (відрізання «гілок»).

Разом з аналітичними методами і процедурами, які використовуються в підготовці і прийнятті політичних рішень є і низка методів організаційного

характеру. Мова в даному випадку йде про ті процедури, які безпосередньо використовуються при остаточному виборі рішень.

Одним з найрозповсюдженішим методом прийняття рішень в цьому плані є процедура голосування. Ця процедура є втіленням колективних начал в політичних процесах. Вона використовується як в загальносупільному масштабі (вибори, референдуми), так і в масштабі функціонування окремих політичних інститутів та структур (парламент, партії, громадські організації тощо).

Як процедура голосування має різні форми. Відоме голосування за принципом більшості, рейтингове голосування, голосування за аспектами, консенсусне голосування тощо.

Важливим процедурним елементом прийняття політичних рішень є також і компроміс. Він вимагає при розробці і прийнятті рішень йти на певні поступки в умовах, коли серед тих, хто працює над рішенням, є суттєві розбіжності. Компромісні дії не є простим шляхом узгодження позицій, але це необхідна умова вироблення єдиної позиції, вибору остаточного політичного рішення. Особливо ефективні багатосторонні компроміси, тобто такі, на які йдуть не окремі учасники групи розробників, а більшість з них.

Загалом, колективні процедури розробки та прийняття політичних рішень мають свої труднощі. До них можна віднести можливе блокування інформації, яка дає повну картину умов майбутньої діяльності; спрощення висвітлення ситуації, в якій треба буде діяти; приховування інформації про факти, які будуть заважати реалізації рішення; обмеження дискусій щодо можливих рішень. Подібні дії можуть бути стимульовані керівництвом або групою авторитетних учасників розробки рішень. Якщо це буде відповідати їхнім інтересам. Саме тому в теорії прийняття політичних рішень (ТППР) на першому місці в її характеристиці стоїть наука, що безсумнівно передбачає об'єктивність та наукову добросовісність.

Цікавим прикладом поєднання індивідуальних та колективних начал при розробці та прийнятті політичних рішень є так звані моделі прийняття рішень, які застосовувалися в практиці Президентів США у ХХ столітті.

Перша модель – конкурентна. Її суть заключається в тому, що стимулюється обговорення проблем і шляхів її вирішення через співставлення, зіткнення позицій, які висуваються оточенням політика. Це дає можливість отримати об'ємну інформацію, критично осмислити всі «за» і «проти» у висловлених точках зору. В той же час подібна процедура може стимулювати конфлікти серед членів політичної команди. Вміле використання конкурентної моделі продемонстрував Президент США Ф.Д. Рузвельт.

Друга модель – формалістична. Вона характеризується чітко побудованою системою ієрархічної комунікації, відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень. Але така модель має свої недоліки. Це можливість деформації інформації і самого рішення внаслідок багатоступеневості та ієрархічності комунікацій. В той же час ця модель ефективна в кризових ситуаціях, вона економить час на процедурі, оскільки обмежує можливість широкого обговорення питань. Ця модель переважала в діяльності таких Президентів США, як Г. Трумен, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон.

Третя модель – колегіальна. Зразком їх ефективного використання є діяльність команди Президента США Дж. Кеннеді під час Карибської кризи 1962 року. Головне в цій моделі розробки та прийняття політичних рішень заключається в тому, що працює колективне обговорення питань, відбувається вільний обмін ідеями і їх критичне осмислення. Є й недоліки такої моделі. Це стосується можливості «догодити» політичному лідеру, закрити йому доступ до негативної інформації.

Уся три моделі прийняття політичного рішення поєднують, як відмічалось, індивідуальне та колективне. З одного боку, остаточні рішення при всіх моделях – це рішення Президента США, з другого боку, в ході їх

розробки задіяне найближче оточення президента – рішення є результатом колективних зусиль.

6. 3. Оптимальність та ефективність політичного рішення

Для різноманітних форм втілення політичного рішення наскрізною є проблема їхньої якості. Під цим розуміється цілий комплекс характеристик, який повинен бути врахований при розробці і реалізації політичного рішення. Воно повинно бути обґрунтованим, тобто спиратися на глибокий аналіз обставин та умов, в яких передбачається майбутня діяльність. Якісне політичне рішення включає в себе чітко визначену мету діяльності, засоби її досягнення.

Окрім того, необхідною умовою високої якості політичного рішення є організаційно-структурний аспект майбутніх політичних дій. Це означає забезпечення в самому рішенні заходів по чіткій організації його виконавців, в тому числі заходів по контролю, стимуляції й координації втілення політичного рішення в практику.

Ключовими характеристиками, в яких розглядається проблема якості політичного рішення є поняття «оптимальність» та «ефективність». Звичайно їх трактують як «найкращий» та «дійовий». Просте співставлення цих понять свідчить про те, що вони нерозривно пов'язані одне з одним, можна навіть говорити, що вони є нібито двома сторонами однієї медалі – якісного політичного рішення.

Найкраще рішення те, яке є дійовим, і, навпаки, дійове рішення і є найкращим з можливих. Більше того, в класичних процедурах розробки і прийняття політичного рішення, запропонованих класиком американської і світової теорії рішень Г. Саймоном, виділяється особливий етап оцінювання й порівняння різних варіантів рішень (етап альтернативності діяльності). На цьому етапі рішень оцінюються в тому числі й по критерію їх ефективності та оптимальності.

В той же час треба відзначити, що досягнення оптимальності і ефективності політичного рішення не є простим, лінійним процесом. При ретельному розгляді співвідношення вказаних характеристик можна побачити їх суперечливу єдність. Не усяке ефективне, тобто те, що забезпечує досягнення поставлених цілей й вирішення сформульованих задач рішення, є оптимальним (найкращим). Достатньо в цьому плані вказати на можливій втраті як матеріального, так і морально-політичного характеру, коли політичні актори діють за принципом «мета виправдовує засоби». Тимчасовий ефект від реалізації подібних рішень має, як правило, негативні довготривалі наслідки. І приклади цього можна знайти як у світовій історії, так і в українській далекій і недалекої політичній практиці.

Заслуговує на увагу й окремий розгляд феномену оптимальності. В різних галузях знань, наприклад, в галузі економіки, оптимальність характеризують через призму співвідношення взаємопов'язаних сторін якогось цілого. Говорять про співвідношення ціни і якості товару, тобто про оптимальне співвідношення ціни і якості або про неоптимальне.

Подібний підхід може бути застосований і до аналізу оптимальності політичного рішення. По суті, мова йде про пошук балансу, взаємопов'язаних параметрів, які при оптимальному (найкращому) їхньому співвідношенні будуть забезпечувати досягнення поставлених цілей, тобто будуть сприяти ефективності (дієвості) політичного рішення.

Пошук та забезпечення балансу взаємодіючих сторін у політичному рішенні є непростю задачею як з теоретико-аналітичних, так і з практично-прикладних аспектів. І політичному рішенні повинен бути досягнутий оптимальний баланс у співвідношенні мети і засобів політичної діяльності. Як відомо, в історії політичної думки ця проблема отримала формулу «моральна дилема в політиці». Але, окрім морально-політичного, вказане співвідношення має й матеріально-ресурсний вимір. Тобто співвідношення мети і засобів її досягнення має як моральну, так і матеріальну ціну. Незбалансовані витрати, які залучили для досягнення бажаної мети, можуть

або не забезпечити політичного успіху, або знекровити матеріальну базу політичних суб'єктів.

Окремою, принципово важливою проблемою в забезпеченні оптимальності політичного рішення є співвідношення стратегії і тактики політичної діяльності. Стратегія як послідовність політичного курсу на довготривалу перспективу і тактика як система засобів і методів реалізації цього курсу в повсякденній практиці нерозривно пов'язані між собою. Визначення оптимального співвідношення між стратегією і тактикою включає в себе низку складних аналітико-прогностичних процедур. Серед них можна виокремити обґрунтування та розробку принципів, ідеалів, цілей політичної стратегії, що передбачає вміння бачити історичні тенденції, чинники впливу на суспільний розвиток, тверезо оцінювати можливості й наслідки розробленої стратегії. Ключовим питанням у співвідношенні стратегії і тактики є забезпечення в політичних рішеннях адекватності обраної тактики цілям та ідеалом стратегії. Це, в свою чергу, виявляє низку не менш важливих аспектів практики політичної боротьби.

До них відноситься й проблема співвідношення (балансу) принциповості і компромісності в політичних діях. Очевидно, що кожна з вказаних сторін політичної практики має свій вимір, свою самоцінність для політичних акторів. Але певне перебільшення значимості і недооцінка важливості однієї з сторін веде до політичних втрат і поразок. Надмірна принциповість без доцільної гнучкої компромісності породжує догматизм та плентення у хвості політичних подій. І, навпаки, надмірна компромісність без принципової послідовності породжує політичну безхребетність, втрату авторитету і підтримку широких верств населення. Обидва варіанти дисбалансу принциповості і компромісності є індикатором неоптимальності рішень, які були розроблені тими або іншими політичними суб'єктами.

Проблема оптимальності та ефективності політичного рішення, як уже зазначалося, вирішується не тільки на етапі розробки, але суттєвим тут є і

реалізація рішень. І кінцевому підсумку головний критерій якості рішень – це політична практика.

Саме тому в теорії прийняття політичних рішень (ТППР) не тільки теоретико-аналітична складова, але і організаційна діяльність є умовою оптимальності та ефективності. Однією з важливих умов в цьому плані виступає забезпечення зворотного зв'язку між суб'єктами рішень і його виконавцями. Це означає, що суб'єкти рішень повинні мати можливість отримувати інформацію про стан реалізації рішень, про проблеми, які можуть при цьому виникнути і знаходити засоби їх подолання.

Забезпечення зворотного зв'язку означає також можливість здійснювати контроль за діями виконавців рішень, вносити корективи як у зміст рішень, так і в методи їх виконання. Необхідно також чітко сформулювати персональну відповідальність за виконання рішень, розробити засоби стимулювання за якісну і вчасну роботу виконавців і покарання за зрив поставлених завдань.

Все це вимагає від політичних акторів продуманого планування реалізації прийнятих рішень, що і є однією з необхідних умов забезпечення оптимальності та ефективності політичних рішень.

Таким чином, зроблений загальний огляд проблем, співвідношення оптимальності та ефективності політичного рішення доводить, що кожна з вказаних сторін є відносно самостійним параметром усього процесу розробки, прийняття і реалізації політичних рішень. Розгляд політичного рішення через призму оптимальності та ефективності залишається нагальним завданням прикладної політології і актуальним запитом політичної практики.

Література

1. Абизов В.О., Кремень В.Г. Політичні рішення: механізм прийняття. К., 1995.
2. Бакуменко Б.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методологія, практики. К., 2000.

3. Дегтярев А.А. Теория принятия политических решений в структуре социальных и управленческих дисциплин. Полис. 2002. № 2.
4. Дегтярев А.А. Принятие политических решений М., 2004.
5. Саймон Г. Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції: пер. з англ. К. 2001.
6. Симонов К. В. Политический анализ. М., 2002.
7. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень. К. 2000.
8. Пал Л.А. Аналіз державної політики/ пер. з англ. І. Дзюби. К., 1999.
9. Політологія: підручник/ за ред. В. Ф. Цвиха, О. В. Батрименка. К., 2010.
10. Цоков И.В. Прогнозирование в процессе принятия политических решений. М., 1994.

Лекція 7. Політика як практична дія

7.1. Специфіка масової політичної поведінки

Загальну модель політичного процесу можна розглядати, як єдність відносно самостійних сторін людської діяльності. Це, з одного боку, теоретико-аналітична складова, а, з другого боку, практично-дійова компонента реальної політики. В попередніх лекціях курсу «Практична політологія» основна увага приділялася політичній аналітиці, оскільки політика як цілеспрямована діяльність починається з усвідомлення свого місця в суспільно-політичній системі, своїх інтересів і цілей.

Кожний цикл аналітичної складової політичної діяльності, який включає в себе аналіз ситуації, її прогноз і прийняття політичного рішення, завершується втіленням рішень у політичну практику. Для характеристика політичної практики як сфери реалізації людський інтересів застосовують низку понять. До їх числа відносяться такі, як «політична діяльність», «політична поведінка», «політична участь», «політична дія».

Треба сказати, що в політичній науці існує багато різних інтерпретацій вказаних понять. Окреслимо деякі їх загальні характеристики, які сприятимуть розумінню практики політики.

Найбільш загальним серед виділених понять є поняття «політична діяльність». Воно корелюється з філософським тлумаченням діяльності і включає в себе різні аспекти активності людини в політичній сфері. Як правило, під політичною діяльністю мають на увазі сукупність дій як окремих індивідів, так і великих соціальних груп по реалізації їхніх політичних інтересів, серед яких центральне місце займають інтереси завоювання і утримання влади.

Якщо поняття «політична діяльність» акцентує увагу на цілеспрямовану активність людей в політиці, то поняття «політична поведінка» фіксує більш абстрактну сторону цієї активності. Як уже

відмічалось поведінковий підхід до політики запозичений з психологічної концепції біхевіоризму. Політична поведінка розглядається як будь-який прояв людської реакції на політичні явища та процеси. В традиціях західної політичної науки політична поведінка включає в себе як відкриту реакцію (конкретні дії), так і внутрішній її прояв (думки, настрої тощо).

Окрім того, політична поведінка може мати різну спрямованість щодо політики. Вона буває відкритою і закритою (участь або неучасть в політиці), нормативною (слідування встановленим нормам), девіантною (відхилення від домінуючих норм), традиційною та інноваційною.

Поняття «політична участь» розкриває активну сторону політичної поведінки людини. Під політичною участю розуміють тимчасові, періодичні дії, які направлені на виявлення тих чи інших інтересів, а також вплив на органи влади з метою втілення цих інтересів, на підтримку чи заперечення яких-небудь рішень.

Таким чином, політична участь є особливою формою політичної поведінки, в якій фіксується не тільки активність індивідів щодо політики, а й підкреслюється її колективні форми – як співучасть. У зв'язку з цим особлива увага в дослідженнях реальної політики звертається на масовидні форми політичної участі як важливий чинник суспільно-політичного життя.

Поняття «політична дія» так або інакше пов'язане з усіма іншими вже розглянутими поняттями, які характеризують відношення людини до політики. І діяльність, і поведінка, і участь несуть в собі те, що характеризує політична дія – свідомі і добровільні втручання окремої людини або групи людей у відносини влади певної політичної системи.

Включеність індивіда в політичні процеси може мати як позитивні, так і негативні результати. Враховуючи значення масовидних форм політичної участі, варто ретельніше зупинитися на загальній характеристиці поведінки людей у цих формах. Оскільки ефективність або неефективність

політичних акцій залежить як від змісту, форми конкретних дій, так і від характеру усїєї поведінки учасників цих акцій.

Специфіку масової політичної поведінки можна, розкрити за допомогою притаманним будь-яким масовим утворенням спільних рис. До них відносять наступні:

- статистичність – маса людей в подібних зібраннях не є цілісним утворенням, яке докорінно відрізняється від його складових, якість подібних зібрань визначається не внутрішніми, а зовнішніми по відношенню до них чинниками;

- схоластичність означає випадковий, імовірнісний характер масових зібрань, розмитий характер їх меж, невизначеність складу;

- ситуативність характеризує масові утворення як такі, що визначаються часом, місцем, мотивами, які задає конкретна ситуація, а значить ці утворення є нестійкими і можуть легко змінювати свій стан і спрямованість;

- гетерогенність (різномірність) складу подібних утворень веде до міжгрупової природи маси, в якій руйнуються соціальні, демографічні, політичні, регіональні, освітянські та інші межі;

- аморфність – показник відсутності внутрішньої організації, структурованість;

- анонімність – члени маси не відкриваються один перед одним, що породжує певну розкутість поведінки, стимулює втрату самоконтролю, веде до антисоціальних дій⁴⁷.

Все це визначає специфічну манеру політичної поведінки маси, яка отримала назву масовидності. Нестійка, мінлива поведінка людей в масі

---

⁴⁷ Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования. М., 1987. С.211-213.

створює серйозні проблеми в організації і проведенні масових політичних акцій.

Цікаві ідеї щодо поведінки людей у масових зібраннях висловив в своїх працях відомий французький дослідник, соціальний психолог Гюстав Ле Бон. Він виділив два основних типи поведінки маси: публіка і натовп.

Публіка формується на основі інтелектуальної взаємодії, в якій діють чітко усвідомлені спільні інтереси. Раціональні мотиви зібрання домінують у публіки і хоча вони мають також випадковий характер, але поведінка людей в цих умовах носить стабільний, передбачуваний характер. Прикладом таких зібрань можуть слугувати відвідувачі театрів, інших масових заходів, де мета, час, норми поведінки відомі заздалегідь і дотримання яких є нормою.

Масові зібрання цього типу мають місце і в політичній практиці. Це можуть бути з'їзди, конференції, збори членів партійних або громадських організацій. Це можуть бути і різного роду акції, які відбуваються під час виборчих кампаній тощо.

Публіка як масове зібрання людей в політиці не викликає особливих проблем з точки зору їх організації і проведення. Хоча треба відмітити, що впорядковані зібрання типу публіка при певних обставинах можуть перерости в некеровані утворення, які наносять велику шкоду суспільству та іміджу політиків, що відповідають за їх організацію і проведення.

Натовп як різновид масового зібрання людей має свої специфічні риси і характер поведінки. Його виділяє наявність фізичної взаємодії великої кількості учасників на обмеженому просторі. Для натовпу притаманна відносна тривалість спільного перебування в одному місці, відсутність здатності до контролю над взаємодією. Все це породжує можливість до швидкого взаємонавіювання емоцій та почуттів.

Механізм перетворення порядного громадянина в члена некерованого натовпу досить простий. Перехід від спокою до агресії у натовпі відбувається

в наслідок психічної втоми людини, коли втрата контролю над оточенням і фізичне обмеження рухів призводить до втрати особистої відповідальності за свої дії. Людина починає жити емоційними етапами оточення, що гасить здатність до раціонального сприйняття, породжує імпульсивну поведінку, негативні емоції, агресивність.

Натовп як різновид масових зібрань має місце в політичній практиці. Це відбувається тоді, коли відповідальні за проведення масових акцій втрачають контроль над ситуацією, коли некерованість бере гору над організованістю. Саме тому важливе місце в технологіях проведення політичних кампаній займає розуміння основних чинників, які впливають на поведінку маси, які обмежують можливості перетворення цивілізованого політичного дійства на стихію натовпу.

Які ж основні чинники впливають на впорядкований характер масових політичних дій? Зупинимось на їх аналізі, оскільки від них залежить регульованість масовою політичною поведінкою.

Перш за все треба мати на увазі, що регуляція політичної поведінки спирається на саму суть політики: в ній існують відносини не тільки між носіями однієї політичної позиції зі спільними інтересами, але існують і такі відносини, коли політичні позиції та інтереси відмінні, а часом і протилежні. Наприклад, це відносини між правлячими і опозиційними політичними силами.

Ще однією особливістю регуляції політичної поведінки є те, що така регуляція не може не мати владного характеру, тобто спиратися на механізми авторитету та примусу. Але використання примусових механізмів впливу на масу має й свої обмеження і недоліки. Справа в тому, що владний тиск та контроль над свідомістю та поведінкою учасників масових акцій може привести до втрати ініціативності та самостійності діючих суб'єктів поведінки.

Перед організаторами масових політичних дій постає проблема, суть якої полягає в тому, що надмірний владний контроль вбиває важливий аспект політичної ефективності акцій – демонстрацію народної волі та ініціативи. В цих умовах ініціатива заміщається покірливістю, байдужістю, відчуженням. І в той же час відсутність необхідного спрямуючого начала веде до некерованості і анархії.

Загальний підхід у вирішенні вказаної проблеми може бути сформульований наступним чином. Єдність та чіткість колективних дій у реалізації стратегії політичних кампаній і максимальна гнучкість та ініціативність в тактичній реалізації обраних стратегічних настанов. Окрім того, треба враховувати поєднання в політичних процесах дію раціональних та ірраціональних чинників, особливості психології колективних взаємодій.

До числа тих чинників, які суттєво впливають на масову політичну поведінку відносять наступні:

1. Роль політичних лідерів у впливі на масову поведінку і організації і проведенні масових акцій багато, що залежить від особистого приклада лідера, від його авторитету, від того, наскільки він відчуває настрої маси, адекватно відображає її інтереси в своїй політичній діяльності. Тут доречно сказати і про такий феномен політичного лідерства, як харизматичність. Однією з ознак харизматичності є наявність довіри до лідера з боку маси, віра в його слова і справи. Ознаки ефективного лідера – відповідальне ставлення до своєї ролі в політиці, в тому числі і в організації масових акцій.

2. Характер аргументації, закликів, звернень для маси повинен враховувати ірраціональну сторону масової свідомості. Образність, символічність, яскравість та щирість завжди знайдуть відгук в учасників масових дійств. Очевидно тільки, що лідер не повинен педалювати негативні емоції, збуджувати агресивність та нетерпимість до політичних опонентів. Зовнішній ефект від подібних звернень може привести до негативної реакції

маси, перетворення її в стан натовпу, де легко можна втратити керованість з відповідними наслідками.

3. Інституалізація політичної поведінки, тобто закріплення певних норм, принципів, які регулюють масову поведінку. Це стосується технологій організації і проведення різноманітних акцій, багато з яких за своєю процедурою є звичними, традиційними. Чітке дотримання формальних і неформальних норм та правил забезпечує порядок і досягнення поставлених цілей.

4. Рівень інформованості учасників масових акцій. Мова йде про своєчасне і продумане інформування про мету, порядок проведення та правила поведінки під час тих чи інших дійств.

5. Ступінь групової ідентичності учасників масових акцій. Тут діє така закономірність: чим вона вище, тим легше здійснюється регулювання поведінкою. Це пояснюється наявністю спільних орієнтацій і баченням політичних подій. В той же час це веде до того, що рівень критичності та самостійності мислення знижується. Тому організаторам і, перш за все, політичним лідерам приходится педалювати не раціональну аргументацію, а ірраціонально-емоційну лексику та символи.

6. Політизація діяльності різноманітних громадських організацій означає, що їх спільні дії спрямовуються тою чи іншою програмою. Це забезпечує необхідний рівень згуртованості, обмежує прояви непотрібної ініціативності і тим самим, підвищує ступінь врегульованості політичних процесів.

7. Збільшення ступеня ризику в ході тих чи інших масових акцій сприяє консолідації їх учасників, оскільки увага концентрується на тому, що об'єднує, а не на тому, що розділяє. Окрім того, в цьому параметрі масової поведінки є і суто психологічний аспект. Він заключається в тому, що чим вищий ступінь ризику у проведенні масових акцій, тим менше буде

випадкових учасників і тим більше буде свідомих, переконаних прибічників певної політичної позиції. Їх не зупинять можливі негативні наслідки участі в масових діях. Все це збільшує керованість масовою політичною поведінкою.

8. Посилення впливу партій на політичне життя. Цей чинник масової політичної поведінки створює загальну атмосферу визначеності та відповідальності у будь-яких політичних акціях та процесах.

Масова політична поведінка, таким чином, є важливою складовою сучасного суспільно-політичного життя, вона може мати як негативні, так і позитивні впливи на його функціонування. Безпосереднім проявом масової поведінки громадян є пряма дія в політиці.

7.2. Пряма дія в структурі демократії

Організація суспільно-політичного життя на засадах демократії передбачає дію ряду механізмів народовладдя. Перший, це вплив на політичну владу через представницькі органи, що функціонують у межах політичної системи. До них відносяться парламенти та органи місцевого самоврядування. Дія представницької демократії базується на делегуванні владних повноважень народом обраній його частині.

Другий механізм народовладдя передбачає безпосередній вплив громадян на органи політичної системи. Це може здійснюватися інституціоналізованим шляхом, коли діє пряма демократія. Тобто участь громадян в політичних процесах регулюється механізмами виборів, референдумів, плебісцитів. Всі ці процедури вноормовуються, існує система їх регуляції й підведення підсумків (виборчі закони, виборчі комісії, статuti політичних організацій тощо).

Але існує інші механізми. Пряма дія – безпосередній вплив громадян на органи політичної влади за допомогою використання різноманітних форм політичної активності – мітингів, демонстрацій, страйків, голодувань і т.д.

Іноді публіцисти називають це «вулежною демократією». Але в дійсності вплив прямих дій на суспільно-політичне життя важко переоцінити. Пряма діє виступає певним механізмом тиску і підтримки, формою протесту і вираження політичної позиції, проявом згуртованості або, навпаки, розколу суспільно-політичних сил.

Більш конкретно пряма дія виконує наступні функції:

1. Інформування населення. Незважаючи на існування великої кількості джерел інформації, публічний характер висловлення позиції часто впливає на підвищення ваги кожного слова.

2. Переконання. Публічні виступи завжди підпорядковані прагненню оратора переконати слухачів у правоті озвучених ідей. При цьому живий контакт дозволяє підвищити як кількість можливих прийомів та засобів переконання, так і можливості для їх використання. Варто відмітити, що існує певна закономірність дії механізмів впливу на аудиторію. Її суть полягає в тому, що чим перед більшою аудиторією виступає політик, тим більшого значення у впливі на неї мають не раціонально-логічні аргументи, а ірраціонально-емоційні засоби. Знайти потрібний в кожному конкретному випадку баланс між логічним і емоційним – показник комунікативної майстерності політика, від рівня якої залежить ефективність переконуючого впливу.

3. Мобілізація. У масових зібраннях людей виникають сприятливі умови для спонукання їх до потрібних політикам дій. Це обумовлюється тим, що при вдалій організації заходів і правильній комунікації з аудиторією створюється особлива емоційна атмосфера, яка перетворює людей на масу, готову реагувати на заклики промовців.

4. Демонстрація політичної сили. Масові зібрання людей – гарний привід продемонструвати політичну підтримку тих, хто організовує і проводить подібні заходи.

5. Формування політичної ідентичності. Участь у політичних заходах – найкращий механізм політичної ідентифікації громадян. В умовах сучасної України саме участь у політичних заходах («Майдан», або «Антимайдан») виступає ключовим індикатором політичної ідентичності та ціннісно-світоглядного вибору.

Реалізація вказаних функцій прямої дії в політиці безпосередньо залежить від вміння враховувати при організації і проведенні масових акцій ряду параметрів, притаманних політичній поведінці. Від цього напряду залежить ефективність конкретної політичної кампанії.

Перший параметр - символічність місця. Для проведення політичних акцій бажано вибирати такі місця, які у жителів міста, селища асоціюються з важливими подіями. Хо́да по вулиці, що знаходиться на околиці міста, буде сприйматися як менш значуще політичне явище, навіть якщо його організатори консоліду́ють у свої колони досить багато людей. У сучасній Україні подібним місцем став Майдан Незалежності, однак символізм даного місця вийшов за межі географічної прив'язки, і «майдан» став терміном політичної боротьби на позначення особливої форми масових протестів на головній площі країни.

Другий параметр – масовість. Це необхідна умова ефективного впливу політичної акції на громадськість. Зі збільшенням чисельності учасників зростає відчуття масштабності події його політичної значущості. Крім того, у ЗМІ можуть з'явитися повідомлення про провал акції. У підсумку політична подія, яка готувалася як демонстрація народної підтримки, перетвориться в руках політичних конкурентів в аргумент політичної неспроможності. Слід також мати на увазі, що на великій площі навіть тисяча чоловік можуть

виглядати як невелика група. Подібний ефект сприйняття масовості не як чогось об'єктивного, а суб'єктивного враження, може активно використовуватися у різноманітних політичних маніпуляціях.

Третій параметр – атмосфера спільності. Люди, які зібралися на політичну акцію, повинні відчувати свою особливість, приналежність до групи, яка виконує важливу місію. Для чого учасників акції треба забезпечити роздатковим матеріалом, що символізує їх приналежність до групи. Це можуть бути великі значки, банти, пов'язки, прапорці, шапочки, футболки тощо. Вони допоможуть зробити людей в чомусь схожими один на одного нехай навіть на час, що неминуче сформує у них відчуття приналежності до групи. Для позначення мети акції важливо забезпечити розгортання транспарантів, плакатів з гаслами політичної кампанії. Засоби наочної агітації дадуть акції видовищності, стануть орієнтиром для бажаючих приєднатися до неї. Для того, щоб підкреслити політичну приналежність учасників акції, слід розгорнути прапори із символікою відповідної партії або суспільно-політичного руху.

Четвертий параметр – емоційний настрій. Необхідно ввести присутніх людей в такий емоційний стан, який відповідає цілям проведеної масової акції. Для вирішення цього завдання, крім зовнішнього оформлення місця дії і його учасників використовується музика, яка робить сильний вплив на підсвідомість людини, задає певний ритм, що викликає однотипні спонтанні реакції у багатьох людей. Важливе значення мають і спеціальні світлові ефекти. Так, наприклад, якщо акція відбувається в сутінковий час, то особливе підсвічування може справити сильне психологічне враження. Це тим більш важливо, що з настанням темряви у людей слабшає критичне сприйняття навколишнього, вони мимоволі підкорюються магії світлових ілюзій.

П'ятий параметр – сприйнятливність. Ця характеристика політичної поведінки акцентує увагу на створенні емоційного зв'язку маси з

політичними комунікаторами. Учасники зібрань повинні не тільки уважно слухати і сприймати політиків, але й адекватно реагувати на їх заклики. Цьому сприяє спільне повторення гасел, слоганів, хорове виконання пісень, особливо гімнів. Ось чому організація скандування являє собою важливу частину підготовчої роботи. Для цього в натовпі розподіляються спеціально підготовлені люди. Вони, як відлуння, підхоплюють в потрібний момент гасло та втягують в скандування усіх присутніх.

Таким чином, масові заходи багатофункціональні для політичних кампаній. Кожен такий захід, окрім того, стає прекрасним інформаційним приводом, що дозволяє переводити масові заходи із площини простого представлення позиції на заходи опосередкованого політичного впливу, коли конкретна подія перетворюється на інформаційний привід, який у свою чергу, провокує подальші згадування у ЗМІ, та, відповідно, увагу, та інформаційний резонанс.

В цілому, пряма дія в політиці неодноразово доводила свою ефективність як особливий прояв народовладдя. Підтвердженням цьому є події кінця 80-90-х років ХХ ст. на всьому пострадянському просторі та країнах Центральної і Східної Європи, а також масові виступи під час Помаранчевої революції та Революції Гідності в Україні. Акції прямої дії мають велике значення для привертання уваги громадськості до гострих проблем, стимулювання державних структур до їх вирішення. Вплив акцій прямої дії може мати таку силу, що змушує можновладців суттєво корегувати свою політику. В окремих випадках це приводить до зміни політичних сил у керма державної влади.

Реальна практика прямої дії показує приклади успішного застосування як традиційних, так і новітніх її форм.

7.3. Основні форми прямої дії

Серед існуючих класифікацій форм прямої дії в політиці зупинимось на поділі їх на дві основні групи: традиційні і новітні. До традиційних відносять ті форми, які склалися історично в ході політичного розвитку країн Європи та Америки з кінця XIX століття і до наших днів. Перевірені часом, ці форми набули певних сталих процедур, які довели свою ефективність. Хоча вони теж модернізуються, але все-таки їхня основа – це традиції. До числа таких форм прямої дії відносять наступні: мітинги, демонстрації, пікетування, страйки, голодування.

Новітні форми прямої дії породжені сучасними інформаційними технологіями, взагалі є явищем інформаційного суспільства. Перезавантаження інформацією суспільної та індивідуальної свідомості веде до того, що сучасні політичні акції змушені постійно «конкурувати» за увагу громадськості, оскільки медійний простір і так перенасичений. Більшість масових заходів залишаються поза увагою широких суспільних верств. Це обумовлює зростання ролі т. зв. «перформансів», тобто акцій театралізованого характеру, що покликані привернути увагу до певної проблеми або ідеї. До числа новітніх форм прямої дії в політиці відносяться наступні: політичний флеш-моб, політичний перформанс, хепенінг.

Розглянемо особливості традиційних форм прямої дії.

Мітинг – зібрання людей з необмеженим складом учасників, яке відбувається в певному місці для публічного висловлення громадської думки.

Практика проведення мітингів довела, що це є достатньо могутній засіб залучення в політику великих мас людей. Він є формою прояву існуючого в суспільстві відношення до тієї чи іншої проблеми, засобів її вирішення, політичного лідера і, в цілому, до органів політичної влади. В той же час мітинг є формою прояву політичної позиції як окремої людини, так і групи людей, засобом підтримки або заперечення тієї чи іншої дії влади або лідера.

Мітингу притаманні й негативні характеристики, які можуть принести протилежний очікуваному результат. Негативною особливістю мітингу є невизначеність складу учасників. Це може породити різні тлумачення й оцінки щодо представництва різних груп населення на мітингу та кількості його учасників. Але це також може привести до поганої керованості акцією, а з урахуванням можливих негативних аспектів промов ораторів (експлуатація агресивної лексики, закликів тощо). Це взагалі загрожує небезпекою антисоціальної поведінки зібрання.

При організації і проведенні мітингу необхідно враховувати наступні технологічні його аспекти.

По-перше, треба враховувати загальну структуру простору мітингу. Є ядро мітингу, і є периферія мітингу. Ядром мітингу являється та частина його учасників, які зосереджені біля трибуни і яка своєю реакцією задає характер масової поведінки мітингуючих. Це ядро може підтримувати оратора, а може, навпаки, бути налаштованим проти нього. Від цього залежить загальна ситуація в просторі мітингу.

Периферія мітингу – це та частина простору, де мітингуючи поступово заміщаються випадковими перехожими і де існує найбільша небезпека різного роду провокацій та антисоціальних дій.

Поділ мітингу на ядро та периферію ставить перед його організаторами наступні задачі. З одного боку, взяти під контроль ядро, щоб забезпечити потрібну реакцію учасників, з другого боку, забезпечити безпеку на периферії мітингу.

Велике значення для успішності мітингових акцій має склад ораторів. Один виступ невмілого або провокаційного оратора може викривити враження від усієї акції і нашкодити іміджу його організаторів. Взагалі мітингові промови мають ряд специфічних особливостей, дотримання яких може забезпечити потрібний ефект. Це, перш за все, надання яскраво

емоційної форми виступу, по-друге, це використання слів, які мають досить абстрактний вираз значимих цінностей (свобода, справедливість, загальне благо і т.д.). І, нарешті, звернення до слухачів повинні мати характер закликів, лозунгів, чітких формулювань думок.

Суттєвий вплив на реакцію мітингуючих справляє залучення до виступів або присутності президії мітингу відомих, авторитетних персон. В даному випадку не має значення, в якій сфері життя людина отримала суспільне визнання. Це може бути і політик, і актор, і спортсмен тощо. Головне – він своєрідним чином переносить свій авторитет на конкретну політичну акцію.

Треба враховувати і те, що мітинг – це збори людей, де відбувається обговорення якихось питань. Логічним завершенням таких зборів є прийняття резолюції – рішення або звернення учасників мітингу до громадськості, структур влади або окремих політичних лідерів. Очевидно, що така резолюція повинна готуватися до початку мітингу, а її прийняття з урахуванням масового характеру зібрання не складає великих труднощів.

У підсумку зазначимо що, як і усяка політична акція, мітинг потребує ретельної підготовки, планування і відповідного забезпечення необхідними ресурсами.

Іншою достатньою традиційною формою прямої дії є демонстрація. Цей термін вживається у двох значеннях. Як будь-яке представлення, висловлення вимог, побажань, настроїв різноманітними засобами масового характеру.

Під демонстрацією розуміють також масову ходу прибічників певної ідеї, політичної позиції, вираз підтримки або протесту. Термін «демонстрація» близький за змістом до терміну «маніфестація», який також означає певний вираз, представлення якоїсь позиції, ідеї тощо.

Як правило, ці терміни або ототожнюють, або використовують таку формулу: демонстрація як масова хода супроводжується маніфестацією сенсу цієї ходи за допомогою плакатів, транспарантів та інших засобів наочної агітації.

Може бути і така форма прямої дії як хода, яка близька до демонстрації, але відрізняється від неї тим, що є масовим проходженням громадян за заздалегідь визначеним маршрутом з метою залучення уваги до яких-небудь проблем. Хода, як правило, не потребує спеціальних засобів маніфестації, оскільки сам факт проходження певним маршрутом є символічною подією.

Демонстрації можуть виродитися в розважальну акцію або офіційний ритуал, на зразок того, що відбувалося в Радянському Союзі під час святкувань річниць Жовтневої революції або першого травня.

Демонстрація як форма прямої дії буде ефективна, коли при підготовці і проведенні її враховано наступне. Демонстрація повинна бути дійсно масовою. Сам факт великої кількості учасників, як уже відмічалось, свідчить про значимість акції. Далі, при проведенні демонстрації треба забезпечити чіткість і виразність виділення демонструючих від інших громадян. А також яскравість виразу суті політичного змісту конкретної демонстрації.

При серйозній підготовці і відповідальному ставленні до демонстрації, вона стає могутнім засобом політичної мобілізації та агітації. Масовий характер дійства, її вражаючий розмір забезпечить широку підтримку у суспільстві вимог демонстрантів, завоювання прибічників та стримування або залякування політичних супротивників.

Використовують у політичній боротьбі і таку форму прямої дії, як пікетування. Пікетування може бути одноосібним, нечисельним і масовим. Найбільш дієвою формою пікетів є масові їх різновиди.

Масове пікетування – форма публічного вираження думок, здійснюваного без пересування та використання звукопідсилюючих технічних засобів шляхом розміщення у пікетованого об'єкта груп громадян, які використовують плакати, транспаранти та інші засоби наглядної агітації.

На особливу увагу заслуговує розгляд і такої форми прямої дії, як страйк. Це одна з найрадикальніших форм політичної боротьби, якої корені цього явища суспільного життя знаходяться в економічній сфері. Страйки виникли в процесі боротьби працюючих з роботодавцями. Окрім суто економічних страйків є й такі, в яких політична складова стає домінуючою. Відомі страйки шахтарів, які на початку 90-х років привели до дострокових виборів президента та парламенту в Україні.

Страйк – це припинення трудового процесу з метою політичного тиску, пред'явлення й наполягання на прийнятті певних рішень.

Ефективність страйку як форми політичної боротьби обумовлюється низкою чинників. До їх числа відноситься те, що страйки здатні за короткий термін залучити до політичної активності велику масу людей в різних регіонах країни. Особливо ефективні загальнонаціональні страйки, які в історії багатьох країн приводили до глибоких політичних потрясінь.

У той же час треба пам'ятати, що страйки наносять велику шкоду економічному життю суспільства, самі страйкуючі несуть матеріальні збитки, різко загострюється морально-психологічна атмосфера в усьому суспільстві.

Страйки виступають дуже гострим та крайнім засобом економічної і політичної боротьби. Взагалі страйки є показником глибокої кризової ситуації в якомусь регіоні, сфері життя або усього суспільства. Тому ті, хто організовує страйки, несуть особливу відповідальність за наслідки страйкування.

З точки зору суто технологічної, при проведенні страйків необхідно враховувати наступні моменти:

1. Треба чітко визначити мету, терміни проведення і засоби забезпечення страйку.
2. Це в свою чергу, вимагає визначення джерел матеріальної підтримки страйкуючих та компенсації негативних наслідків страйку.
3. Потрібно передбачати дії влади і розробляти плани відповідних протидій з боку страйкуючих.
4. Важливо також проводити роз'яснювальну роботу з громадськістю, використовуючи ЗМІ для того, щоб отримати підтримку серед населення, яке не приймаючи участі у страйку, може мати серйозні життєві проблеми в ситуації страйкової боротьби.

Страйки мали місце в українському суспільно-політичному житті в основному у 90-х роках минулого століття. З тих часів, а точніше з кінця 80-х років того ж століття, бере свій початок використання ще однієї гострої і дуже небезпечної форми прямої дії – голодування. Хоча сьогодні випадки голодування як засобу політичної боротьби зустрічаються доволі нечасто, не виключаються ситуації, коли хтось може спробувати здійснити масове голодування, як це було під час подій Революції на границі.

Голодування – це крайній засіб політичної боротьби, коли у якості аргумента використовується особисте здоров'я і життя людини.

Небезпека голодування обумовлена тим, що перебачити реакцію організму конкретної людини на голод практично неможливо. Відомо випадки, коли фізично здорові люди не витримували голодування. Ця обставина накладає особливу відповідальність на тих політиків, хто наважиться на голодування в ім'я політичних цілей.

Обов'язковою умовою політичного голодування є забезпечення щоденного медичного нагляду за станом здоров'я учасників акції. Тут також важливо своєчасно припинити дійство і регулярно інформувати громадськість про стан здоров'я голодуючих і реакцію влади на вимоги протестуючих.

Особливе місце серед традиційних і новітніх форм прямої дії займає унікальне та самобутнє явище українського життя на початку ХХІ століття. Мова йде про Майдан, Помаранчевий Майдан (2004 р.) і Майдан Революції Гідності (2013-2014 рр.) увійшли в історію не тільки України, але й усього світу. Спроби повторити феномен Майдану відбувалися в інших країнах, але в повній мірі досягти політичного ефекту українських майданів нікому не вдалося.

Майдан як суспільно-політичне явище потребує спеціального аналізу, зупинимось лише на його загальній характеристиці як втілення традиційних і новітніх технологій прямої дії.

По своїй суті українські майдани були акціями протесту щодо дій правлячих політичних сил, які в обох випадках йшли на обман народу, якому вони повинні були вірно служити. По формі це були акції по захопленню центральної площі столиці України Києва і утримання її тривалий час до потреб протестуючим реакції влади.

Технологічно організація і проведення майданів є складною і витратною акцією. З точки зору використання конкретних процедур майдан є поєднанням традиційної мітингової форми зібрання з концертно-театралізованим додатком до неї. Окрім того, на території майдану організується певне поселення, де учасники відпочивають, харчуються, працюють над підтримкою існування цього поселення.

Однією з новітніх форм прямої дії є політичний флеш-моб. Ця форма, як і подібні інші форми (політичний перформанс, хепенінг) породжені

епохою інтернету, нових культурних та комунікаційних реалій XXI століття⁴⁸.

Флеш-моб – заздалегідь спланована масова акція, у якій група людей (моберів) раптово з’являється у громадському місці. Протягом декількох хвилин люди із серйозним виглядом виконують заздалегідь заплановані дії абсурдного характеру (згідно до сценарію) і потім швидко розходяться в різні сторони, начебто нічого не трапилося. Вперше флеш-моби з’явилися в США у 2003 році, вони використовуються в багатьох країнах.

Проведення флеш-мобів передбачає самоорганізацію значної кількості людей за допомогою сучасних засобів комунікації. Головний задум флеш-мобів полягає у розриві структури повсякденності через внесення у неї елементів хаосу. У людини, яка стає свідком подібних дій виникає відчуття абсурдності встановленого порядку суспільного життя, звичайні уявлення про «правильність» соціальних дій ставляться під сумнів, там самим завдається удару по звичній структурі оточуючого світу.

Зародившись як політична акція, флеш-моб показав значний політичний потенціал. Він полягає у реалізації через нього механізму позиціонування тієї чи іншої політичної сили. Акції флеш-мобу взяли на озброєння опозиційні сили ряду країн.

Флеш-моб має свої особливі правила організації і проведення. Як форма демократичної самоорганізації громадянського суспільства флеш-моб дозволяє певній соціальній групі зорганізуватися у мережі та виразити власну позицію. За умов тиску влади на опозиційний рух саме флеш-моб є єдиною можливістю заявити про себе.

Політичний перформанс – ще одна новітня форма політичного дійства, яка є втіленням театралізації публічного простору, простору політики. В

---

⁴⁸ Олещук Петро. Політичні технології. Інформаційний аспект. Навч. посіб. К., 2020. С.109-139.

сучасних умовах відбувається зниження ролі раціонально-логічної сторони політики і зростає вплив ірраціонально-емоційної її складової. Це прослідковується і в тому, що зростає візуальне сприйняття політики, образність стає головним політичним аргументом.

Термін «перформанс» у його первісному значенні – це процес використання будь-якої системи знаків для виробництва значень. Політичний перформанс – це срежисоване дійство, в якому головну роль відіграє політик і яке направлене на цільову аудиторію.

У цьому плані перформанс є своєрідною іміджевою технологією, розрахованою на масову аудиторію, перед якою розігруються події, що підкреслюють позитивні іміджеві характеристики політика.

Якщо традиційні форми прямої дії орієнтовані на колективні, масові акції, то перформанс направлений на індивідуалізовані акції політиків, що розраховані на масову аудиторію. Яскравість, образність, зрозумілість перформансу – ось його основні технологічні «секрети».

Певним продовженням політичного перформансу є хепенінг як політична технологія. Хепенінги – це несерйозні як за формою, так і за змістом театралізовані дійства. Відмінність останніх від перформансів ще і в тому, що вони відбуваються спонтанно і непередбачувано. Ні місце, ні зміст дії не має особливого значення, головне незвичність та провокаційність сюжету, що розгортається перед публікою.

Політичний ефект хепенінгу базується на провокативному ефекті дій, що спрямовані на руйнування політичних стереотипів. Коли дана акція може представляти політичний смисл у завуальованій неполітичній формі.

Загальний висновок по цій темі лекційного курсу полягає в тому, що політика як практична дія є втіленням аналітичної складової політичного процесу. Рішення, які є завершальним продуктом аналізу політики, реалізуються у різноманітні форми політичної активності, в тому числі і в

формах прямої дії. У сучасній політичній практиці застосовуються як традиційні, так і новітні технології прямої політичної дії.

Література

1. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії: Монографія. Луцьк, 2007.
2. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования. М., 1987.
3. Лебон Г. Думки і вірування юрби. Філософська і соціологічна думка. 1991. № 6.
4. Олещук Петро. Політичні технології. Інформаційний аспект. Навч. посіб. К., 2020.
5. Політологія: підручник/За ред. В.Ф. Цвиха, О.В. Батрименка. К., 2010.
6. Прикладна політологія: навч. посіб./ За ред В.П. Горбатенка. К., 2008.
7. Райс Э., Траут Дж. Позicionирование: битва за узнаваемость. СПб., 2001.
8. Семенченко Ф.Г. Політична діяльність: аксіологічний вимір: Монографія. К., 2011.
9. Соколов А.В., Соловьева А.В. Мобилизация в общественно-политических кампаниях. Власть. 2013. № 11.
10. Шампань П. Манифестация: производство политического события. Вопросы социологии. 1992.

Лекція 8. Політичне маніпулювання

8.1. Сутність маніпулятивного впливу в політиці

У практиці політичного життя політичної боротьби застосовується різноманітні механізми досягнення бажаних цілей. Основним таким механізмом, як відомо, є влада. Влада є головною метою і засобом регуляції цих процесів, які відбуваються в суспільстві. Але поруч з владою в політиці широко використовують і інші засоби впливу. Мова йде про цілу низку ідейно-моральних, психологічних важелів, за допомогою яких здійснюється політичний вплив на суспільство в цілому і на окрему людину в тому числі.

До числа таких важелів політичного впливу відносяться пропаганда та агітація, політична реклама, політичний імідж, практика зв'язків з громадкістю. Усі вони об'єднуються тим, що діють не через примус, а за допомогою впливу на свідомість, на психологічні структури людей. Особливе місце в ряду механізмів цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку людини займає маніпулювання.

З точки зору формальної, маніпулювання відрізняється від інших процедур політичного впливу тим, що воно не інституціоналізовано. Якщо суб'єктів агітаційно-пропагандистської діяльності, рекламщиків, іміджмейкерів, піарщиків суспільство знає за їх професійною приналежністю, то тих, хто займається маніпулюванням не пізнають за посадою. Якщо діяльність пропагандистів, рекламщиків і т.п. біль-менш регламентована, в нормована (хоча б під час виборчих кампаній), то діяльність маніпуляторів не регламентується законом.

Існує певний парадокс: маніпуляторів офіційно ніби й немає, а в дійсності вони є. Фокус тут у тому, що маніпуляція – це частина реальної політики, яка в тій або іншій міри пронизує політичний простір, набуваючи в різних проявах політики специфічного відтінку.

В певних обставинах маніпуляторами є і пропагандисти-агітатори і рекламщики, і піарщики, і іміджмейкери. Але головними маніпуляторами в

політиці є самі політики, незважаючи на те, яке місце вони займають в політичній системі – владне або опозиційне.

У чому ж суть політичного маніпулювання, і що обумовлює його існування в суспільно-політичному житті?

Спочатку треба з'ясувати походження і використання терміну «маніпулювання». Корінь цього терміну треба шукати в його первісному значенні. Воно походить від латинського «manus» - рука.

У тлумачних словниках існує декілька пояснень терміну «маніпуляція» - виконувана руками складна дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо.

Маніпулювання як процедура, що складається з маніпуляцій в політиці, і не тільки, має певну аналогію в дійствах театру маріонеток. Цей ляльковий театр передбачає, що ляльки, які імітують дії людей, керуються ляльководами. А вони знаходяться за лаштунками сцени, здійснюючи маніпуляції з ляльками за допомогою тоненьких мотузок. Треба додати, що сцена з ляльками яскраво освітлена, а ляльководи одягнуті у чорне вбрання і нібито розчиняються в просторі біля сцени.

Цей опис театру маріонеток ніби ілюстрація суті маніпулювання в тому числі і політичного маніпулювання. Люди ніби ляльки на сцені суспільного театру, а ляльководи – маніпулятори свідомістю і поведінкою членів суспільства. Процес маніпулювання, як і в театрі маріонеток прихований, а люди ляльки-маріонетки, не усвідомлюють, що ними хтось керує.

Політичне маніпулювання – це приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей з метою примусити їх діяти (або бездіяти) всупереч особистим інтересам.

У цьому визначення ключовими є дві позиції: «приховане» і «всупереч особистим інтересам». Значення цих позицій в розумінні політичного маніпулювання стає очевидним при порівнянні відкритого владного впливу від маніпулятивного впливу на людину. Владний вплив як певна фізична дія або висловлена в мові вимога спонукає людину до усвідомленої реакції. Ця

реакція може мати різне спрямування. Людина може підкоритися, може не підкоритися, може просто ухилитися від виконання владної вимоги. І це зрозуміло, оскільки людина носій свободи волі і обере ту реакцію, яку визнає відповідно її особистим інтересам.

Маніпулятивний вплив має іншу природу. Він не є очевидним для людини, оскільки здійснюється приховано, утаємничено. В цих умовах індивід (або об'єкт впливу) неусвідомлено робить (або думає) те, що нав'язує йому маніпулятор. Більше того, найвище «мистецтво» маніпуляції полягає в тому, щоб об'єкт впливу думав, що це він робить абсолютно самостійно. Ясно, що в такому випадку ні в кого не виникає здатність оцінити відповідність своїх дій особистим інтересам.

Важливим для розуміння сутності маніпулятивного впливу в політиці є з'ясування причин існування цього явища в суспільно-політичній практиці. Маніпулювання в політиці є не тому, що цього захотіли недоброчесні політики, хоча і цей момент треба враховувати. Головна причина існування маніпулювання в політиці – це сама політика як така сфера людських взаємовідносин, де відбуваються різноманітні зіткнення інтересів, де прагнення до влади багато в чому визначає суть політики.

З точки зору людських інтересів маніпулювання є результатом певного розходження у змісті інтересів політичних еліт і інтересів більшості громадян. Політичні еліти (і правлячі, і опозиційні) прагнуть до влади, а владу в умовах демократії їм делегує народ. Щоб завоювати владу треба переконати народ у тому, що еліти її достойні, що вони ефективно використовують свої владні повноваження. Інакше кажучи, еліти прагнуть підтримки народних мас, суспільства.

Головний аргумент в боротьбі за владу – це досягнення обіцяних народу результатів, але цей аргумент достається нелегко, а іноді його і взагалі немає. Ось тут політичні еліти і звертаються до маніпуляцій, бачачи в них засіб засвоювання підтримки народу.

Складнішим є питання про співвідношення інтересів народу, громадян і політичним маніпулюванням. Безумовно, маси не прагнуть до того, щоб їми маніпулювали, але в них існує потреба у відчутті своєї значимості в житті суспільства, у впливі на політичні процеси. І формально в умовах демократії народ має можливість впливати на політику за допомогою різних механізмів.

Як показує історична практика, вплив народних мас на суспільно-політичне життя не завжди є дієвим. Цьому існує багато причин. Одна з них - це складність процесів суспільно-політичного життя, відсутність серйозних навичок та знань, щоб окрема людина самостійно могла розібратися в усіх перепітлях політики. Складність раціонально-логічного розуміння суспільно-політичного життя робить масу залежною від тих, хто їм роз`яснює політику.

Треба також мати на увазі реалії інформаційного суспільства. Мозок людини XXI століття перезавантажений інформацією, зрозуміти причинно-наслідкові зв`язки в цих умовах досить складно. Людська свідомість прагне простоти, ясності, очевидності. Цей запит задовольняє політичне маніпулювання, заміщуючи логічну аргументацією образно-емоційними картинами світу.

Також необхідно враховувати зміни, які відбулися в останні десятиліття в політичному житті більшості країн світу. Відбулося значне падіння ролі політичних ідеологій як чинника суспільного розвитку. Ідеологічна компонента політики почала заміщатися психологічними чинниками. Психологізація політики як наслідок високого рівня життя в провідних країнах Заходу домінування центристських політичних сил, посилення масовізації суспільного життя сприяли широкому використанню різного роду ірраціональних управлінських процедур. Імідж, театралізація політичних баталій, політичні шоу на телебаченні, стихія Інтернету – ось деякі показники суттєвих змін сьогоденного суспільно-політичного життя.

Все це в кінцевому підсумку обумовило зростання ролі маніпулятивних технологій в сучасних умовах. Маніпулювання як приховане управління

людською свідомістю та поведінкою в тій чи іншій мірі знаходить своє втілення в різних суспільно-політичних процесах.

Так, наприклад, маніпулятивність супроводжує агітаційно-пропагандистську діяльність, особливо під час різного роду виборчих кампаній. Оскільки пропаганда є діями, направленими на переконання людей у значимості тих чи інших цінностей, то вона змушена орієнтуватись на буденну свідомість. Це породжує спрощення, а то й примітивізацію змісту пропаганди, що не лише не приводить до викревлення іноді досить складних характеристик суспільного життя.

Маніпулятивність притаманна і політичній рекламі. В цьому випадку прихований вплив на людину здійснюється за допомогою однонаправленості рекламних повідомлень. По саме своїй суті будь-яка реклама, в тому числі і політична, не забезпечують можливості порівняння, вибору, оскільки рекламна інформація завжди однонаправлена. Вона надає відомості тільки про позитивні характеристики пропонованого продукту. Очевидно, що завжди є і негативні сторони товару, але про них реклама нічого не сповіщає. В цьому і заключається прихований вплив на споживача – «купуй тільки цей товар». Сказане в повній мірі відноситься і до політичної реклами.

Процедура створення і розповсюдження політичних іміджів також несуть в собі елементи маніпулятивності. Оскільки імідж - це образ політика, або політичної структури, то він уже по своїй природі є ірраціональним феноменом. Головне в іміджі не те, чим насправді є політик або політична структура, а чим повинен уявлятися, сприйматися. Імідж, особливо позитивний імідж, є відретушованою копією реальності. І оскільки імідж безпосередньо використовуються в боротьбі за підтримку громадян, виборців, вони в більшості випадків є засобом маніпулятивного впливу на людей.

Сказаного достатньо, щоб переконатися у тому, що маніпулювання об'єктивно притаманне сучасній політиці. Однак це не означає, що політика

завжди є маніпулятивною, що політика і маніпуляція тотожні явища. Політика по своїй суті є свідомою діяльністю по організації та регулюванню суспільного життя. Там і тоді, де і ким політика ефективно виконує свої функції, де в суспільстві панує стабільність, сталий розвиток, узгодженості інтересів людей, там ніяки прояви маніпулювання не загрожують їхньому існуванню. В той же час суспільство, як і окрема людина не повинні бути байдужими до будь-якого прояву маніпулятивності. Свідомому використанню маніпулятивних технологій повинно протистояти свідомі їм протидія. Про що мова піде в кінці цієї лекції.

8.2. Основні засоби та прийоми політичного маніпулювання

Політичне маніпулювання здійснюється за допомогою різноманітних засобів. Вони в свою чергу поділяються на певні групи у відповідності до основних способів маніпулювання. Перший – це інформаційний спосіб, в основі якого лежить вплив на свідомість та поведінку людей за допомогою передачі відомостей, які мають значення для об'єкта впливу. Другий – чуттєво-емоційний, в цьому випадку вплив здійснюється на емоції та почуття людей за допомогою як мовних засобів, так і засобів чуттєвого сприйняття світу (кольори, звуки, зображення). Третій – організаційний-маніпулятивний вплив забезпечується специфічною організацією практичного досвіду людей (ефект «самообману»).

Домінує в сучасних процесах маніпулювання інформаційний спосіб, оскільки інформація сьогодні – головний засіб комунікації, який має розгалужену систему її технічного забезпечення і розповсюдження.

Інформація – це загальна форма, за допомогою якою реалізують свої інтереси політичні маніпулятори. Але не меншого значення має наповнення інформації змістом. Зупинимося на деяких змістовних характеристиках, які виступають важливими засобами маніпулятивного впливу в політиці.

На особливу увагу заслуговують такі феномени суспільної свідомості як міфи. Міф, як ніякий інший продукт відображення людиною світу,

адекватний природі маніпулювання. Міф – «це психологічно доступна усім відповідь на проблеми загальної значимості».⁴⁹

У чому ж ефективність міфу як засобу маніпулювання?

Відповідь на це питання треба шукати в сутнісних характеристиках міфів. Міфологічна свідомість була однією з перших форм відображення оточуючого світу. І, на перший погляд, є дивним той факт, що і в давнину, і в сучасному світі міф не втратив свого функціонального значення в регуляції поведінки людей. Але укоріненість міфу, міфологічної свідомості пояснюється раціонально-ірраціональною природою людини і її незнання.

Людина як розумна істота прагне і здатна пізнавати у логічній, доказовій формі свого мислення, але й емоційно-чуттєве відображення не втрачає своєї ролі. В цілому домінує у людини раціо, але тоді, коли вони не дає відповіді на запити пізнання, починає домінувати ірраціонально-чуттєва реакція на світ.

Міфи були і є ірраціональною формою пізнання. Як у минулому, так і сьогодні міфи заміщають логіку, доказовість. Якщо мислення виявляється нездатним адекватно пояснити ті або інші аспекти природнього та суспільного світу.

Для міфів характерно цілісне, самодостатнє трактування дійсності, яке базується на образах боротьби протилежних сил (добра і зла, життя і смерті, героїв і зрадників тощо). Неодмінною умовою міфів є наявність в їх структурі не логічних аргументів, а проявів чуда. Відповідно уся конструкція міфу тримається на вірі, без застережної і абсолютної.

З цього опису природи міфу стає зрозумілим, чому він адекватний цілям і задачам маніпулювання.

Політичний міф – це емоційно забарвлена, чуттєва уява про політичну дійсність, яка заміщує і витісняє реальну уяву про неї і її істинне знання.

---

⁴⁹ Почепцов Г.Г. Психологические войны. М.2000. С.187.

Можна повністю погодитись з оцінкою ролі міфів в політичному маніпулюванні одного з українських дослідників цього феномену.

«Політичний міф як засіб боротьби за владу, її легітимізацію і втримання значно ефективнішим за насилля. Адже насильницькі методи спрямовуються ззовні, їм протистоять bastiони людської гідності – приватне життя, особиста свобода тощо, а політична міфологія закарбовуючись у пам'яті своїми простими і яскравими образами, гіпноотично зомбує свідомість, стимулює дії та поведінку людини, відповідно до задумів політичного маніпулятора».⁵⁰

Політичні міфи – це продукт цілеспрямованого дійства політичних маніпуляторів, він спирається на вже існуючі у масовій свідомості уявлення й закорінені архетипи, сподівання й очікування громадян. Політичні міфи тісно пов'язані з актуальними проблемами суспільно-політичного життя і обслуговують інтереси маніпуляторів – виправдовують реальні політичні процеси, забезпечуючи впевненість суспільства у правомірності існуючого порядку речей.

Не меншого значення у політичному маніпулюванні надається і такому засобу впливу як стереотип. Взагалі стереотипи є необхідною умовою людської свідомості, оскільки вони забезпечують економію мислення, скорочують його, роблять менш складним. Стереотип – це схематизований, спрощений звичайно емоційно забарвлений образ якого-небудь об'єкта, який фіксує лише деякі, часто-густо несуттєві його риси.

Політичні стереотипи – це укорінена схема сприйняття суспільно-політичних явищ. Це своєрідне мислення по – шаблону, за звичкою.

З цих характеристик стереотипів очевидно, яку важливу роль вони відіграють у політичному маніпулюванні. Маніпулятори створюють шаблони мислення – стереотипи, вводять їх в людську свідомість, а потім, спираючись на них, формують потрібні їм інтерпретації дійсності.

---

⁵⁰ Прикладна політологія: навч. посіб./За ред. В.П. Горбатенко. К.2008. С.335.

Використання стереотипів в політичних комунікаціях – один з широко використовуваних прийомів політичного маніпулювання (стереотипизація).

Ще одним змістовним засобом політичного маніпулювання є чутки. Політичні чутки – це інформаційні повідомлення, що циркулюють між людьми, про політичні події, явища, осіб, без надання доказів їх достовірності.

Ефективність чуток як засобу комунікації, в тому числі маніпулятивно обумовлена тим, що інформація, яка передається ними має яскраву, емоційну, просту і доступну форму. Чутки циркулюють як правило, в усній формі по каналах міжособистого спілкування.

Чутки - це інформація, що виготовляється з метою поширення та ретрансляції. З одного боку, вони несуть у собі певні дані, а з іншого боку – їх інтерпретацію відповідно до поставлених задач продуцентами чуток.

Причин, які можуть викликати можливість появи чуток досить багато. До числа їх відносять і такі, як інформаційний голод, об'єктивна значимість теми, екстраординарність подій.

Існує багато різних моментів, які визначають дієвість чуток, у політичному маніпулюванні. Це час і місце, де починають розповсюджуватися чутки, особа ретранслятора (його авторитет), характер змісту і форму подавання чуток, динаміка циркулювання чуток, середовище поширення чуток.

Оцінюючи роль чуток в політичному маніпулюванні слід також пам'ятати, що це небезпечна зброя і для творців чуток. Вона вимагає високої професійності, обережності, передбачення можливих ефектів від поширення чуток, оскільки вони можуть породити і неочікувані наслідки. Суть цих наслідків у тому, що чутки будуть «популяризувати об'єкт, на який спрямована негативна чутка; дискредитувати суб'єкта, на користь якого було поширено чутки, виставити його головним винуватцем таких чуток,

джерелом дезінформації; прискорити непередбачуваний і небажаний розвиток подій тощо».⁵¹

Компрокат – один з відомих і актуалізованих засобів маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку людей. Нові технічні можливості у стриманні і розповсюдженні інформації зробили компрокат досить значним елементом сучасної політики.

Компрокат є негативна інформація про політиків, що поширюється неофіційними каналами з метою реалізації політичних цілей.

Відомими формами компрокату є витік (свідоме поширення прихованої інформації або дезінформації під виглядом політичних таємниць) та оприлюднення сумнівних біографічних фактів. До основних причин розповсюдження компрокату відносять: швидкість поширення негативної інформації у суспільстві; така інформація сприймається як об'єктивна (а позитивна сприймається як замовна); негативне ставлення широким загалом до політики як брудної справи, тому компрокат сприймається як норма.

Компрокат є нестійкою формою політичної комунікації, оскільки він цілеспрямовано створюється безпосередніми суб'єктами політичного процесу. А оскільки динаміка цього процесу досить висока, то зміни у політиці можуть призвести до втрат інтересу щодо тих чи інших компрометуючих матеріалів.

Таким чином, компрокат у політичному маніпулюванні виконує дієву функцію по дискредитації суб'єктів політики, але його ефект може бути нетривалим, а ось деформаційний вплив компрометуючої інформації на суспільство може мати довготривалу дію. Оскільки конкретний епізод компрометуючої ситуації забудеться, а загальне негативне ставлення до політики і політиків тільки посилиться.

Як уже відмічалось, інформація є головним засобом маніпулятивного впливу в політиці, а основним технічним засобом її розповсюдження є засоби

---

⁵¹ Прикладна політологія: навч. посіб./За ред. В.П. Горбатенко. К.2008. С.345.

масової інформації (ЗМІ). В останні роки все більшого значення в цьому плані набуває Інтернет.

Особливістю використання ЗМІ у політичному маніпулюванні є те, що це не стільки технічна проблема, скільки проблема сприйняття ЗМІ і тієї інформації, яку вони продукують.

Ця проблема формулюється, як проблема довіри до джерела інформації. Людина, сприймаючи ту або іншу інформацію, відштовхується від оцінки її джерела. Якщо він вважає, що джерело не буде його обманювати, буде надавати достовірну інформацію, він включить цю інформацію в структуру своїх уявлень та політичних позицій.

Існують певні технології завоювання довіри до джерела інформації. Ось деякі прийоми завоювання потрібної довіри:

1. Передача правдивої інформації, яку можна легко перевірити.
2. Розгляд проблем та питань, що хвилюють аудиторію.
3. Передача «експертних оцінок» (начебто нейтральних суджень осіб, авторитет яких не перевірений, а безапеляційно стверджуваний).
4. Прийом «своїх хлопців» (загравання з аудиторією на основі загальних проблем та інтересів).
5. Прийом «загальний вагон» (створення враження, наче це роблять усі) базується на груповій конформності та ефективі зараження.
6. Перенесення авторитету осіб та організацій, що вже закріпився в даному середовищі на свої пропагандистські повідомлення.
7. Використання іронії, сарказму, гумору.

Не важко помітити, що більшість вказаних прийомів є способами маніпулятивного впливу на аудиторію. Ясно, що коли джерело інформації повідомляє об'єктивну, правдиву інформацію, до маніпулятивних прийомів звертатися немає потреби. Але якщо мета стоїть у маніпулюванні то й засоби завоювання довіри стають відповідно маніпулятивними.

Існує величезна кількість прийомів маніпулювання інформацією, які використовуються ЗМІ. Розглянемо деякі найбільш типові для сьогоденної практики політичного маніпулювання.

Один з найпростіших прийомів – передача відвертої неправдивої інформації. Більш витончений прийом – це продукування напівправдивої інформації. В цьому випадку правдива інформація служить своєрідним «прикриттям» для дезінформації.

Є блок прийомів, в яких зміст повідомлень не відповідає дійсним фактам. Сюди можна віднести і фальсифікацію фактів, посилення на непідтвержені джерела.

Існують прийоми політичного маніпулювання, в яких провідну роль відіграють журналісти. Це відбувається в різноманітних передачах на телебаченні, радіо, коли журналісти інформують аудиторію або коментують ті або інші події. Це може бути і під час різного роду телешоу, інтерв'ю тощо.

Зупинимось на характеристиці такого роду прийомів.

«Читання думок» - найбільш розповсюджена техніка подачі особистої точки зору. Журналіст говорить про внутрішні почуття, приховані емоції, невисловлені думки та цілі будь-якого політика, а той усього суспільства. Джерело такої обізнаності залишається невідомим.

«Анонімне» джерело інформації. Повідомлення робиться від невизначеного джерела – «критики вважають...», «спостерігачі відмічають...»

«Симуляція дискусії»: в обговоренні питання приймають участь декілька осіб, але по суті їхні погляди нічим не відрізняються.

«Евфемізми»: практика підміни понять, коли термінологія, яку використовують повинна орієнтувати аудиторію відповідно до поглядів журналіста, наприклад, зіткнення громадян з поліцією називають «конфронтацією» або «демонстрацією».

«Останнє слово»: репортаж завершується на думці, яка ніби підводить підсумок усього сказаному і відповідає точці зору автора передачі.

«Фальшивий комплімент»: позитивна оцінка заперечується наступним коментарем або висловлюванням більш переконливої точки зору.

«Фальшива критика» - прийом протилежний попередньому, ефект критичної оцінки втрачається наступними позитивними висловлюваннями.

«Отруйний сендвіч»: позитивна оцінка ховається між негативними вступом і висновком.

«Солодкий сендвіч»: журналіст вміщує негативні оцінки між позитивним вступом і висновком.

«Недоведена теорія»: робиться посилання на недоведену теорію, гіпотезу або суб'єктивну думку як дещо, що не викликає сумнівів, очевидне.

«Громадська думка»: робиться посилання на опитування громадської думки, які підібрані тенденційно, не по темі передачі, або є результатом локальних опитувань за неперевіреними методиками.

До числа маніпулятивних прийомів подачі інформації відносяться і такі: домінування коментарів та оцінок над висвітленням фактів, створення невідповідності між зображенням і текстом, використання заголовків, що не відповідають змісту матеріалу, тощо.

Окремий блок прийомів маніпулювання – це суто психологічний тиск на свідомість людей. Нагнітання страху, драматизація подій, сіяння панічних настроїв і т.п.

Ряд прийомів маніпулятивного впливу будуються на порушенні законів логічного мислення. Мова йде про такі порушення логіки викладу матеріалу, як підміна тези, хибна аналогія, висновок без достатньої підстави, підміна причини наслідком, тавтологія і т.п.

В ряду прийомів маніпулювання в політиці своє місце займають і мовно-лінгвістичний прийом. Їх виклад заслуговує на окреме висвітлення, що і буде предметом спеціального курсу «Політична мова».

Як певний підсумок розгляду засобів та прийомів політичного маніпулювання треба звернутися до такого феномену сучасності, як віртуалізація.

Віртуалізація в широкому розумінні є набуттям ілюзорності тих чи інших явищ або процесів. Особливий розвиток віртуалізації відбувається в політичній сфері. Цей процес органічно пов'язаний з використанням маніпулятивних технологій в політиці.

Реальні політичні явища та процеси за допомогою маніпулятивних технологій та можливостей сучасних електронних засобів масової комунікації набувають у свідомості людей ілюзорно-достовірного існування, більше того, вони починають створювати своєрідну паралельну реальність, яка функціонує за своїми принципами та законами. В кінцевому підсумку віртуальна політика заміщує реальну політику і, що найбільш загрозово, люди починають мислити і діяти у відповідності до правил та вимог віртуальної політики. Яскравим прикладом цього може служити політична реальність Росії, де домінуючи уявлення про політичну реальність як в самій країні, так за її межами все більше набувають рис ілюзорної (віртуальної) політики.

Політичне маніпулювання і віртуалізація політики нерозривно пов'язані між собою і цей тандем несе загрозу суспільству. Саме тому в сучасних умовах зростає роль свідомої протидії деформаціям у суспільно-політичному житті.

8.3. Протидія політичному маніпулюванню

Політичне маніпулювання хоча і має місце в суспільстві, але воно не є абсолютно домінуючою тенденцією розвитку політики. Перш за все треба мати на увазі те, що можливості маніпулювання не безмежні. Існують об'єктивні механізми стримування його дії.

Важливу роль в обмеженні дії маніпулятивних технологій грає повсякденний життєвий досвід людей. Невідповідність життєвого досвіду маніпулятивним посилом нейтралізує їх дію. Треба також враховувати і

інертність стереотипів та поглядів, які укоренилися в масовій свідомості. Вони об'єктивно стримують наступи маніпуляторів.

Свідома протидія політичному маніпулюванню поділяється на дві основні складові. Суспільну (колективну) та індивідуальну.

Суспільна протидія маніпулятивним впливам включає в себе створення та функціонування надійних механізмів демократичної політичної системи і всього суспільства. Це передбачає проведення реального розподілу влад у державі, існування розвинутого громадянського суспільства, в якому функціонують незалежні засоби масової інформації, реальна опозиція.

Всі ці структури демократичного суспільства будуть стримувати прагнення тих чи інших соціальних і політичних сил маніпулювати свідомістю і поведінкою громадськості.

Окремо треба ставити питання про культурний рівень суспільства. Тут важливим є і політична культура владних еліт, і політична культура широких мас громадян. У формуванні демократичної, неманіпульованої свідомості людей важливу роль повинна відігравати політична освіта, вмiле роз'яснення природи, прийомів та наслідків маніпулятивності в суспільно-політичному житті.

Протидія політичному маніпулюванню на індивідуальному рівні передбачає формування здатності до розпізнавання фактів маніпуляцій. Виділяють ряд ознак, які свідчать про те, що відбувається маніпуляція⁵².

До їх числа відносять наступні ознаки:

- мова: використання важкозрозумілих слів та висловів;
- емоції: коли педалюють почуттями;
- сенсаційність і терміновість: відволікає від суті явищ, відволікає увагу від головного;
- повторення: діє на підсвідоме, закарбовуючись в пам'яті;

---

⁵² Див: Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. М., 2002. – С. 442-450.

- дроблення: проблема подається не цілісно, а частинами, що затруднює її осмислення;

- відсутність контексту подій: обмежується бачення процесів, людину змушують дивитись тільки у потрібному ракурсі на суть проблем тощо.

Навіть перераховані ознаки маніпуляцій дають можливість налаштуватися на несприйняття її. Існують багато механізмів психологічного захисту від маніпуляцій. Очевидно, що люди повинні отримати певні знання про способи самозахисту. Головне тут – готовність індивіда до протидії, бажання залишатися вільним від нав'язаних стереотипів та уявлень. На таке може бути здатна людина з розвинутим критичним мисленням і певним багажем знань про суспільно-політичні процеси. Політична освіта тут повинна бути важливим чинником в забезпеченні відкритої і чесної політики.

Таким чином, політичне маніпулювання є реальністю сучасної політики, але свідомо протидія цьому явищу мінімізує його дію і в перспективі приведе до його зникнення.

Література

1. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – К., 2003.
2. Кравченко И.И. Политическая мифология: вечность и современность //Вопросы философии, 1999. - №1.
3. Лісовський П.М. Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм в сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз). – К., 2006.
4. Липпман У. Общественное мнение. – М., 2004.
5. Олещук Петро. Новітні політичні технології інформаційного впливу: монографія. – К., 2018.
6. Політологія: підручник /за ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К., 2010.
7. Почепцов Г.Г. Психологические войны. – М., 2000.

8. Прикладна політологія: навч. посіб. /за ред. В.П.Горбатенка. – К., 2008.
9. Цуладзе А. Политическая мифология. – М., 2003.
10. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. – М., 1993.